

UNIV.-BIBL.
- 9 OKT 1953
UPPSALA

259/74

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

85

FOLKSKOLINSPEKTIONEN I GÄVLEBORGS LÄN

I

ÅREN 1861—1876

ETT BIDRAG TILL FOLKUNDERVISNINGENS
HISTORIA

AV
JOSEF S. GRALÉN

Utgivet med anslag från Längmanska kulturfonden

STOCKHOLM 1953

Expedieras från Föreningen för svensk undervisningshistoria: Drottninggatan 108, Stockholm

PRIS 10 KRONOR

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
BOKSERIE GRUNDAD AV B. RUD. HALL OCH UTGIVEN AV
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
ÅRG. XXXII 1952
VOL. 85 UNDER REDAKTION AV ALBERT WIBERG

FOLKSKOLINSPEKTIONEN
I GÄVLEBORGS LÄN

I

ÅREN 1861—1876

AV

JOSEF S. GRALÉN

Utgivet med anslag från Längmanska kulturfonden

STOCKHOLM 1953

BIDRAG

till kostnaderna för tryckning av detta arbete har lämnats av följande:

Längmanska kulturfondens nämnd,

Gävleborgs läns landsting,

Folkskolestyrelserna i skoldistriktet Bergsjö, Bjuråker, Delsbo, Enånger, Forsa, Färila, Gnarp, Harmånger, Hassela, Hudiksvall, Hälsingtuna, Järvsö, Kårböle, Ljusdals köping, Ljusdals landskommun, Njutånger och Ramsjö.

Förord.

Knappast någon gren av svensk undervisningshistoria torde hitintills vara så litet granskad och beskriven som folkskolinspektionen. Utom vad officiella källor kan förtälja, har forskning och personhistoria endast undantagsvis sysslat med denna del av arbetet för folkbildning. Likvisst är man åtminstone från ansvarigt håll medveten om betydelsen av folkskolinspektionen genom årtiondena. Den började 1861 och är alltså snart sekelgammal. Särskilt dess äldre historia är för vår samtid ganska främmande, stundom helt okänd även för dem, som nu står mitt uppe i folkskolans verksamhet.

Syftet med detta i anspråkslöshet nu avfattade bidrag till folkundervisningens historia för en begränsad del av vårt land — Gävleborgs län — kan anses vara tvåfaldigt. Det ena är att visa den gradvisa utvecklingen av folkskoleväsendet i länet, det andra och icke mindre att söka framställa i belysande dager de fr. o. m. år 1861 tjänstgörande folkskolinspektörerna inom länet, deras personliga drag och deras insatser för folkundervisningens främjande.

För Gävleborgs län tillkommer i jämförelse med andra delar av Sverige den omständigheten av intresse, att länets landsting under lång tid såväl ekonomiskt som på annat sätt kraftigt understödde strävanden för att åstadkomma en god och effektiv folkskolinspektion.

Kan detta arbete, som härmed framlägges, bidra till ökad kännedom om och förståelse för vad som hänt inom Gävleborgs län på folkundervisningens område, vågar jag anse mitt försök att samla och sovra ett rikt material nog belönat.

Till Längmanska kulturfondens nämnd, Gävleborgs läns landsting och folkskolstyrelser i Hälsingland, vilka genom ekonomiskt bidrag möjliggjort arbetets tryckning, framför jag mitt vördsamma och hjärtliga tack, så även till Örebro stads- och centralbibliotek samt ett stort antal enskilda personer för välvilligt bistånd.

December 1952.

J. S. G.

I. Något om folkundervisningen i Gävleborgs län före år 1861.

För oss sena tiders barn torde det vara svårt att rätt fatta innebörden av beslutet om folkskolinspektionen vid den tid, då denna först tillkom. För den delen behövs någon kännedom om folkundervisningens ståndpunkt vid 1860-talets ingång.

Före 1842, året för vår första folkskolestadgas utgivande, torde i Sverige ha funnits knappt 600 folkskolor eller undervisningsanstalter — de benämndes långt ifrån alltid som folkskolor — i vilka folkundervisning i ordets egentliga mening meddelades. Till 1842 års slut hade antalet dylika skolor ökats till 785 med enligt uppgift 29.776 elever.¹ Till Svenska Växelundervisningssällskapet var vid samma tid angivna endast 548 skolor.² Skillnaden mellan uppgifterna kan förklaras genom att till växelundervisningssällskapet anmäldes företrädesvis skolor, som använde den s. k. växelundervisningsmetoden, medan andra skolor ställde sig utanför önskan att meddela sin tillvaro.

Huru skiftande lärarnas ställning och utbildning för folkundervisningen kunde vara, får man en föreställning om genom innehållet i ovannämnda uppgifter till växelundervisningssällskapet. Av lärarna i de 548 anmälda skolorna var 130 tillika prästmän i sådan tjänst, 180 organister och klockare, 187 utan annan befattning, d. v. s. de hade lärartjänsten såsom huvudsyssla, 9 var lärarinnor i flickskolor, 2 lärarinnor i gosskolor, 6 militärer, 1 postmästare, 1 bokhållare,

¹ P. Paulsson: Historik öfver Folkundervisningen i Sverige. Sthlm 1866. Sid. 349.

Klas Aquilonius: Svenska folkskolans historia, andra delen. Sthlm 1942. Sid. 194.

Uppgifter om skolor, som fanns före år 1842, måste ofta betraktas som i viss mån osäkra. Även myndigheters meddelanden och anteckningar kan vara skiljaktiga sinsemellan. Detta kan bero på olika sätt att bestämma tidpunkten för en skolas tillkomst. Stundom räknas den från tid för beslutet om skolans inrättande, en annan gång från dag för fastställandet av reglemente e. d., ibland från dag, då skolans verksamhet tog sin egentliga början.

² P. Paulsson, a. a. sid. 349.

1 smed, 2 snickare, 1 skraddare, 1 skomakare och 1 trädgårdsmästare, medan uppgift om lärarens yrke utom skolan saknades från övriga skolor.³

Nämnda uppgifter måste emellertid jämföras med andra av än mera officiell natur. Genom cirkulär den 2 februari 1839 infordrades av ecklesiastikdepartementet från rikets samtliga konsistorer detaljerade uppgifter angående folkskoleväsendet. Enligt dessa uppgifter, som ingick i kungl. propositionen till 1840—1841 års riksdag »rörande stadganden och anslag av allmänna medel till folkundervisningens befrämjande», fanns i riket 1.009 fasta skolor med 1.030 avlönade lärare och 507 lärare vid ambulerande skolor. Till Uppsala stift hörde av dessa 146 fasta skolor med samma antal lärare och 18 ambulerande skolor. Lärjungeantalet vid de fasta skolorna angavs vara 43.277, därav inom Uppsala stift 5.367. Men inom detta stift saknades då skolor i 102 församlingar.⁴

Att här föreligger en betydande skillnad mellan de olika uppgifterna, är genast märkbart. Vad skall man då anse såsom fullt tillförlitligt?

Det finns goda skäl för ett antagande, att varken de av P. Paulsson, som inhämtat sina uppgifter väsentligen från växelundervisningssällskapets redogörelser, eller de av ecklesiastikdepartementet offentliggjorda talen är fullt exakta. Varje närmare granskning visar, att brister föreligger i båda fallen. I det ena torde förhållandena vara tecknade alltför mörka, i det andra ger de med sannolikhet en alltför ljus bild av läget. Man får betänka, att vid den tid, varom fråga är, fanns inga allmänna föreskrifter för skolornas anteckningsböcker och övrig bokföring m. m., och att det mötte oöverstigliga hinder för en i allt noggrann redogörelse, även om man förutsätter, att uppgiftslämnarna gjorde sitt bästa.

Från meddelanden om folkundervisningens allmänna läge i vårt land är det lämpligt att söka få fram några bilder från det län, som nu närmast intresserar oss. Härvid nödgas jag bortse från de ganska talrika men mer eller mindre tillfälliga s. k. skolor, vilka var anordnade av föräldrargrupper eller bybor med syfte att lämna barn deras första undervisning. Inte ens sockenstämmoprotokollen ger oss många upplysningar i sådant hänseende. De gamla, som en gång var lärjungar i dylika skolor, är hädangångna, lärarna likaså. Mycket skulle

³ P. Paulsson, a. a. sid. 349.

Klas Aquilonius, a. a., sid. 195—196.

⁴ Klas Aquilonius, a. a., sid. 266 o. f.

dock kunna vinnas för forskningen, om ännu levande åldringar ville själva eller genom andra uppteckna sina minnen från skoltiden.

Inom Gävleborgs län fanns ett icke obetydligt antal folkskolor redan före 1842, då folkskolestadgan utfärdades och bl. a. innehöll föreskrift, att »i hvarje stadsförsamling och hvarje socken på landet bör finnas minst en, helst fast, skola med vederbörligen godkänd lärare; — — —».

År 1777 inrättades i Gävle stad en skola, som erhöll benämningen »barnhus», och år 1813 en »fattigskola». Dessa anstalter sammanfördes år 1822 till en skola, vilken 1826 hade 186 lärjungar, »både gossar och flickor» enligt särskild anmärkning.⁵ I Söderhamn fanns enligt uppgift från Uppsala domkapitel år 1765 en skola med egen lokal, som underhölls av staden. Skolans lärare hade som lön 30 tunnor spannmål av kronotonde. Till denna skola hörde en lägre avdelning (enligt samma uppgift då nyligen inrättad), i vilken »flickorna fingo lära sina kristendomsstycken och de mindre gossarna att läsa i bok». Från denna förberedande skola flyttades gossarna till den högre avdelningen, när deras ålder så medgav. I sin berättelse år 1866 uppger dåvarande folkskolinspektören i Gävleborgs län *J. A. Dahlström*, att Söderhamns folkskola tillkom år 1766, då kallad fattigskola samt bekostad av enskilda donatorer.⁶ Hudiksvalls folkskola kan räkna en fortlöpande tillvaro från år 1790. Dock hade där skola, motsvarande en folkskola, tidvis uppehållits från år 1765. Enligt »Upsala Erkestifts Herdaminne» tjänstgjorde såsom lärare vid Hudiksvalls folkskola den år 1772 ordinerade prästmannen *Jacob Gabriel Sefström* redan åren 1766—1778. Sefström var år 1782 komminister i Rogsta och Ilsbo pastorat.⁷

Såsom »scholmästare» nämnas år 1782 bl. a. *Jonas Hertzell* i Bollnäs, *Christopher Justus* i Årbrå-Undersviks pastorat och *Engman*

⁵ P. Paulsson, a. a. sid. 145. — Härtill må jämföras B. Gottfr. W. Westling: Hufvudragen af den svenska folkundervisningens historia, Sthlm 1900, sid. 228, varest meddelas: »I Gäfle fanns en barnaskola, tillkommen af förra barnhus-skolan, med instruktion af 1776».

G. E. Lundén: Gävle folkskolors historia. Gävle 1942. Sid. 66 o. f.

⁶ Redogörelse av Uppsala domkapitel år 1765 angående »publiqua och ordentliga barnaskolor» inom ärkestiftet.

G. E. Lundén, a. a. sid. 49.

J. A. Dahlström: Berättelser om Folkskolorna i riket för åren 1864—1866, afgifna af tillförordnade Folkskoleinspektörer, avd. Upsala Erkestift. Sthlm 1867. Sid. 91.

⁷ P. Paulsson, a. a. sid. 149.

Sven Brun: Hudiksvalls historia I, sid. 234. Hudiksvall 1932.

Ernst Westberg: Hudiksvalls folkskola under dess första århundrade. Hudiksvall 1908. Sid. 5—10.

(utan angivet dopnamn, mannen hette Eric Engman) vid Voxna bruk. Dessa tre var samtidigt tjänstgörande prästmän, men deras titulatur meddelar ju redan den, att skollärares uppgifter ingick som en väsentlig del av deras verksamhet.⁸

Självfallet möter svårighet att ernå säkra uppgifter om tillkomsten av en del skolor, ej minst beträffande folkundervisningen. Olika sagesmän har stundom skilda uppgifter om en och samma skola.

I Ovansjö socken i Gästrikland inrättades år 1830 en skola vid Hammarby bruk genom bruksägaren *Thore Petre* (1793—1853), som vid tiden för riksdagsbeslutet om den obligatoriska folkskolan var ledamot av borgarståndet och i riksdagen talade varmt för förslaget om folkskolors inrättande. Några år tidigare, 1826, hade efter samme mans initiativ skolor anordnats vid Presthyttan och Hofors i dåvarande Thorsåkers församling. År 1826 inrättades skola även i Hamrånge socken. Grannförsamlingen Hille fick redan år 1824 sin första skola genom donation av brukspatronen och krigsrådet *P. Strömbäck*, som lät uppföra ett skolhus, »vilket kunde rymma mer än 100 barn».⁹

Vid Gysinge bruk i Österfärnebo socken begynte en skola sin verksamhet år 1832 och hade 60 lärjungar tio år senare. Skolor inrättades i Valbo socken i Mackmyra 1839 och vid Forsbacka bruk 1840. I Ockelbo kom den första skolan 1839, i Åmot året därpå. Nästan alla av här nämnda skolor inom Gästriklands-delen av länet hade tillkommit på enskildas bekostnad.¹⁰

Inom Hälsingland är frikostigheten gentemot skolor mindre påfallande än i den södra länsdelen. Men den fanns dock. En av de äldre skolorna, kanske den äldsta i Hälsinglands landsbygd, träffas

⁸ Magnus Swederus: Matrikel öfver Upsala Ärkestifts Presterskap och Skolbetjening MDCCLXXXII. Uppsala 1782. Sid. 67—68 och 71.

B. Gottfr. W. Westling, a. a. sid. 227.

⁹ P. Paulsson, a. a. sid. 271 och 301. — »Bergsrådet Petre donerade till skollärareboställe 2:ne hemman af 4.319 rdr 19 sk:ars värde samt till skolans förmon öfverlät han föregående årets arrendeinkomst 200 rdr s. m. för dessa hemman.» — Om skolan i Hille meddelas, att brukspatron Strömbäck i skolhuset »inredde deri särskilda rum för läraren och skänkte dessutom en skolfond af 600 rdr banko. Tills denna fond samt flere till samma skola anslagna donationer stigit så att läraren och skolan deraf kunde underhållas, åtog sig stiftaren att löna läraren med 200 rdr årligen samt att sedan gifva 50 rdr, allt bko, och fritt vivre under tre månaders tid hvarje år».

Klas Aquilonius, a. a., sid. 286.

Om tidigare skolundervisning i Ovansjö under det första årtiondet av 1800-talet med av prästerskapet examinerade byskollärare se A. Wiberg: Carl Ulric Broocman, Stockholm 1950, sid 181 (ASU 77—78).

Om folkundervisningen i länet före 1842 se även G. E. Lundén: Gävle folkskolors historia, Gävle 1942, sid. 57—60.

¹⁰ P. Paulsson, a. a. sid 134, 291, 333.

nära gränsen mot Dalarne i Voxna församling. Voxna brukskola kallas den i domkapitlets förenämnda redogörelse av år 1765. Stiftare var ägaren av Voxna övre och nedre bruk *Fredrik Otto Bohman*. Skolan har fått sin egen skildring genom den av kyrkoherde *Joh. David Hällbom* år 1943 utgivna skriften »Skolans historia i Voxna under 180 år».¹¹

Söderala församling fick sin första skola vid Maråkers bruk år 1759. Kapellpredikanten på platsen var samtidigt lärare och hade som lön 450 daler kopparmynt med skyldighet att jämte undervisningen vid skolan förrätta gudstjänst varannan söndag vid Maråker och varannan söndag vid Sunne bruk under de tider av året, då bruksfolket ej kunde framkomma till kyrkan.¹²

Den lilla socknen Nianfors — med minsta folkmängden i länet samt fr.o.m. år 1952 införlivad med Njutångers kommun — kan berömma sig av en av de äldre folkskolorna i Hälsingland. Den fasta skolan i socknen tillkom år 1798 i samband med att Nianfors avskildes från Enånger till egen kapellförsamling. Lärarbefattningen förenades med tjänsten för kapellpredikanten, förändrades senare till komministertjänst men bibehölls förenad med lärartjänsten intill år 1930, d. v. s. under min egen tjänstetid såsom folkskolinspektör i norra Hälsingland.¹³

Om skola i Bergsjö församling anger folkskolinspektör *J. A. Dahlström*, att skolan började sin verksamhet år 1791, samt kompletterar denna sin uppgift med tillägget, att sockenstugan var använd såsom skollokal intill år 1845. I sitt arbete »Historik öfver Folkundervisningen i Sverige», också av år 1866 och således samtidigt med Dahlströms uppgift, säger *P. Paulsson*, att Bergsjö skola stiftades först år 1827. Lösningen till dessa skiljaktiga uppgifter torde lämnas av *Erik Högström*, som i sitt rätt märkliga lilla arbete »Bergsjö sockens historia» meddelar, att 1791 blev studenten *Stefan Bergner* från byn Slätterne i Bergsjö antagen till skollärare mot en lön av en kanna säd i veckan för varje undervisat skolbarn. Samma år blev Bergner även klockare i socknen. Men år 1805 lämnade han dessa befattningar och blev komminister i Hassela.¹⁴

¹¹ Joh. David Hällbom: Skolans historia i Voxna under 180 år. Edsbyn 1943.

¹² Redogörelse av Uppsala domkapitel år 1765 etc. (se ovan).

J. A. Dahlström, a. a. sid. 91.

¹³ P. Paulsson, a. a. sid. 302.

J. A. Dahlström, a. a. sid. 131.

¹⁴ P. Paulsson, a. a. sid. 261.

J. A. Dahlström, a. a. sid. 131.

Erik Högström: Bergsjö sockens historia. Jönköping 1921. Sid. 52.

Året 1827 donerade en minnesgod son av socknen, lärftskramhandlaren *Johan Hazelius* (farfar till Nordiska museets grundläggare *Artur Hazelius*) ett belopp av 1.500 rdr till Bergsjö socken med föreskrift, att räntan av beloppet skulle användas till lärarlön vid församlingens skola. Samme man gav samma år 1.000 rdr B:o — alltså lika mycket som till Bergsjö — till Hassela socken, även i detta fall för att räntan skulle användas till lärarlön. I donationsbrevet sägs bl. a., att gåvan lämnades »av kärlek till den ort, där mine förfäder från längre tid tillbaka varit älskade lärare och af hvilken ort de burit sina namn». Släkten Hazelius leder sina anor från Hassela, som vid tiden för donationen tillsammans med Bergsjö utgjorde ett pastorat.¹⁵

Hassela socken synes för övrigt ha blivit ihågkommen med gåvor för skoländamål i större utsträckning, än socknemännen fann tjänligt. Genom ett gåvobrev av den 26 juli 1830 överlämnade ägaren till Franshammars bruk, baron *V. F. Tersmeden*, dels $2\frac{1}{2}$ tunnland jord, dels en tunna spannmål årligen till »skolans bestånd». Av en tillfällighet har jag i en bok av biskop *Tor Andræ* funnit en uppgift, att doktor *Sven Wijkman* erbjudit sig att till underhåll av skola och lärare i Hassela donera en spannmålsfond och att årligen öka den genom nya avsättningar. Men Hasselabönderna vägrade att taga emot gåvan och förklarade, att de icke hade tjänligt rum till förvaring av så mycket spannmål. Varifrån Andræ hämtat sin uppgift, har jag icke kunnat utröna. Någon anteckning om saken i socknens protokoll har ej heller kunnat återfinnas.¹⁶

År 1835 fick Bjuråkers socken genom gåva av brukspatronen *P. A. Tamm* skolor inrättade vid de av honom ägda bruken Hedvigsfors, Moviken och Strömbacka. Tamm var i yngre år officer, deltog i den historiska riksdagen i Norrköping år 1800, där han i likhet med några andra avsåde sig adelskap och i samband därmed ändrade sitt namns stavning från Tham till Tamm. Om honom sägs i ett eftermäle, att han var »för riket en nyttig medborgare».¹⁷

¹⁵ P. Paulsson, a. a. sid. 333.

Oscar Molander: Kort historik över skolväsendets utveckling i Hassela. Sundsvall 1942. Sid. 5.

¹⁶ Tor Andræ: Essäer. Sthlm 1948. Sid. 67. — Jfr Klas Aquilonius, a. a. sid. 48. (Sannolikt föreligger hos Andræ en förväxling av sockennamn.)

¹⁷ P. Paulsson, a. a. sid. 280—281 och 333. — Brukspatron Tamm »anslog 400 rdr rgs till lärarens aflöning och inventariernas underhåll. Läraren undervisade från början en tredjedel af året på hvardera stället». — Tamm fick på grund av sin hållning vid 1800 års riksdag avsked från sin löjtnantsbeställning, sysselsatte sig sedan med bergsbruk. Han blev ledamot av lantbruksakademien

Vid Svabensverk i Alfta socken hade en skola blivit inrättad före år 1837. Den fick 1841 sitt eget skolhus »med plats för 100 skolbarn».¹⁸

Utöver vad här angivits synes de flesta sockenskolorna, d. v. s. de första folkskolorna, i Gävleborgs län liksom på andra håll i riket ha tillkommit först under 1840-talet. En sammanställning av meddelanden härom har jag sökt åstadkomma från vad folkskolinspektör *J. A. Dahlström* nämner i sin berättelse år 1866 (Bilaga 3). Uppgifterna i denna sammanställning bör dock jämföras med vad här ovan sagts angående vissa skolor, emedan Dahlströms meddelanden ej i alla punkter stämmer överens med andra beträffande en och samma skola.

Om tillståndet i skolorna och om stämningen i allmogens led gentemot folkskolan kan talande vittnesbörd erhållas från flera håll, särskilt och av lätt insedda skäl från folkskolinspektörernas berättelser. Sådana uttalanden skall längre fram anföras. Mycket av det missnöje, som otvivelaktigt fanns, kan hänföras till folkskolornas mindre goda beskaffenhet. Vad man väntat av 1842 års folkskolestadga hade ej gått i uppfyllelse. Medlet för att få fram ett allmännare intresse för folkundervisningen såg vännerna till den samma främst i att göra folkskolan bättre skickad till att motsvara sitt ändamål. Detta blev en starkt bidragande orsak till önskan om en statlig folkskoleinspektion.

Fråga om särskilda inspektörer för folkskolan upptogs under riksdagen 1853—1854 av ledamoten i bondeståndet *Per Sahlström*.¹⁹ Då var tiden ännu ej mogen för en dylik reform. Efter framväxten av ett allmännare intresse för saken togs tanken på folkskolinspektion upp även av regeringen. En starkt bidragande orsak till den ändrade inställningen såväl hos allmänheten som från folkrepresentationens sida var den verksamhet, som greve *Torsten Rudenschöld* under 1850-talet utövade med försök i skolorganisatoriskt

år 1812 och av vetenskapsakademien år 1824, upphöjdes ånyo i adligt stånd 1826 och utnämndes till friherre år 1843.

¹⁸ P. Paulsson, a. a. sid. 286 och 333.

¹⁹ B. Gottfr. W. Westling, a. a. sid. 438 o. f.

Folkundervisningskommitténs betänkande, del III, ang. förändrad anordning av folkskolinspektionen. Sthlm 1913.

Om ett av G. A. Silfverstolpe redan vid 1809 års riksdag väckt förslag till folkskolinspektion, se A. Wiberg a. a. sid 268.

Om Rudenschölds verksamhet se särskilt Bernh. Salqvist: Torsten Rudenschöld, levnadsteckning, Göteborg 1938, sid 203 o. f. (Pedagogiska skrifter nr 159—160).

syfte och genom resor i landet för att bistå skoldistrikt, som önskade förbättra sitt folkskoleväsen.²⁰

Vid 1859—1860 års riksdag framlades av regeringen proposition om anslag till avlöning åt sakkunniga personer, som i egenskap av folkskolinspektörer skulle besöka folkskolorna inom ett visst distrikt, vid varje års slut avgiva berättelser om skolornas tillstånd och i ett sammanhang efter tvenne års förlopp ingiva berättelse till ecklesiastikdepartementet.

Den kungl. propositionen utgick från förutsättningen, att *en* inspektör skulle vara tillräcklig för ändamålet i de flesta av rikets stift. Utgifterna för inspektionen beräknades på sådan grundval. Till avlöning åt folkskolinspektörerna föreslogs därför 1.000 riksdaler för varje stift med det undantag, att för Visby och Kalmar stift ansågs halva beloppet tillräckligt. För avlöningar begärdes alltså totalt 11.000 rdr, därtill 6.000 rdr till bestridande av resekostnader åt inspektörerna. Dessa blygsamma belopp, sammanlagt 17.000 rdr, tedde sig ju inte alltför avskräckande, om man såg till den väntade nyttan. Riksdagen beviljade också, efter något motstånd från prästeståndet, de begärda anslagen, och därmed var den statliga folkskolinspektionen införd i vårt land.

Vad de nya folkskolinspektörerna skulle göra och utföra, fastställdes genom den instruktion, som utfärdades samtidigt med de första förordnandena, daterade den 15 juni 1861. I instruktionen anbefalldes inspektörerna bl. a. att beakta skolornas reglementen, att iakttaga förhållandet mellan små- och folkskola och i vad mån folkskollärarna besökte småskolorna för att hjälpa och giva anvisningar åt deras lärare, att efterhöra förhållandena med ferieförhör, läsordningar, läroämnen, undervisningsmetod, anteckningsböcker, undervisningsmateriel, skollokaler m. m. Uppgifterna blev till synes både många och maktpåliggande. Dock var meningen, att folkskolinspektörens syssla skulle kunna utövas vid sidan av annan tjänst.

Domkapitlen ålades att tillhandagå folkskolinspektörerna med de upplysningar, som vore nödiga, och att lämna de uppgifter, som domkapitlen enligt ett av Kungl. Maj:t den 4 juli 1860 utfärdat cirkulär vore skyldiga att ingiva till ecklesiastikdepartementet.

²⁰ P. A. Siljeström: Handlingar och skrifter rörande undervisningsväsendet. Sthlm 1884. Sid. 613 och 621 m. fl.

II. Statlig folkskolinspektion 1861—1866.

1. De första folkskolinspektörerna tillsätts.

Man behöver ej anstränga sig för att förstå, att den av rikets ständer beslutade folkskolinspektionen ingalunda var enbart välkommen ute i landet, när den skulle träda i verksamhet. Kyrkoherdarna i sin egenskap av självskrivna ordförande i skolstyrelserna tyckte sig med visst fog kunna tolka folkskolinspektionen som ett misstroende mot dem i deras vård om folkskoleväsendet. Ofta hade det dock varit prästernas ingripanden och framställningar, som fått allmogen att förstå vikten av en ökad folkbildning. Samma blev förhållandet på många orter under lång tid framåt.

Det låg vikt uppå, att de första folkskolinspektörerna blev lämpliga för sin uppgift. De behövde äga en viss auktoritet hos både präster och lekmän, de borde vara hemmastadda i frågor angående skolornas yttre och inre villkor, så även i fråga om socknarnas ekonomi. De borde kanske framför allt vara förhandlingsdugliga personer, som kunde klokt utforma sina förslag och få dem gillade av sockenstämmorna eller kyrkostämmorna, som jämlikt kommunallagarna av den 21 mars 1862 övertog befogenheterna för folkskoleväsendet.

Till belysning av vad man på högsta håll ansåg nödvändigt och lämpligt, då det gällde att finna personer för de nya uppdragen, må här lämnas en förteckning över de första folkskolinspektörerna i vårt land. De erhöll sitt förordnande av chefen för kungl. ecklesiastikdepartementet, således ej av Kungl. Maj:t, och första gången från dagen för förordnandena, den 15 juni 1861, till och med utgången av år 1863.

De första folkskolinspektörerna var:¹

1. prosten fil. mag. *J. P. Westin*, Fasterna, för Uppland,
2. kyrkoherden, fil. mag. *J. A. Dahlström*, Söderala, för Gävleborgs län,

¹ Berättelser om Folkskolorna i riket för åren 1861—1863, afgifna af tillförordnade Folkskolinspektörer. — Sthlm 1864.

3. prosten, fil. mag. *J. F. Johansson*, Vallerstad, för norra delen av Linköpings stift,
4. kyrkoherden *A. N. Schmidt*, Flisby, för södra delen av Linköpings stift,
5. lektorn *Fr. E. Fagerström*, Skara, för norra delen av Skara stift,
6. prosten *J. F. A. Sundler*, Tun, för södra delen av Skara stift,
7. lektorn *G. V. Schotte*, Nyköping, för östra delen av Strängnäs stift,
8. lektorn *A. G. Bogren*, Örebro, för västra delen av Strängnäs stift,
9. prosten, fil. mag. *H. J. Robson*, Arboga, för Västmanland,
10. kyrkoherden, fil. mag. *Joh. Fr. Åkerblom*, Folkärna, för Dalarna,
11. lektorn *A. Rundbäck*, Växiö, för Växiö stift,
12. sem.-föreståndaren *Elof Qviding*, Lund, för Malmöhus län,
13. kapten *G. Nyblæus*, Lund, för Kristianstads och Blekinge län,
14. rektorn *L. Åberg*, Halmstad, för södra delen av Göteborgs stift,
15. skolföreståndaren *C. J. Meijerberg*, Göteborg, för norra delen av Göteborgs stift,
16. rektorn *Carl Axel Dahlström*, Oskarshamn, för Kalmar stift,
17. folkskolläraren *P. G. Anderson*, Karlstad, för Karlstads stift,
18. sem.-föreståndaren *S. H. Wagenius*, Härnösand, för södra delen av Härnösands stift,
19. hovpredikanten *E. A. Rosenius*, Robertsfors, för norra delen av Härnösands stift,
20. konsistorienotarien *H. P. Gustafson*, Visby, för Visby stift.

Av de nämnda kom kaptenen *G. Nyblæus* (som var gymnastiklärare, även fäktmästare vid Lunds universitet) att redan den 13 augusti 1862 efterträdas av kyrkoherden *H. Schönbeck*, Kvistofta.

Endast två av de tjugo inspektörerna var av annan yrkesgrupp än präst eller lärare. Tio var skolmän i skilda slag av tjänst, åtta var prästmän, de flesta av dessa med erfarenhet från verksamhet i skola av något slag, en var jurist med befattning i domkapitels tjänst och en militär.

Inspektörsbefattningarna tillsattes utan ledigkungörande. I de flesta fall torde förslag ha inhämtats från vederbörande biskop.

Längre fram uppdrogs åt domkapitlen att ingiva förslag, och detta förfaringssätt fortgick intill år 1914.

För folkskolinspektörerna var det nya uppdraget en bisyssla. Ett undantag kan göras från denna regel, nämligen för folkskolinspektören i norra delen av Göteborgs stift, den sedermera så kände *C. J. Meijerberg*. Denne hade ingen annan offentlig tjänst men drev själv en privat skola, den s. k. Meijerbergska skolan, i Göteborg (skolan grundad år 1845). Mest känd blev Meijerberg i sin egen skap av inspektör vid Stockholms stads folkskolor, vilken befattning han tillträdde år 1863. Från början var Stockholms stad undantagen från den statliga inspektionen av folkskolorna.

Strängt taget blev folkskolinspektörernas första och viktigaste uppgift att konstatera det verkliga tillståndet hos landets folkskolor och att lämna säkra rapporter därom. Detta framgår med all tydlighet av den instruktion, som för dem skulle lända till efterrättelse.² Deras berättelser visa detsamma. Genom statsverkets försorg blev folkskolinspektörernas sammanfattande berättelser befordrade till trycket. Den första samlingen av dessa omfattar tiden 1861—1863, utkom 1864 och har titeln »Berättelser om Folkskolorna i riket för åren 1861—1863, afgifna af tillförordnade Folkskoleinspektörer». Samlingen håller omkring 1.000 sidor i oktavformat. Omfånget av respektive inspektörers berättelser är mycket varierande, från 9 sidor (av *H. Schönbeck*) till 208 sidor (av *J. F. Johansson*). Genom berättelserna lämnas en imponerande redovisning, den första i sitt slag rörande vårt lands folkskolor.

2. Folkskolinspektör *J. A. Dahlström*.

Johan Albert Dahlström, den förste folkskolinspektören i Gästrikland och Hälsingland, var vid sin utnämning kyrkoherde i Söderala pastorat och kontraktsprost i Hälsinglands östra kontrakt (numera benämnt Ala kontrakt).

Dahlström var född i Medelpad den 8 januari 1807. Han blev student i Uppsala 1825, fil. kand. 1830 och promoverad som fil. magister samma år. Efter vunnen grad stannade han kvar i Uppsala, tjänstgjorde såsom amanuens vid universitetsbiblioteket och blev 1833 docent i romersk litteratur. År 1835 avlade han inför Uppsala

² Folkundervisningskommitténs betänkande, del III, om förändrad anordning av folkskolinspektionen, sid. 135. — Sthlm 1913.

domkapitel präst- och pastoralexamen samt prästvigdes men hade tydligen en stark dragningskraft till lärarkallet, ty den 9 januari 1839 blev han lärare i latin och hebreiska vid Nya elementarskolan i Stockholm. Redan den 1 april året därpå blev han rektor vid samma skola. Denna befattning innehade Dahlström intill år 1850, då han tillträdde kyrkoherdetjänsten i Söderala, ett av de större pastoraten i ärkestiftet. Kontraktspäst hade han blivit den 20 december 1854.³

Givetvis får man se förordnandet av Dahlström till folkskolinspektör mot bakgrunden av hans föregående skolmannaverksamhet. Han hade en hedrande bana såsom lärare och rektor att visa. Nya elementarskolan, där han varit lärare i mer än ett decennium och rektor nästan lika lång tid, hade inrättats år 1828 närmast för att vara en provskola för nya idéer på undervisningens område. Den s. k. stora uppfostringskommittén (även kallad »snillekommittén» med *C. A. Agardh*, *E. G. Geijer*, *Esaias Tegnér*, *J. O. Wallin* m. fl. kända personligheter som ledamöter) hade tillstyrkt inrättandet av en dylik skola. Där skulle man pröva sådana nyheter som ämnesläsning genom ämneslärare, s. k. fri flyttning, växelundervisning och monitörsystem m. m. För en intresserad skolman fanns alltså där rika tillfällen att samla erfarenheter. Till lärarnas skyldigheter hörde i början av skolans tillvaro att formulera lärokurserna och att skriva samman läroböcker för sina ämnen.

Redan år 1838 hade Dahlström i Uppsala utgivit ett latinskt arbete för skolbruk.⁴ Det dröjde ej lång tid, innan han inriktade sina ansträngningar på att skaffa nya läroböcker i latinsk grammatik. Från Stockholm utgav han 1840 »Latinsk grammatika för skolor och gymnasier; efter Billrothska grammatikans plan utarbetad af d:r Fr. Ellendt, öfversatt och till en del omarbetad». Denna lärobok bröt med äldre principer och vann snart ganska allmänt gillande. En ny upplaga, tillökad och ytterligare omarbetad, utkom redan 1842, sjätte upplagan trycktes 1861.⁵ En »Latinsk prosodik och metrik i sammandrag för skolor och gymnasier» översatte och omarbetade Dahlström också 1840.⁶

³ L. Nyström: Upsala erkestifts herdaminne, ny följd, del 4, sid. 419—420. — Uppsala 1893.

⁴ J. A. Dahlström: *M. T. Ciceronis Cato Major seu de senectute ad T. Pomp. Atticum*; med förklaringar till skolungdomens tjenst. — Uppsala 1838.

⁵ L. Nyström, a. a. sid. 422.

⁶ L. Nyström, a. a. sid. 420.

J. A. Dahlström: *Latinsk prosodik och metrik i sammandrag för skolor och gymnasier*, efter framställningen i Billroths grammatika. — Sthlm 1840.

1. *J. A. Dahlström*

(1807—1890)

folkskolinspektör i Gävleborgs län
1861—1868

2. *G. F. Asker*
(1812—1897)
landshövding
i Gävleborgs län
1861—1883

3. *Hjalmar Petre*
(1832—1890)
bruksägare
folkbildningsvän

Längre fram blev Dahlström en av redaktörerna till »Tidskrift för lärare och uppfostrare», vilken utkom åren 1846—1848.⁷ I första årgången av denna tidskrift har Dahlström infört dels en uppsats om modersmålets ställning i våra lärdomsskolor, dels en redogörelse för »Nya Elementarskolans organisation». Hans skrifter visar honom äga ett stort intresse för skolväsendet och dess utveckling samt besitta ett gott och framsynt omdöme. Hans åskådning i skolfrågor sammanföll till stor del med den, som företrädades av en mera känd författare i undervisningsfrågor, nämligen generalmajoren och chefen för Karlbergs krigsakademi *J. P. Lefrén*, som också var ledamot av direktionen för Nya elementarskolan.⁸

Dahlströms företrädare å rektorsbefattningen vid Nya elementarskolan var den mångkunnige och kände författaren *Carl Jonas Love Almqvist*. Denne beskrives ha varit en dugande lärare, men såsom rektor lyckades han ej lika bra. Hos skolans direktion begärde Almqvist år 1840 tjänstledighet för utrikes resa och föreslog själv Dahlström som vikarie. Direktionen gav dock sitt förordnande åt Dahlström sådan form, att Almqvist i själva verket blev entledigad från sin befattning såsom rektor. Dahlström förblev därefter skolans rektor i tio år.⁹

Om Dahlström såsom rektor och lärare lämnar författaren till en 50-årsberättelse över Nya elementarskolans verksamhet följande omdöme:

Skolans nye rektor J. A. Dahlström var en man med stor drift och utpräglat ordningssinne. Inom kort hade han åter bragt skolan i ordning, och under hans ledning vann hon mer och mer allmänhetens förtroende. Såsom lärare var han outtröttligt verksam för att söka väcka lärjungarnas intresse för läroämnet och leda dem till arbete på egen hand. När denna sysselsättning hindrade honom att i fullt mått undervisa och

⁷ J. A. Dahlström, C. Ekendahl, G. R. Rabe, P. A. Siljeström, P. E. Svedbom och J. Söderlind: Tidskrift för lärare och uppfostrare; 1:a årg. 1846—1847; Dahlström: Om modersmålets ställning i våra lärdomsskolor förr och nu, sid. 65—74, och Om Nya Elementarskolans i Stockholm organisation, sid. 75—100 jemte tabeller A—E; i 2:a årg. 1847—1848, Dahlström: Bidrag till kännedom om den svenska latinskrifningens närvarande tillstånd, sid. 247—250, recensioner m. m.

⁸ H. Hernlund: J. P. Lefrén och de pedagogiska reformplanerna i Sverige på 1820-talet (i festskrift vid invigningen av Nya elementarskolans läroverks-hus den 3 nov. 1899).

J. P. Lefrén: Berättelse öfver Kongl. Krigsakademien. — Sthlm 1824.

⁹ Gustaf Sjöberg: Bidrag till Nya Elementarskolans historia under de första femtio åren av hennes tillvaro, del II. — Sthlm 1878.

förhöra ungdomen, samlade han ofta smärre grupper omkring sig i sitt hem, för att där med dem fortsätta skolans arbete.¹⁰

Det anförda visar, att Dahlström såsom skolledare ej var främmande för principer, vilka än i dag står som bärande för undervisningen och kan sägas träda fram med ny aktualitet, d. v. s. att undervisningen skall leda till lärjungens självverksamhet och även omfatta grupparbete.

Nya elementarskolan arbetade under den tid, varom här är fråga, med växelundervisningen som samlande idé. Skolan stod ju i brännpunkten för hela den intresserade skolvärlden i Sverige, den skulle pröva bärigheten av nya metoder och organisationsformer. Den var sin tids motsvarighet till våra dagars försöksverksamhet. Självfallet fordrades det både nit och skicklighet av skolans ledare. Ämneslärare anställdes i stället för som förut vanligt klasslärare, vilka haft att uppehålla undervisning i skolans flesta ämnen. Nya elementarskolan kunde också med sig införliva ett ganska stort antal lärare, som såväl under sin tjänstgöring där som senare i andra ställningar gjort sig bemärkta och aktade. Dahlström intog tydligen sin plats med heder bland kollegerna. Därpå tyder också den omständigheten, att han år 1847 av Kungl. Maj:t kallades att biträda vid utarbetandet av förslag till ändrad organisation av rikets läroverk.¹¹

Sedan Dahlström lämnat Nya elementarskolan, ägnade han ett årtionde så gott som uteslutande åt sina ämbetsplikter som präst. Men till dessa hörde ju uppdraget att vara skolrådets ordförande. I Söderala fanns gott om uppgifter beträffande folkundervisningen. Om Dahlströms insatser för denna i hans eget pastorat säger hans minnestecknare, kyrkoherden i Bollnäs, hovpredikanten *Alfr. Steinmetz*, själv framstående skolman:

Honom tillkommer äran att först av alla pastorer i Helsingland hafva fått församlingens folkskolor i det skick och den reglementerade ordning, som skollag och andra föreskrifter fordra. Att detta ej skedde utan motstånd inses lätt, men den stora arbetsförmåga, han ägde, gjorde sig ock här gällande. Hade han blott sin plan klar, så gick han steg för steg mot målet, och hvad han ej det ena året kunde genomdrifva, hade

¹⁰ Sjöberg, a. a. sid. 51.

¹¹ Protokoll och handlingar rörande Prestmötet i Uppsala 1891, sid. 104—105. — Uppsala 1892.

han det följande året nedskrifvit såsom i laga ordning beslutadt; och en gång beslutadt, vardt det utan dröjsmål och omsorgsfullt utfördt.¹²

Sist anförda blottar måhända något mera än kärt den arbetsmetod, som Dahlström använde. Den var emellertid ej alldeles okänd för tiden och dess ledande män i församlingarna. Prosten i Söderala synes i det stycket ha varit sina gelikar lik. I Uppsala ärkestifts herdaminne sägs bl. a., att Dahlström ägde »styrandets gåva», ett omdöme, som nog torde vara fullt riktigt.¹³

Emot bakgrunden av den skicklighet, Dahlström ådagalagt såsom lärare, rektor och skolrådsordförande, är det icke förvånansvärt, att han befanns lämplig att bli folkskolinspektör, då förordnandena för första gången utfärdades för den nya befattningen. Inom länet torde väl knappast ha funnits någon mera meriterad för uppdraget.

När den s. k. folkundervisningskommittén mer än 50 år senare sökte precisera allmänna krav på en folkskolinspektör, skrev den sålunda:

Enligt kommitténs mening måste av den, som skall förordnas till folkskolinspektör, i första rummet krävas, att han är i besittning av vissa personliga egenskaper, som göra honom särskilt skickad att med hänsynsfullhet och på samma gång fasthet lösa sin betydelsefulla och grannliga uppgift. Vidare syns det falla av sig självt, att han bör vara i besittning av god allmän och pedagogisk bildning. Givetvis bör det även anses såsom erforderligt, att han i ett eller annat slag av skolor utövat praktisk lärarverksamhet.¹⁴

Tankegången i citatet kan nästan ordagrant tillämpas för den person, som blev den förste folkskolinspektören i Gävleborgs län.

3. Länets allmänna struktur, ekonomiska villkor m. m.

Hurudant var då det inspektionsområde, som folkskolinspektör *J. A. Dahlström* fick sig anvisat för åren 1861—1863?

Gävleborgs län omfattade 1861 de båda landskapen Gästrikland och Hälsingland med en ytvidd av tillhoppa c:a 170 kvadratmil och

¹² Protokoll och handlingar etc., a. a. sid. 105.

¹³ L. Nyström, a. a. sid. 420.

¹⁴ Folkundervisningskommitténs betänkande, del III, sid. 81. — Sthlm 1913.

en folkmängd av 144.636 personer. Befolkningstätheten var sålunda ej större än ungefär 850 invånare per kvadratmil.¹⁵

År 1857 utgav kaptenen *L. E. Åhrman* karta över Gävleborgs län, till vilken år 1861 fogades särskild beskrivning. Av dessa dokument kan man erhålla en god bild av länets geografiska beskaffenhet just vid samma tid, som folkskolinspektionen började.¹⁶

Jordbruk och skogsbruk, med övervikt för sistnämnda, var huvudnäringarna i länet. Fisket idkades mest såsom strömmingsfiske utmed kusten vid Bottenhavet. Industrien var väsentligen präglad av arbetet med förädling av skogens produkter, dock förekom även annan fabriksrörelse.¹⁷ Handel och sjöfart var huvudsakligen koncentrerade till länets tre städer: Gävle, Hudiksvall och Söderhamn. Vissa år under 1860-talet var bekymmersamma i ekonomiskt avseende. Som exempel må nämnas, att Kyrkbyns och Norrbergs byamän i Ramsjö socken år 1865 erhöi statsunderstöd för felslagen skörd med 2.500 rdr.¹⁸ Dock torde den missväxt, som hemsökte landet under senare åren på 1860-talet, ej ha varit av så svårartad verkan inom Gävleborgs län som i utpräglade jordbruksbygder längre söderut i riket.

Om allmänna ekonomiska villkor kan man få en föreställning från följande uppgifter: årslönen för en dräng var vid mitten av 1860-talet 150—175 rdr rmt, för piga 50—60 rdr rmt, ett sommardagsverke betalades med högst 2 och lägst 1 rdr för mans- och 1—0,50 rdr rmt för »qvins»-dagsverke.¹⁹

Länets kommunikationer var givetvis av betydelse för de resor, som folkskolinspektören måste företaga. Huvudsakligen måste han lita till landsvägarna. Dock hade år 1858 järnväg öppnats den ungefär halvannan mil långa sträckan mellan Hudiksvall och Forsa (ändpunkt vid Näsvisen i Forsa), varifrån segelled fanns till Delensjöarna genom »Tamms kanal». Järnvägar av enskild natur, väsentligen avsedda för frakter, fanns ock emellan Bergviken och Söderhamn, mellan Sandarne och Marmen samt förbi Landaforsen i Ljusnan, alla dessa i mellersta Hälsingland. I juli månad år 1859

¹⁵ Konungens Befallningshavande i Gefleborgs län berättelse för åren 1861—1865, sid. 22.

¹⁶ *L. E. Åhrman*: Karta öfver Gefleborgs län, utgifven 1857 med Beskrifning öfver provinsen Gestrikland 1861. (Jfr Kon. Befallningshavandes i Gefleborgs län femårsberättelse 1861—1865, sid. 6. — Sthlm 1868.)

¹⁷ Konungens Befallningshavandes i Gefleborgs län femårsberättelse 1861—1865, sid. 83 o. f.

¹⁸ Kon. Bef.-haf:s i Gefleborgs län femårsber. 1861—1865, tabelluppgifter.

¹⁹ A. a., tabelluppgifter sid. 63.

öppnades den viktiga järnvägen mellan Gävle och Falun (Gävle-Dalabanan) för allmän trafik.²⁰

Man måste för att förstå den allmänna inställningen gentemot folkskoleväsendet komma ihåg, att kostnaderna för detsamma till allra största delen från början åvilade kommunerna. Statens bidrag var obetydligt. Vid 1840 års riksdag, då anslag första gången beviljades för folkundervisningens behov, anvisades tillhoppa 75.000 rdr till understöd åt församlingar, som ansågs vara i behov av understöd för avlönande av folkskollärare.²¹ För varje sådant fall förekom särskild prövning efter skedd ansökning. Genom kungl. kungörelse den 13 mars 1846 hade församlingarna (= skoldistrikten) fått rätt att såsom folkskoleavgift upptaga hälften av den s. k. personliga skyddsavgiften. Denna fastställdes genom kungl. kungörelse den 17 maj 1861 till 40 öre för man och 20 öre för kvinna. Vid riksdagen 1859—1860 anvisades också medel

till löneförbättring åt folkskollärare, som icke hade 400 Rdr i årlig lön	Rdr 80.000
» folkskoleväsendets utveckling och förbättring	» 75.000
» seminarierna	» 45.000
» stipendier åt seminarii-elever	» 20.000
» högre folkskolor	» 12.000
» undervisningsmateriel	» 10.000
och vid samma riksdag tillkom ett nytt anslag, nemligen till arvoden och resekostnader för folkskole-inspektörer, uppgående till	» 17.000

Alla dessa anslag innefattades i återstående del av skyddsavgiften och utgick blott för statsregleringsperioden.²²

Riksdagen 1856—1858 hade emellertid beslutat, att varje församling, som erbjöd sig att tillskjuta två tredjedelar av den summa, som utöver församlingens dåvarande tillskott erfordrades till folkundervisningens ändamålsenliga ordnande, skulle äga att efter Kungl. Maj:ts prövning erhålla den återstående tredjedelen av statsmedel. Statsbidraget kunde dock bli starkt växlande utan att svara mot församlingens åtgärder. Ett skoldistrikt med liten folkmängd fick kanske några tiotal kronor i bidrag från staten, ett annat distrikt med stor folkmängd men nöjt med den enda obligatoriska folkskolan kunde

²⁰ A. a., tabelluppgifter.

²¹ Sveriges officiella statistik, Folkundervisningen den 31 dec. 1868, sid. XIX.

²² Sveriges officiella statistik, Folkundervisningen den 31 dec. 1868, sid. XX.

erhålla mer än 1.000 rdr. De största svårigheterna för att få till stånd ett gott folkskoleväsen mötte därför ofta i de största kommunerna.

I tiden låg emellertid ett varmt intresse för ökad folkbildning. De liberala idéerna förde sådant med sig, och deras växtkraft tog sig ju uttryck bl. a. genom representationsreformen och de nya kommunallagarna. Företrädesvis visade sig intresset inom borgarståndet, men även i bondeståndet uppträdde vänner till folkskolan. Prästerskapet hade stundom på grund av motstånd ute i bygderna förlorat hågen att taga initiativ till skolans förmån. Nu skulle folkskolinspektören få kläda skott i stället och uppbära huvudansvaret för folkskoleväsendets utveckling inom länet.

Det bör ej förgätas, att Gävleborgs län vid denna tid ägde några goda företrädare för folkskoleintresset. Här må erinras om landshövdingen *Gustaf Fredrik Asker* (tillträdde sitt ämbete i Gävleborgs län just året 1861), som tidigare varit borgmästare i Jönköping och bl. a. suttit som borgarståndets talman vid riksdagen 1859—1860, då folkskolinspektionen beslöts. I Gästrikland fanns bruksägaren *Hjalmar Petre*, som frikostigt understött skolväsendet i västra delen av nämnda landskap, och i Hälsingland verkade kyrkoherden i Delsbo, dr *Lars Landgren* med iver för folkskolan. Det blir god anledning att längre fram närmare beröra dessa mäns och andras insatser för ökad folkbildning.

4. *Folkskolinspektörens berättelse för åren 1861—1863.*

Den 28 november 1863 dagtecknade folkskolinspektör *J. A. Dahlström* sin första till ecklesiastikdepartementet ingivna berättelse över de »iakttagelser öfver folkskoleväsendet i Gestrikland och Helsingland», vilka han visste sig ha gjort under något mer än två års inspektionsverksamhet. Inledningsvis meddelar han, att han »upptager och besvarar de frågor, hvilka i särskild promemoria blifvit från Kongl. Ecklesiastikdepartementet meddelade».²³

Förhållandet var, att såväl den första gången, då folkskolinspektörer förordnades, som flera gånger senare erhöill inspektörerna vid varje nytt förordnande också ny instruktion, vilken till stor del även blev en disposition för innehållet i deras berättelser. Dessa instruk-

²³ J. A. Dahlström, Berättelser om Folkskolorna i riket för åren 1861—1863, afgifna af tillförordnade Folkskoleinspektörer, avd. Upsala Erkestift, sid. 13. — Sthlm 1864.

tioner visa därför i sin mån, vilka problem vid viss tidpunkt syntes vara de mest framträdande för folkskoleväsendet och dess högsta ledning.

Enligt den första instruktionen skulle folkskolinspektörerna *dels* i sin berättelse (som skulle avgivas såväl till domkapitlet som till eckl.-departementet) lämna de uppgifter, som skolstyrelserna enligt kungl. cirkulär av den 15 juni 1861 skulle meddela skriftligen, *dels* en fullständig och på sorgfällig undersökning grundad redogörelse:

A. *Beträffande varje distrikts skolväsende i allmänhet.*

- 1) Reglemente.
- 2) Förhållandet mellan småskola och folkskola; läroämnen i småskolan, och omfånget av undervisningen.
- 3) Huruvida distriktets examinerade lärare infunne sig i småskolan, anställde förhör, meddelade råd och anvisningar.
- 4) Huruvida folkskolestadgan § 8 mom. 3 (angående barn, som undervisas i hemmet) samt § 9 mom. 2 (angående roteförhör) iakttoges.
- 5) Huruvida ferieförhör ägde rum.
- 6) Huruvida anordningarna vore tillfredsställande, eller om så ej vore fallet, vilka förändringar, som vore behöfliga.

B. *Beträffande varje särskild skola.*

- 1) När inspektionen ägde rum.
- 2) Läsordningen.
- 3) Antal barn vid inspektionstillfället.
- 4) Undervisningsmetoder.
- 5) Ordningen, lärarens skicklighet i undervisning och uppfostran.
- 6) Bokföringen. Antecknas borde, huruvida innanläsningen sorgfälligt övats samt huruvida utanläsningen i religionsundervisningen inskränkts till vad som varit nödigt.
- 7) Undervisningsmateriel.
- 8) Lokaler, inredning, städning, snygghet, luftväxling; huruvida lokalerna vore kommunens egna eller förhyrda.²⁴

Inspektören förständigades ock att inom tre månader lämna särskild promemoria till skolstyrelsen eller dess ordförande om anmärk-

²⁴ Folkundervisningskommitténs betänkande, del III, sid. 136. — Sthlm 1913.

ningar, ändringar och förbättringar, vilka befunnits nödiga. Vid fall av skyndsamt rättelse, skulle ofördröjlig anmälan göras till domkapitlet.²⁵

Instruktionen utfärdades av chefen för ecklesiastikdepartementet, som då var statsrådet *C. J. Thyselius*. Denne sammankallade också på nådig befallning de första folkskolinspektörerna till ett allmänt sammanträde i Stockholm »i ändamål att dels utbyta den erfarenhet, de redan vunnit, dels rådgöra om andra inspektionen rörande föremål, särskilt med avseende å vinnande av nödig likformighet i de åtgärder, vilka till avhjäljande av allmännare förekommande bristfälligheter i folkskoleväsendets anordning må vara att vidtaga m. m.» Detta sammanträde, det första i sitt slag, började den 27 juni 1862 och pågick i fyra dagar.²⁶

Dahlströms första berättelse är ganska kortfattad. Den omfattar endast 13 trycksidor i de två band om tillhoppa 1.049 sidor, som folkskolinspektörernas berättelse för de första åren utgöra. Det förefaller sannolikt, att Dahlström själv lagt märke till sin knappa framställning, ty hans följande berättelse är mycket utförligare och mera rik på detaljer.

Emellertid börjar Dahlström, alla »frågor» i instruktionen tills vidare undanskjutna, med en översikt över befintliga folkskolor och fogar därtill uppgift om tidpunkten för sina besök vid dem. Antalet skolor räknades vid denna tid liksom långt senare lika med antalet läraravdelningar, vilket i sin tur innebar likhet med antalet anställda lärare. Han skiljer i sin specifikation på egentliga folkskolor, d. v. s. skolor med examinerade lärare, och småskolor, till vilka sistnämnda han hänför även by- och roteskolor. Vidare lämnar inspektören upplysningar om slöjdskolor, söndagsskolor och privatskolor.

Inspektörens redogörelse för sina inspektioner och antalet skolor av olika slag återfinnes såsom härtill fogad *Bilaga 1*.

Uppgifterna om söndagsskolor torde erfordra någon kommentar. I den mening, de omtalas i berättelsen, utgjorde de ett slags repetitions-skolor och kan kallas föregångare till fortsättningsskolorna enligt 1877 års föreskrifter. De var anbefallda i folkskolestadgan, som i § 10 mom. 2 hade följande lydelse:

För underhållandet af de i skolan förvärfvade kunskaper och synnerligen för befrämjandet af en sann christlig bild-

²⁵ Folkundervisningskommittén, a. a., sid. 137.

²⁶ Folkundervisningskommittén, a. a., sid. 138 o. f.

ning, bör, helst under den tid af året, då ledighet ifrån skolan gifves, skolläraren, under inseende och med biträde, der så ske kan, af församlingens presterskap, på söndagarne meddela undervisning och anställa förhör med den ungdom, som utgått från skolan. För samma ändamål åligger det presterskapet att uppmuntra till inrättande och begagnande af sockenbibliotek, samt att dertill tjenliga böcker föreslå.

Önskemålet beträffande söndagsskolorna vann ingen allmän uppfyllelse, ej heller i Gävleborgs län. I länets södra landskap fanns 1863 en söndagsskola i vardera av Hedesunda och Högbo socknar samt två skolor i Gävle stad. I Helsingland synes stadgan i denna del ha efterlevts något bättre. Därifrån uppgiver folkskolinspektören 19 söndagsskolor, av vilka en i vardera av städerna Hudiksvall och Söderhamn. Men man lägger märke till, att de stora kommunerna Bollnäs, Arbrå och Ljusdal saknade dylik skola.

Inspektörens översiktliga framställning ger en ganska god bild av folkskoleväsendets ställning i början av 1860-talet. Egentliga folkskolor fanns till ett antal av 156, av dessa dock endast 54 fasta skolor, övriga 102 flyttande. Uppgiften lider av någon osäkerhet i fråga om de flyttande folkskolorna, särskilt för Ockelbo och Delsbo skoldistrikt, säger inspektören själv, varför det totala antalet skolor kan ha varit något mindre än 156.

Till inspektionsområdet hörde under denna period Hogdals församling med Ängersjö kapell med 1 fast och 3 flyttande folkskolor (ingen småskola).

De skoldistrikt, som hade mera än en fast folkskola, var jämförelsevis få. Gävle stad hade 4 skolor (= lärare) men Söderhamn och Hudiksvall blott en vardera. I Torsåker fanns 3 (här spåras inflyttande från bruksägaren *Hjalmar Petre*), 2 fasta folkskolor fanns dessutom i Valbo, Hille, Österfärnebo, Ovansjö, Söderala, Alfta och Arbrå. Övriga socknar hade endast en fast folkskola, dock utgjorde Segersta ett undantag med endast en småskola (ingen folkskola). Segersta var då som nu annexförsamling till Hanebo. Sådana stora socknar som Bollnäs, Järvsö och Ljusdal hade vid denna tid blott en fast folkskola.

Fördelas de befintliga skolorna på de båda landskapen i länet, så befinnes Gästrikland ha 44 egentliga folkskolor, halva antalet fasta och andra hälften flyttande, medan Hälsingland, det större landskapet, hade 32 fasta och 80 flyttande folkskolor.

I sin översikt har Dahlström under en rubrik sammanfört »små- eller by- och roteskolor» (se Bilaga 1). Man kan förstå hans försök att lösa ett problem, som var svårt att då få tillfredsställande utrett. Terminologien var på detta område ej fast utformad. Osäkerheten berodde delvis på innehållet i kungl. kung. den 23 sept. 1853 ang. »mindre skolor». Därför ingick i uppgifterna för folkskolinspektörerna den andra punkten (jfr sid. 23), om förhållandet mellan småskolan och den egentliga folkskolan. Vad som senare benämnes småskolor, d. v. s. skolor för de yngsta skolpliktiga barnen, fanns i början av 1860-talet endast i outvecklad begynnelse.

Genom kungl. kungörelse av den 23 april 1858 hade möjlighet öppnats för bidrag av statsmedel till »småskolors ändamålsenliga inrättande». Men dels fanns ofta skolor ute i socknarna för de barn, som hade lång väg till den centralt placerade fasta folkskolan, dels ansåg föräldrar och stundom även skolråd, att dessa skolor, vanligtvis ledda av icke examinerade lärare eller lärarinnor (s. k. underlärare, vilket icke betydde, att de kunde göra underverk, men att de sorterade under läraren vid socknens centrala skola), kunde meddela fullt tillräcklig undervisning åt sina elever. Benämningen på sådana skolor var växlande: ibland småskolor, oftare rote- eller byskolor. Sistnämnda beteckning var nog den till innebörden riktiga. Ett mindre vackert namn gavs åt dem år 1866 av en kommitté i Gävleborgs läns landsting, då den kallar anordningen »gubbskolesystemet».²⁷

Folkskolinspektör Dahlström har emellertid tydligen år 1863 givit upp hoppet om att rättvisligen kunna särskilja alla de skolor, som ej kunde hänföras till egentliga folkskolor. Han säger själv, att icke ens begreppet »egentlig folkskola» går fritt från missförstånd.²⁸ Vanligt var, fortsätter han, att man förblandade benämningarna ambulatorisk folkskola och småskola. Och småskolans ändamål har på åtskilliga ställen ej kunnat uppnås, »emedan lärare och lärarinnor icke sjelfva egt någon kunskap i att skriva och räkna».²⁹ Småskolan betraktades alltför ofta av målsmännen såsom by- eller roteskola. Sådan skola »hade av ålder varit i nästan hvarje församling inrättad».³⁰

²⁷ B. G. Jonzon: Historik över Gävleborgs läns landstings seminarium i Bollnäs, sid. 3 — Bollnäs 1932.

²⁸ Dahlström, a. a., sid. 17.

²⁹ Dahlström, a. a., sid. 17.

³⁰ Dahlström, a. a., sid. 17.

Såsom småskolor eller by- och roteskolor redovisar inspektören 73 skolor, av vilka 29 i Gästrikland och övriga i Hälsingland. Största antalet dylika skolor fanns i Ovanåker med 10, i Ovanåker 8, Los och Bjuråker vardera 7. För Ovanåker och Los anmärkes uppgiften såsom osäker.

Av inspektörens förteckning över verkställda inspektioner framgår bl. a., att han vanligen använt månaderna oktober—november och mars—juni för sina resor. Troligen sammanhänger detta icke blott med den omständigheten, att skolorna då pågick som bäst, utan också därmed, att reseomständigheterna då var lättare än under andra tider på året.

Den första inspektionsresan gick till Gästrikland. Hamrånge socken besöktes den 8—9 oktober 1861, Hille den 10—12 och Gävle stad den 14—16 i samma månad. Under året 1861 inspekterades även skolorna i Valbo, Hedesunda, Österfärnebo och Årsunda. Första besöket i Hälsingland förlades till Alfta 13—15 mars 1862. Samma år besöktes skolor i Söderhamn (10 oktober), Norrala, Trönö, Skog, Lingbo, Ovanåker, Voxna, Järvsö (27—28 mars), Ljusdal (25—27 mars), Färila, Los och Hogdal. Återstående del av Hälsingland inspekterades först under året 1863. Hudiksvalls skolor besöktes av folkskolinspektören första gången den 16 mars 1863 och grannkommunen Idenor (fr. o. m. 1952 införlivad med staden) följande dag.

Inspektören hade kunnat konstatera, att fastställda reglementen fanns i alla skoldistrikt utom i Hogdal och Ilsbo. För Nianfors fanns en s. k. instruktion, fastställd av domkapitlet i Uppsala den 29 augusti 1798, vilken uppgift ju bekräftar, vad tidigare anförts om tillkomsten av skola i Nianfors (jfr sid. 9). För Ilsbo synes fråga om reglemente ha på något sätt hakat upp sig, där fanns ett förslag av så tidigt datum som den 18 september 1853, men detta var icke fastställt i föreskriven ordning.

Av intresse är, att inspektören säger sig märka, huru föreskrifterna i reglementena är »väsentligen och ofta ordagrant lika».³¹ Samma iakttagelse har mången folkskolinspektör fått göra i senare tid. Man frågar sig, om det senare rätt vanliga schablonmässiga förfarandet var satt i scen redan på 1860-talet. Som särskilt anmärkningsvärda genom egenart nämnas reglementena för Gävle av den 11 september 1838, för Ljusdal av den 21 maj 1844, för Alfta av den 25 augusti 1847, och för Ovanåker av den 27 mars 1850.

³¹ Dahlström, a. a., sid. 15.

Men inspektören säger intet om företrädenas natur i dessa reglementen.

Om reglementenas tillämpning sägs såsom allmänt omdöme, att de är »med omsorg tillämpade», men så kommer ett tillägg: »isynnerhet har det skett inom Alfta församling». Detta får tolkas som beröm för Alfta och dess skolråd. Brister finns också, tyvärr. Åtskilliga föreskrifter »hafva der och hvar icke blifvit iakttagna». ³² Till sådant hör uteblivna repetitioner måndagsförmiddagarna, förhör å vissa tider med de barn, som ej går i skolan utan läsa hemma, och — kanske än allvarligare — villkor för avgång ur skolan.

Särskilt meddelar inspektören, att det varit honom »angeläget att till skolstyrelsernas ordförande och ledamöter göra erinringar om nödvändigheten att sätta reglementet till alla delar i verkställighet och, der det i någon punkt mötte hinder, hos Domkapitlet föreslå deruti lämplig förändring». ³³

Om sina intryck och slutsatser skriver folkskolinspektör Dahlström ytterligare:

Att uttänka och påfinna de rätta medlen (till bristernas afhjelpande) på hvarje ställe är redan en svår sak, ej mindre svårt, att, om man träffat dem, förena allas bemödanden till deras noggranna och välvilliga användande. Skolstyrelserna, som närmast hafva sig sådant ådagalagdt, bestå härstädes nästan uteslutande af bönder jemte kyrkoherden, hvadan naturligt är, att denne i allt det väsentligaste må anses vara den enda i skolstyrelsen, som förstår, hvad till skolväsendets ändamålsenliga ordnande hörer. Kostnaderna för lärohus, lärarens aflöning, undervisningsmedel m. m. hafva varit ganska kännbara, och folket har högljudt klagat deröfver. När kyrkoherden, hvare sig i sockenstämman eller inom skolstyrelsen, till följd af Folkskolestadgans uttryckliga föreskrift, eller förnyade påbud från högre myndighet, gjort framställning om åtgärders vidtagande för att bota påpekade brister i skolväsendet, har vanligen händt, att presten, som fört ordet, fått uppbära förebråelser för öfverdrifvet nit och folkets belastande med utgifter, i dess tanke onödiga likaväl nu som i förra tider. Sådan har den allmänna meningen hos folket varit med afseende på folkskoleväsendet, sådan är den till stor del ännu, om

³² Dahlström, a. a., sid. 15.

³³ Dahlström, a. a., sid. 15.

den ock blifvit något mindre högröstad och hos några få till ett bättre förändrad. ³⁴

Att få bestämda uppgifter om antalet skolpliktiga barn var vid denna tid svårt nog. Inte ens folkskolestadgan hade klart angivit, hur skolplikten skulle beräknas. Som ett slags surrogat med syfte att få en överblick över resultatet av folkskolornas verksamhet hade inspektör Dahlström inskaffat uppgifter om antalet nattvardsbarn under tre års tid och deras kunskaper med hänsyn till folkskolestadgans föreskrift i § 7 om s. k. minimikurs. ³⁵ Från ett 20-tal församlingar lämnar inspektören siffermässiga uppgifter, belysande för situationen. En del av dessa uppgifter är av stort intresse. (*Bilaga 2.*)

Från Gävle stad uppgavs 410 nattvardsbarn. Av dessa hade 383 läst mera än minimikursen, medan 27 inte medhunnit att inhämta denna. Undervisning i biblisk historia förekom inte alls i församlingarna Hamrånge, Hille, Valbo, Hedesunda, Alfta, Hanebo, Segersta och Forsa. Katekesen var allestädes väl företrädd. I regel kunde även de hemmaläsande barnen (d. v. s. de som ej bevistade skola) sin katekes utantill samt »någorlunda läsa innantill». Även i småskolorna kunde många barn sin katekes utantill, »innan de ännu kunna stafva och läsa rent innantill». ³⁶ Detta förklarar inspektören mera vara en följd av föräldrarnas bemödanden än en frukt av skolans åtgärder. Allmogen ansåg nämligen utanläsningen av katekesen nödvändig för att väl kunna bestå vid de förhör, som var påbjudna i kyrkoförfattningen. Inte minst, säger Dahlström, har de årliga husförhören sporrat till utanläsning av katekesen. Ingen ville då stå med skammen att inte kunna svara på de frågor, som framställdes, och förhören bevistades så gott som allmänt. Några sifferuppgifter om antalet

³⁴ Dahlström, a. a., sid. 24.

³⁵ I Kongl. Maj:ts Nådiga Stadga af den 18 Junii 1842 ang. Folkundervisningen i riket hade § 7 bl. a. följande föreskrift:

De skolbarn, hvilka af fattigdom hindras att undervisningen längre tid begagna, eller sakna erforderlig fattningsgåfva att förvärfva det fulla kunskapsmätt, som undervisningen erbjuder, böra, då de lemna skolan, åtminstone hafva inhemtat nödig kunskap i följande ämnen:

a) ren och flytande innanläsning af svenska språket, så latinsk som svensk stil;
b) religionskunskap och biblisk historia, till den grad, som erfordras för att kunna hos presterskapet börja den egentliga nattvardsundervisningen;
c) kyrkosång, med undantag för dem som dertill sakna allt anlag;
d) skriva och
e) de fyra räknesätten i hela tal.

Skolstyrelsen äge att bestämma den skillnad, som i hänseende till kunskapsfordringarna lämpligen må göras mellan gossar och flickor.

³⁶ Dahlström, a. a., sid. 21.

barn, som erhållit katekesundervisning, lämnar inspektören dock inte. Han synes på goda skäl antaga, att alla barn, som lämnat folkskolan, fått lära sig katekesen.

I en uppmärksammas skolstrid inom Ovansjö socken mellan å ena sidan församlingens kyrkoherde *J. R. Hillberg* och å andra bruksägaren *Hjalmar Petre* såsom ledare har den sistnämnde gjort ett uttalande om husförhören, vilket kan förtjäna att omnämnas. Just vid den tid, varom här är fråga, fanns som känt starka meningsbrytningar såväl i riksdagen som annars i det offentliga livet om värdet av katekesutanläsningen. Man må härtill jämföra lydelsen av punkt B 6 i instruktionen för folkskolinspektörerna (se sid. 23). *Hjalmar Petre* skrev år 1863 om husförhören, sedan han visat, att prästerskapet i förevarande fall hade hämtat sin uppfattning om barnens kristendoms-kunskap från husförhören och icke direkt från skolan:

Huru tillgår då på dessa husförhör? Presten gör sina vanliga Chatechesfrågor, börjar sjelf svaret, hvarefter barnet tanklöst rabblar upp fortsättningen. Tiden är oftast så kort, att man knappast ger sig tid afvakta svarets slut, innan en ny fråga åt annat håll framställes. Hvad tillförsigt kan egnas en åsigt som bildas under sådana omständigheter? Ett samvetsgrant, tillförlitligt omdöme är det åtminstone icke.³⁷

Beträffande lärokursen i allmänhet anser inspektör *Dahlström*, att den »öfverallt är inskränkt till minimum för det stora flertalet, och att ett ganska litet antal barn undervisas i geografi och historia och ännu färre uti geometri, naturlära och modersmålets grammatik». Detta omdöme bestyrker han med tabellariska uppgifter om läroämnena för de barn, som varit närvarande i skolorna vid inspektionsbesöken.³⁸ Inalles hade vid dessa besök funnits 4.330 barn närvarande. Detta måste anses som en anmärkningsvärt låg frekvens i förhållande till antalet barn i skolåldern. Ehuru inga exakta uppgifter om antalet barn i åldern 7—13 år finns att erhålla från tillgänglig statistik, kan man likväl beräkna med utgångspunkt från länets invånarantal, att de skolpliktiga barnen utgjort åtminstone omkring 15.000. En ganska stor del av dessa torde ha gjorts av s. k. hemmaläsare, d. v. s. de bevistade ingen skola.

³⁷ [*Hjalmar Petre*]: Öfversigt och handlingar för belysning af striden inom Öfvansjö församling rörande ombildningen af dess folkskolesystem, sid. 9. — Sthlm 1863.

³⁸ *Dahlström*, a. a., sid. 20.

Av de vid inspektionerna närvarande barnen hade enligt inspektörens uppgifter 2.112 fått undervisning i biblisk historia, 3.032 i skrivning, 2.129 i räkning. Antalet barn med undervisning i andra ämnen var avsevärt lägre: i geografi 474, historia 288, naturlära 163, geometri och linearritning 67 samt i modernmålets grammatik 48. Som exempel kan här anföras, att i de två städerna Söderhamn och Hudiksvall förekom ingen undervisning i geometri eller i modernmålets grammatik, i Gävle hade dock 33 lärjungar fått sådan undervisning. Sång övades allestädes, mestadels koralsång, annan sång mindre. Inspektören säger: »— — — fosterländska stycken äro alltför sällan föremål för undervisningen.»³⁹ Gymnastik övades föga, utom i Gävle och Söderhamn samt på landsbygden i skoldistriktet Alfta, Arbrå, Gnarp, Järvsö, Ovansjö, Torsåker och Valbo. I de här uppräknade distrikten har *Dahlström* icke medtagit sin egen församling Söderala utan inskränker sig till att nämna, där »är enahanda förhållanden».⁴⁰ *Ramsjö* skoldistrikt får samma omdöme men av den orsaken, att inspektören ej hunnit med att besöka dess skolor. Följaktligen hade han där ej kunnat förskaffa sig någon självsyn, och Söderala stod honom alltför nära. Längre fram i tiden finner man, att *Dahlström* befriades från att vara folkskolinspektör i egen församling.

Utöver vad folkskolestadgan innehöll rörande läroämnena och lärokurser fanns ej annan allmän föreskrift angående omfånget av det kunskapsinnehåll och de färdigheter, som folkskolan skulle meddela sina elever. Man kan med skäl säga, att folkskolans standard mycket intimt var beroende av läraren, dennes vilja och förmåga, då som alltid och kanske ännu mera än i senare tid. Läraren gjorde genom sin person skolan till vad den var.

Folkskoleväsendets organisation var i början av 1860-talet oaktat tillvaron av stadga och reglementen långt ifrån fast utformad eller ens tillfredsställande uppbyggd. Men *Dahlström* framhåller i sin berättelse, att »till ett ändamålsenligt ordnande af skolväsendet inom hvarje församling hörer otvifvelaktigt, att dess särskilda skolor ställas till hvarandra i ett organiskt sammanhang».⁴¹ Han har, säger han, på varje ställe sökt göra skolstyrelsen övertygad härom men påpekar, att organisationen behöver föräldrars och målsmäns förtroende.

³⁹ *Dahlström*, a. a., sid. 20.

⁴⁰ *Dahlström*, a. a., sid. 20.

⁴¹ *Dahlström*, a. a., sid. 17.

Om den dagliga undervisningstiden sägs i korthet, att den är i allmänhet sex timmar »utom bönestunderna på morgnar och aftnar».⁴² På somliga ställen ingår emellertid morgon- och aftonandakt i de sex timmarna. Om raster eller fristunder lämnar folkskolinspektörens berättelse ingen annan upplysning, än att lästiden är tre timmar på förmiddagen och tre timmar på eftermiddagen.

Skolgången får ett kategoriskt omdöme: »Är öfverallt ojemn.»⁴³ Antalet närvarande barn i skolorna varierade från 12 till 170 och utgjorde i medeltal $\frac{2}{3}$ av antalet inskrivna. Som orsaker till den ojämna skolgången angives långa och obanade skolvägar, föräldrars oförstånd om kunskapers värde och därav följande liknöjdhet, tredska på grund »af naturlig egensinnighet eller bibringade separatistiska villomeningar» samt skolstyrelseledamöternas ovana och alltför stora försynthet i fråga om att hjälpa till med upplysningar och föreställningar för att åstadkomma en snar och högst nödig förbättring.⁴⁴

Vad Dahlström i förbigående nämner om »separatistiska villomeningar» förtjänar att uppmärksammas. Dylika strömningar var särskilt framträdande i socknarna Bergsjö, Hassela och Järvsö, säger han men ingår ej närmare på rörelsernas karaktär eller hållning gentemot skolan. De var i dessa fall av alldeles olika innehåll t. ex. i Järvsö och Hassela. I Järvsö fanns en starkt konservativ och på samma gång separatistisk meningsgrupp, särskilt samlad i socknens nordöstra del (med centrum i byn Vålsjö). Dess anhängare tillhörde den s. k. hedbergianismen, i socknen vanligen kallade »hedbergare».* De ställde sig helt avvisande till socknens folkskolor och vägrade att sända sina barn dit. Tidats hade de sin egen skola i Vålsjö. Ännu så sent som år 1909 fanns där en sådan skola med ett tiotal barn. Min närmaste företrädare å folkskolinspektörstjänsten *Ernst Westberg* har själv berättat för mig om sina svårigheter med att få ordnad skolgång för hedbergianernas skolpliktiga barn.

⁴² Dahlström, a. a., sid. 18.

⁴³ Dahlström, a. a., sid. 18.

⁴⁴ Dahlström, a. a., sid. 18.

* Hedbergianismens lärofader var den mycket omskrivne prästmannen i Finland **Fredrik Gabriel Hedberg**, född 1811, fil. mag. i Hälsingfors 1832, prästvigd 1834, kyrkoherde i S:t Karins (nära Åbo) 1854—1862 och i Kimito (sydost om Åbo) från 1862 till sin död 1893.

Den hedbergianska rörelsen intog i Sverige en starkt kritisk hållning emot statskyrkan och var mest framträdande i Hälsingland omkring år 1850. I sitt arbete »Hedbergianismen i Sverige» nämner professor **Ernst Newman** sid. 41, att en av främjarna av det Hedbergiska inflytandet var en klockare och skollärare vid namn Forss från Gnarpes socken. Möjligen är denne identisk med Forss i Forsa.

4. Lars Landgren

Byst vid Delsbo kyrka
av Arvid Backlund
avtäckd den 14 maj 1944

5. *F. F. Carlsson*
(1811—1887)
professor
chef för eckl.-dep.
1863—1870 och 1875—1878

6. *Lars Landgren*
(1810—1888)
kyrkoherde i Delsbo
1844—1876
biskop i Härnösands stift

I Bergsjö och Hassela socknar var det den baptistiska rörelsen, som förde med sig svårigheter för skolgången. Fördragsamheten mellan statskyrkans företrädare och baptismens ledare var ej stor, stundom närmast obefintlig. Baptismens främste målsman och organisatör i Sverige *Anders Wiberg* var ju före sin avgång från prästämbetet tjänstgörande präst i Hälsingland. Den andre baptist, som lät döpa sig inom Hälsingland, var enligt uppgift en skollärare *Forss* i Forsa.⁴⁵ Den första baptistförsamlingen i Hälsingland bildades i Hassela år 1856. På ärkebiskopsstolen i Uppsala satt sedan år 1856 förutvarande chefen för ecklesiastikdepartementet, förutvarande biskopen i Lund *Henrik Reuterdaahl*, framstående teolog och konservativ till sin åskådning. Hans hållning i kyrkopolitiska frågor kom att medverka till de religiösa strider, som vid mitten av 1800-talet blossade upp i Hälsingland och sedan fortsatte under årtionden för att först i senare tid antaga mera försonliga former.

Skolans kristendomsundervisning, isynnerhet beträffande fjärde huvudstycket i katekesen, blev stötestenen för den baptistiska åskådningen. Och då folkskolan inte ville släppa efter för krav på frihet från folkskolans kristendomsundervisning, tog de baptistiska föräldrarna steget ut, om de var tillräckligt många och ägde ekonomisk möjlighet, för att upprätta egna skolor. Schismen började under inspektör Dahlströms tid, t. o. m. tidigare, men blev mera märkbar litet längre fram.

För undervisningsmetoder, vilka enligt instruktionen skulle särskilt uppmärksammas av folkskolinspektören, borde Dahlström i sin egenkap av förutvarande rektor ha ägt särskilt intresse. Han lämnar också en relativt fyllig redogörelse i denna del.

Enligt Dahlströms meddelande var »vexelundervisning allmänt vedertagen».⁴⁶ Vid denna tid började myndigheter eljest arbeta för en mera direkt undervisning av läraren. Dahlström var dock från gången tid vid Nya elementarskolan en given kämpa för växelundervisningen, och det lyser igenom hans framställning, att han icke släppt mycket av sin uppfattning i detta stycke. »Efter framstegen äro lärjungarne vanligen delade i 2 eller 3 klasser, och inom hvarje klass äro flera eller färre läslag, bestående af olika antal lärjungar, alltefter deras framsteg i de särskilda ämnena».⁴⁷ På intet ställe hade

⁴⁵ Hudiksvalls Nyheter den 14 okt. 1932, artikel »Ljusdals baptistförsamling 1872—1932».

⁴⁶ Dahlström, a. a., sid. 20.

⁴⁷ Dahlström, a. a., sid. 20.

inspektören påträffat, att skolans lärare haft någon medhjälpare eller underlärare, som med honom delat undervisningen för en hel klass. Lärorum för en dylik anordning saknades på de flesta ställen.

Endast i Torsåker och Hudiksvall undervisades nybörjarna i särskilt rum av enkom för dem anställd lärarinna. I Hudiksvall hade denna lärarinna — hon hette *Emilia Maria Iggbon* — vid inspektionstillfället den 16 mars 1863 som elever »53 små gossar och flickor, hvilka hon i särskild lärosal undervisade i stafning och innanläsning samt skrifning och räkning, med biträde af monitörer från den i samma hus befintliga, egentliga folkskolan». ⁴⁸ Citatet är betydande, kanske mera än inspektören avsett. Här fanns alltså en småskola i den mening, som Kungl. Maj:t avsett genom kungörelse av den 23 april 1858. Men växelundervisningen tillämpades i småskolan liksom i den egentliga folkskolan. Inspektören konstaterar detta men avhåller sig från något positivt omdöme till saken.

I fråga om stavningen, d. v. s. den första läsundervisningen, säger inspektören, att »i de flesta skolorna måste stafningsöfningarna drifvas förnämligast genom monitörer. Der läraren väljer skickliga monitörer och ej underlåter att esomoftast granska deras förfaringssätt, har stafningen varit säker och ledig. I de ambulatoriska skolorna användas dock ofta monitörer, mindre i småskolorna, och har stafningen befunnits äfven i dem nöjaktig och på några ställen väl öfvad». ⁴⁹

Det är ej svårt att från en sådan skildring som den ovan lämnade se livet i skolan med folkskolinspektören såsom intresserad iakttagare. Emellertid — den nya tiden skymtar om än svagt. Det sker genom följande korta sats: »Endast på få ställen har den s. k. Rudenschöldska methoden varit använd». ⁵⁰ Hur dess tillämpning slagit ut, det får man inte höra något om. Likväl pågick vid denna tid en mycket skarp strid bl. a. om Rudenschölds organisationsplaner för folkskolan i Ovansjö skoldistrikt, i vilken strid folkskolinspektören i viss mån syns ha varit invecklad, då han lämnat ett intyg rörande läraren vid Ovansjö fasta folkskola och vitsordar, att denne »ådagalagt fullgoda insigter i alla och hvart och ett af folkskolans läroämnen samt ovanlig skicklighet att deri meddela undervisning». ⁵¹

⁴⁸ Dahlström, a. a., sid. 21.

Jfr Ernst Westberg: Hudiksvalls folkskola under dess första århundrade, sid. 36—37. — Hudiksvall 1908.

⁴⁹ Dahlström, a. a., sid. 21.

⁵⁰ Dahlström, a. a., sid. 21.

⁵¹ [Hjalmar Petre], a. a., sid. 51.

Ifrågavarande lärare använde själv annan metod än »den Rudenschöldska». ⁵² Greve *Torsten Rudenschöld* hade år 1854 varit kallad till Torsåker för att biträda vid organisationen av skola vid Hofors bruk. ⁵³

Så har Dahlström ett ord att säga om innanläsningen såsom ämne, skilt från stavningen, vilket ju förefaller mindre vanligt för vår egen tid. Han beklagar därvid — och kommer så in på ett betydelsefullt område — »att endast nya testamentet och psalmboken finnas att tillgå såsom innanläsningsböcker» och bättre blir ej detta, emedan stavningen och stilar är växlande i olika upplagor, samtidigt använda. Trycket i böckerna är otydligt och »för ögonen skadligt att läsa». ⁵⁴ Man får av dessa uttalanden en tydlig bild av torftigheten i många skolor och ett värtaligt vittnesbörd om bristen på lämplig undervisningsmateriel.

Om undervisningsmateriel i allmänhet säger Dahlström, att den är i skolorna inskränkt till »de allra oundgängligaste böcker, kartor och taflor o. s. v.». ⁵⁵ Endast städerna samt socknarna Ovansjö, Hanebo och Arbrå har det jämförelsevis bättre sörjt för skolmaterielen och boksamlingen. Årligen upprättat inventarium i skolorna efterlyses.

Inspektören konstaterar vidare, att även på landsbygden börjar intresset för ämnena skrivning och räkning göra sig märkbart. T. o. m. i småskolorna påträffas barn, »som lärt sig en god handstil och ganska flinkt räkna i hufvudet». Bland de äldre lärjungarna i folkskolan har några hunnit till »sammansatt regula de tri och intresseräkning». ⁵⁶

I fråga om lokaler meddelas, att »i några församlingar saknas ännu för den egentliga folkskolan särskildt skolhus». ⁵⁷ Såsom skoldistrikt utan eget skolhus nämnas Ovansjö (där var den fasta folkskolan inrymd i sockenstugan), Enånger, Ljusdal, Idenor, Rogsta, Tuna (nu officiellt benämnd Hälsingtuna) och Harmånger, alltså såväl större som mindre kommuner. Skolor fanns dock i dessa för mera än tio år tillbaka. Så mycket mera förvånansvärt är, att inga skolhus kommit till stånd. För Ovansjö med dess två fasta skolor ligger förklaringen i att skolhus hade byggts och underhållits av en-

⁵² [Hjalmar Petre], a. a., sid. 115—119.

⁵³ Bernh. Salqvist: Torsten Rudenschöld, sid. 218, 221, 232. — Göteborg 1938.

⁵⁴ Dahlström, a. a., sid. 21.

⁵⁵ Dahlström, a. a., sid. 23.

⁵⁶ Dahlström, a. a., sid. 23.

⁵⁷ Dahlström, a. a., sid. 23.

skilda. I de övriga uppräknade församlingarna fanns år 1863 ännu ingen fast skola, och denna omständighet står med ganska stor säkerhet i samband med obefintliga egna skolhus. Rogsta hade dock två skolhus för sina flyttande skolor, och Harmånger fick eget skolhus vid Karlsberg år 1866, numera avlöst av annat.

För de flyttande skolorna nöjde man sig oftast med provisoriska lokaler, ej sällan torftiga sådana, i de flesta fall mindre tillfredsställande.

Beträffande bruksskolornas lokaler — som vanligen var ordnade på enskild bekostnad av bruksägarna — har Dahlström anmärkningar i flera fall. Bättre lokaler behövs, säger han, vid Forsbacka, Gysinge, Svabensverk, Långvind, Boda (i Enånger), Iggesund, Annefors, Grönsinka, Axmar och Oslättfors, som synes en lång rad platser uppräknade. Alla de här nämnda orterna hade bruksrörelse på 1860-talet, ehuru hälften av de nämnda bruken nu är nedlagda och andra utvecklats till storindustri.

Några nya skolbyggnader kunde inspektören nämna. I östra delen av Årsunda (närmare angivning finns ej) hade tillkommit ett nytt skolhus, nybyggnader också i Alfta, Ockelbo och Delsbo. Sistnämnda socken hade vid denna tid fem skolhus. Men så hade ock därvarande kyrkoherde *Lars Landgren* börjat sitt kända arbete för folkundervisningen ett tiotal år före folkskolinspektionens tillkomst.

Ett för senare tid ganska ovanligt uppträdande från skolstyrelserna påtalar Dahlström i sin sammanfattning om skolväsendet. Han meddelar nämligen, »att skolstyrelsens ledamöter på intet ställe allmänt och gerna infunnit sig till de sammanträden, ordföranden utlyst».⁵⁸ Man kan således härutinnan se ett slags skolstrejk, som dött ut. Numera är i stället hågen att delta i sammanträden så utvecklad, att liknande anledning till anmärkning saknas. Troligtvis får man också säga, att ansvarskänslan numera är större inför de kommunala uppgifterna än vid tiden inför sockenstämmornas upphörande och de nya kommunallagarnas tillämpning.

Den förste folkskolinspektören i Gävleborgs län har också en personlig mening om orsakerna till mångas likgiltighet inför skolan, en mening, som förtjänar att bevaras till hågkomst och eftertanke.

»Den sjelfständighet, hvarom härvarande befolkning är så ömtålig, låter sig icke befallas till något, som förekommer i sig motbjudande. Man måste på öfvertygelsens väg, med out-

⁵⁸ Dahlström, a. a., sid. 24.

tröttlig omsorg söka bibringa honom insigt i det gagn, den välsignelse, som utvidgade kunskaper medföra, och på detta sätt vinna dess deltagande och nitälskan för undervisningens viktiga angelägenhet.»⁵⁹

Slutet av sin första berättelse ägnar Dahlström åt att som »en kär pligt» nämna tvenne personer, de där ivrat för folkbildningens främjande. Den ene är brukspatronen *Hjalmar Petre*, »som årligen gör betydliga kostnader för skolorna vid Hammarby bruk och i Järbo, och äfven har, genom donationsbref den 17 Januari 1861, erbjudit Ofvansjö församling mot vissa villkor 18.000 r:dr till bygnad af fyra skolhus; samt till årlig aflöning åt en öfverlärare 1.000 r:dr, till en lärarinna i hus- och handaslöjder 150 samt 3:ne underlärare 500 r:dr; hvilket anbud icke ännu blifvit af församlingen emottaget, af fruktan att dermed förenade kostnader skulle blifva alltför betungande». Den andre folkbildningsvännen är kyrkoherden i Delsbo, dr *Lars Landgren*, som »till befrämjande av socknens skolväsende, under de 10 sista åren förärat en summa af 4.149 r:dr 34 öre samt för år 1863 dessutom bidragit med 337 r:dr 86 öre r:mt».⁶⁰

Därmed avslutar folkskolinspektör Dahlström sin berättelse för åren 1861—1863.

Vilket totalintryck får då en nutida läsare av folkskolinspektörens berättelse, som skrevs för nära 90 år sedan?

Givetvis kan man ej undgå en jämförelse varken med andra samtida skildringar eller med hans egna senare sådana. Det första intrycket blir då, att Dahlström avsiktligt eftersträvat en knapp och väl tuktad form i sitt val av uttryck och omdömen. Personen, som fört pennan, väcker respekt och framstår som förtjänt av vitsord rörande rektorstiden, att vara en man med utpräglad sinne för reda och ordning. Han avstår medvetet från att fälla starka omdömen, i stället kan man utläsa en del återhållsamhet i uttalanden. Om folkskoleväsendet i länet får han likväl fram en i det huvudsakliga ganska klar bild: det är — trots sin tjuguariga obligatoriska tillvaro — ännu i en trevande begynnelse och föga utvecklat, har stora svårigheter för att vinna fast fot och allmänt förtroende samt står i början av ett övergångsskede i fråga om både undervisningsmetoder, lärarkrafter, lokaler och undervisningsmateriel. Även vid jämförelser

⁵⁹ Dahlström, a. a., sid. 24.

⁶⁰ Dahlström, a. a., sid. 25.

med en del protokoll och handlingar från skolstyrelser och sockenstämmor blir intrycket av enahanda natur.

I detta sammanhang är av intresse att taga del av Uppsala domkapitels reflektioner och anmaningar i dess Cirkulär n:o 1 år 1864, 10 §:

Genom de af Folkskole-Inspektörerna för Erke-Stiftet efter verkställd inspection till DomCapitel afgifna berättelser rörande folkskoleväsendet inom stiftet har det visat sig, att ganska väsendliga brister mångenstädes vidlåda detsamma. Skolgången är för det mesta ojemn och oordentlig. — — — Det kunskapsmått som barnen besitta, då de lemna skolan, uppgår, i allmänhet taget, icke till det i Skolstadgan föreskrifna minimum. Särskildt blir läsningen af den bibliska historien, som genom sin lättfattlighet synnerligen är egnad att förekomma vid den första undervisningen i christendomen, på många ställen antingen helt och hållet försummad eller undanskjuten till den sednare perioden af barnens skolgång, då den blott utaf ett fåtal af barnens läses såsom ett bihang till katekesen, och vid läsningen af katekesen lägges ofta allt för liten vikt vid utvecklingen af barnens förstånd, så att föga annat åstadkommes än en tanklös och felaktig utanläsning. I skrifning och räkning, särskildt hufvudräkning, meddelas ock på många ställen icke nödig öfning och undervisning. Skolmaterielen är ock på de flesta ställen bristfällig och ofullständig.

Med anledning häraf och af andra af Folkskole-Inspektörerna vid vissa skolor anmärkta brister och felaktigheter vill DomCapitlet, ehuru det nogsamnt inser de hinder, som folkskolan ännu mångenstädes har att bekämpa, och som icke alltid medgifva att skolväsendet genast bringas uti ett tillfredställeland och önskeligt skick, uppmana Pastorerna och Skolrådet inom Stiftet att genom de medel, som stå dem till buds, hvar inom sitt distrikt söka undanröja här ofvan påpekade och andra hos dem möjligen förekommande brister i skolväsendet.

Cirkuläret är daterat den 23 januari 1864. Det bildar, kan man säga, ett ingångsstycke till den andra perioden i folkskolinspektionen inom ärkestiftet och därmed även i Gävleborgs län.

5. Treårsperioden 1864—1866.

Kontraktsposten *J. A. Dahlström* erhöll förnyat förordnande såsom folkskolinspektör för tiden 1864—1866. Inspektionsområdet blev som tidigare Gävleborgs län, dock med den skillnaden, att länet minskats genom Kungl. Maj:ts beslut den 13 november 1863 med Ytterhogdals socken och Ängersjö kapellförsamling, vilka överförts till Jämtlands län.⁶¹

För folkskolinspektörernas verksamhet och deras berättelser gavs ny instruktion från ecklesiastikdepartementet. I denna kan man tydligt avläsa, att berättelserna för tiden 1861—1863 givit incitament till avfattningen av den nya instruktionen. Den innehöll ej mindre än 26 punkter, fördelade som förut på en avdelning »A) Underrättelser beträffande skolväsendet i allmänhet och en avdelning B) Underrättelse om hvarje särskild skola». Sistnämnda avdelning varslar om departementets behov av exakta och lokalt upplysande notiser om skolväsendet. Den första avdelningen är i huvudsak lika med motsvarande i instruktionen av år 1861. Som nya punkter kan betraktas uppgifter om antalet folkskolor och om undervisningstiden för lärarna.

Avdelning B) i den nya instruktionen räknade följande 16 punkter:

1. När skolan först trädde i verksamhet.
2. Om lärarnes egenskap af examinerade eller oexaminerade samt fördelningen af deras tienstgöringsskyldighet.
3. Dagliga undervisningstiden.
4. Läro- och boställsrummens antal och dimensioner.
5. Skolvägens längd.
6. a) Skolbarnens antal (i hvarje skola och läsrote);
b) Huru många barn äro på en gång närvarande i skolan.
7. Antalet barn, som undervisats i hvart och ett af följande läroämnen (uppräknade lämnas).
8. Skolans lärare.
9. Hvilka böcker och undervisningsmedel, som användas.
10. Skolgången.
- 11—13. Skolbarnens fördelning m. m.
14. Undervisning i trädgårdsskötsel och handaslöjd.

⁶¹ Kon. Befallningshafvandes i Gävleborgs län femårsberättelse för åren 1861—1865, sid. 7. — Sthlm 1868.

15. Om närmaste uppsigten öfver de flyttande skolorna.

16. Om skolstyrelsens ledamöter besöka skolorna.⁶²

Såsom ny chef för ecklesiastikdepartementet fanns professorn i historia *F. F. Carlson*. Från sitt tillträde den 1 augusti 1863 förestod han sitt departement oavbrutet till den 3 juni 1870 och senare för en kortare period den 11 maj 1875—1 november 1878. Om statsrådet Carlsons insatser för folkundervisningen behöver här inte mycket sägas. Han gjorde sig snart känd som en kraftfull och initiativrik främjare av åtgärder för folkskolans utveckling. Den nya instruktionen för folkskolinspektörerna bar den nye ecklesiastikministerns signatur.

Folkskolinspektör Dahlströms berättelse, avgiven i december 1866, är denna gång avsevärt utförligare och i omfång rikare än hans första berättelse. Han behöver nu hela 93 sidor för sin redogörelse. Vid läsningen av densamma kan man ej heller undgå en känsla av att han sett och jämfört sin förra, starkt koncentrerade berättelse med sina kollegers och bestämt sig för att visa sin egen förmåga av detaljskildringar. Den förnyade instruktionen manade ju också till sådana. Reda och ordning präglar fortfarande hans framställning. Men han visar ock ett ganska livligt temperament och vaken iakttagelseförmåga. Återhållsamheten i omdömen är mindre än tidigare. Skolmannen och den förutvarande rektorn märks väl bakom reflektioner och uttalanden.⁶³

Berättelsen av år 1866 har kanske sitt största värde i dess utförliga redovisning för varje skoldistrikt inom inspektionsområdet. En rad faktiska data för skolorna kan här erhållas. En utförlig framställning rörande berättelsens innehåll är här ej möjlig att lämna. Vad som återgivits från Dahlströms berättelse från åren 1861—1863 må få gälla som en utgångspunkt för bilden av folkskoleväsendets utveckling inom Gävleborgs län, vad ytterligare kan sägas får visa bildens utformning och utbyggnad genom årtiondena.

Särskilt värdefulla är Dahlströms detaljerade uppgifter om antalet skolor och skollokaler. Av hans uppgifter angående antalet skolor av olika typer, tiden för deras tillkomst m. m. har jag sökt göra en sammanställning. (*Bilaga 3.*) Trots alla försök torde den ej kunna göra anspråk på att vara fullt exakt.

⁶² Folkundervisningskommitténs betänkande, del III, sid. 140 o. f. — Sthlm 1913.

⁶³ Berättelser om Folkskolorna i riket för åren 1864—1866, afgifna af tillförordnade Folkskoleinspektörer, Sthlm 1867.

Dahlström: avd. Upsala erkestift, sid. 55—148.

Enligt folkskolinspektörens uppgifter fanns i Gävleborgs län vid 1866 års slut 147 folkskolor och 79 småskolor. Av dessa hade Gästrikland 58 folkskolor och 20 småskolor. I den del av Hälsingland, som f. n. (år 1952) omfattar Gävleborgs läns mellersta inspektionsområde, fanns 39 folkskolor och 37 småskolor, medan den norra delen av landskapet, motsvarande Gävleborgs läns norra inspektionsområde, ägde 50 folkskolor men blott 22 småskolor.

Ett relativt stort antal folkskolor i länet hade — som framgår av gjord sammanställning — inrättats först på 1840-talet. År 1850 fick skoldistriktet Rengsjö, Ovanåker och Ilsbo sin första folkskola, Segersta kunde först år 1863 räkna en folkskola inom egna gränser, medan Järbo fick skola år 1851 och Ramsjö två år senare, alltså 1853 (samtidigt med att Ramsjö blev eget pastorat).

Lärarnas årliga undervisningstid var i mitten av 1860-talet icke reglerad genom allmänna bestämmelser. Det var därför av vikt att få vetskap om läget ute i landet. Inspektörernas berättelser lämnar också exempel på avsevärda olikheter. Några få fall från Hälsingland skall här beröras, att redogöra för alla enskildheter bleve blott en tröttsam uppräknig. Dock skulle den bestyrka rådande ojämnhet.

I Mo skoldistrikt hade läraren i den fasta folkskolan åtta månaders lästid, fördelad med fem månader på våren och tre på hösten. Samtidigt hade läraren i den flyttande småskolan 8½ månaders lästid med 11 veckor i varje rote och därtill två veckors repetition om sommaren med alla rotarnas barn. I Hanebo var samtidigt lästiden inskränkt till 6½ månader för läraren vid folkskolan och till högst 26 veckor för lärarna vid småskolorna, som var sex till antalet (en fast och fem flyttande).

I Söderhamn var den årliga lästiden 33 à 34 veckor, fördelade på två terminer. Vårterminen där pågick från den 1 februari till midsommar, höstterminen 1 september—15 december. Lärarna i Hudiksvall var skyldiga att undervisa minst 32 veckor, där brukade vårterminen sluta den 15 juni.

Delsbo hade en längre undervisningstid, 36 till 39 veckor, Forsa nöjde sig med 30 veckor, vilka skulle uttagas med 28 dagar i månaden och fem dagar i veckan. Njutånger och Nianfors hade 32 veckors lästid, i Enånger hade den ene läraren att undervisa i 32 veckor och den andre i 36 veckor. Båda var vederbörligen examinerade, men för två oexaminerade lärare var lästiden 36 veckor, medan en tredje oexaminerad lärarinna hade att undervisa endast 20 veckor per år. Där hade som synes ödets lotter fallit olika. Så var också

fallet i Hälsingtuna med 28 veckor för ena småskolan och för den andra 24.

För Bergsjö skoldistrikt gällde ett ganska finurligt uträknat system rörande lästiden, som var anpassad såväl till skolornas organisation som till barnantalet i olika skolrotar. Skolorna var där flyttande mellan fem resp. sex rotar men församlingen uppdelad i två områden med en examinerad »överlärare» och en »underlärare» i vardera området. Var antalet barn litet, blev lästiden för roten kortare än i en rote med större barnantal. Tydligt menade man, att lärarnas undervisningsförmåga var helt beroende av det antal barn, de hade att på en gång undervisa.⁶⁴

Det här anförda torde visa tillräckligt, att man rörde sig med en lästid utan bestämda direktiv från högre myndigheter och med starka lokala utformningar. Olikaarterna var påfallande även inom en och samma församling. Dock börjar man anse en årlig lästid om åtta månader såsom det normala.

Om skolans ställning i det allmänna förtroendet har folkskolinspektören nu mera positiva omdömen än tidigare. Förtroendet till skolundervisningen är i tilltagande, heter det i uppgifter från flera skoldistrikt. Man bör emellertid uppmärksamma, att skolans undervisning jämfördes med hemundervisningen, vilken sistnämnda ännu hade kvar sina förespråkare. För Bollnäs lämnas följande omdöme: »Den forna likgiltigheten för skolan synes lemna rum för ett lifligare intresse. Hemläsningen blifver icke alldeles försummad, dock finnas de, som vanvårda den.»⁶⁵ Från Alfta hade skolrådet meddelat, att »skolundervisningen, ja, upplysningen i allmänhet ännu i Alfta har ringa sympatier för sig».⁶⁶ Ju längre norrut man kommer i länet, dess mera varierar uttalandena om förtroendet mellan skolan och hemmen. I Jättendals norra rote hade av 80 skolpliktiga barn blott 16 under en hel termin besökt skolan, och även dessa mycket ojämnt.⁶⁷ Från Isbo rapporteras: »En del föräldrar anse det vara onödigt, att barnen isynnerhet flickorna, lära sig skriva och räkna, samt fördöma all läsning af historia och geografi, ja äfven anse det vara onödigt att läsa biblisk historia.»⁶⁸

Ingen församling är utelämnad i inspektörens redogörelse, för varje skoldistrikt finns ett särskilt omdöme för skolans ställning

⁶⁴ Dahlström, a. a., sid. 122—123.

⁶⁵ Dahlström, a. a., sid. 100.

⁶⁶ Dahlström, a. a., sid. 100.

⁶⁷ Dahlström, a. a., sid. 125.

⁶⁸ Dahlström, a. a., sid. 125.

i det allmänna förtroendet. Men man måste vid läsningen av omdömena komma ihåg, att 1860-talet lade in en annan betydelse i begreppet förtroende mellan skola och hem än en senare tid. Då var i första hand fråga om föräldrars villighet att sända barnen till skolgång. Vi talar i vår tid oftare om samarbete mellan skola och hem än om enbart förtroende.

Om »hemläsningen» har inspektören mindre goda vitsord. Även för städerna säger han, att den vårdas klen. I Hudiksvall är »hemläsningen mer eller mindre ojemn», i Söderhamn något bättre men ej utan undantag.⁶⁹

Otillräcklig undervisning, räknat efter måttet av folkskolestadgans minimikrav, förekommer flerstädes, säger inspektören. Som anledning till uraktlåten skolgång anföres t. ex. från Hanebo: »1) vägar- nas otjenlighet, höst och vår, 2) brist på kläder och skodon, icke så mycket af fattigdom, som af uraktlåtenhet af föräldrarna, 3) hem- sysslorna, som påkalla barnens biträde, bland annat vid tillsynen om de små, 4) föräldrarnes likgiltighet för sådana kunskapsämnen, som äro för dem sjelfva främmande, 5) tredska (fast mera sällsynt) så väl hos barn, som hos föräldrar.»⁷⁰ Detta är nära nog en klassisk vorden uppräknig av hinder för skolgång. Men direkta och siffer- mässiga uppgifter om skolgången lämnas ej av inspektören. Officiellt fastställda dagboksformulär för folkskolorna fanns inte då, och någon säker statistik var omöjlig att sammanställa. Det primär- material, som kunde erhållas, var alltför skiftande för att kunna bearbetas.

Somliga lärare förde redan tidigt mycket noggranna anteckningar om sina elevs skolgång. Själv har jag i anteckningsböcker från ifrågavarande tid sett sådana uppgifter med procenttalet uträknat ända till tre decimaler. Ett konkret fall innehöll bl. a. »40,552 % utan lof», ingalunda enastående i sitt slag.

Om antalet barn, som under de tre åren i inspektionsperioden konfirmerats och dessförinnan icke inhämtat folkskolans minimi- kurser, lämnar inspektören en del preciserade uppgifter. Ett par exempel må anföras. I Söderala — d. v. s. inspektörens egen för- samling och således sannolikt ett prov på hans bedömning — hade av 221 konfirmander 43 haft kunskaper under minimum, men alla hade fått undervisning i biblisk historia, skrivning och räkning. I Norrala hade 53 barn konfirmerats utan att äga föreskrivet kun-

⁶⁹ Dahlström, a. a., sid. 124 och 87.

⁷⁰ Dahlström, a. a., sid. 87—88.

skapsminimum, i Bollnäs 80 à 90 av 1.296 barn. Av dessa svagt rustade utgjorde de flesta flickor, betecknande nog för tidens sätt att se på bildningsbehoven.⁷¹

Tillgång på undervisningsmateriel var fortfarande knapp. Endast litet fanns att få, ännu mindre var i de flesta fall anskaffat. En uppräknings, som inspektör Dahlström lämnar för ett av de nordliga kontrakten i inspektionsområdet, må tjäna — inte som exempel på vad varje skola ägde, långt därifrån — men som prov på vad tiden ansåg lämpligt:

Växelundervisningssällskapets stafnings- och renläsningstabeller,

Oldbergs hemskola,

Olssons stafningslära,

Läseböcker af Cnattingius, Landgren, S. P. Melin, Schmidt, Wessblad,

Föreskrifter af Wennerström, Wessblad m. fl.,

Litograferade skrifböcker,

Räknetabeller af Junker, Wagenius, Wennberg m. fl.,

Räkneböcker af Nyström, Westin, Wåhlén, von Zweigbergk, Hufvudräkning af Landgren,

Geografiska kartor af von Mentzer,

Fysisk karta (blindkarta) öfver Sverige och Norge,

Hahrs karta öfver mellersta och södra Sverige,

Kartor, klistrade på papp, ur Stielers skolatlas,

Karta öfver Palestina,

Akrells glob (som var utgiven på statens bekostnad),

Geografi och historia af Hägerman, Söderstedt, Winge,

Fäderneslandets historia af Dahm,

Bilder ur allmänna historien af Kappe, öfversättning af Kastman,

Linearteckning av Chievitz, Lagerhamn,

Sångbok af Nordblom,

Gymnastik af Ling,

Räkneramar, psalmodikon, svarta trätaflor, griffeltaflor, taflor ur bibliska historien,

vartill bör läggas Bibeln, Nya Testamentet, psalmboken, katekesen samt bibliska historien af Barth, Roos eller Åkerblom.⁷²

⁷¹ Dahlström, a. a., sid. 100.

⁷² Dahlström, a. a., sid. 62—63, 80—81, 96—97, 119, 141.

Av uppräknade författarnamn är väl intet numera så känt som namnet *P. H. Ling*, »den svenska gymnastikens fader». *Anders Oldberg* var den förste föreståndaren vid Uppsala folkskoleseminarium, hans »hemskola» var en tid mycket använd i folkskolorna. *O. E. L. Dahm* var en tid föreståndare vid Kalmar seminarium, riksdagsman m. m. samt utgav 1846 ett arbete »Skolmästarkonst», som kom att få betydelse för lärarutbildningen i vårt land. *A. N. Schmidt* var rektor vid växelundervisningssällskapets normalskola i Stockholm 1837—1851, senare och samtidigt med Dahlström folkskolinspektör. *P. A. von Zweigbergk* utgav en mycket spridd räknelära, som upplevde 31 upplagor, den första år 1839 och den sista 1909.

Under 1860-talet fanns ett allmänt intresse för sockenbibliotek. Folkskolinspektörerna skulle också under denna period taga kännedom om dylika bildningsinstitutioner.

Sockenbibliotek fanns år 1866 i de flesta av länets kommuner men saknades i tolv, av vilka elva i Hälsingland. »Boksamlingarna innehålla mest andaktsböcker, men äfven skrifter i allmän historia, kyrkohistoria, naturkunnighet, landtbruk, geografi m. m.»⁷³ Detta omdöme kan sägas vara allmängiltigt.

Om det totala antalet barn, som vid viss tidpunkt erhöi undervisning i folkskolorna, lämnar inspektören ingen fullständig uppgift. Skälet därtill är helt enkelt, att säkra meddelanden därom ej stått att få från somliga skoldistrikt.

Bland lärarna fanns ett relativt stort antal icke examinerade. Det skulle så förbli rätt länge. Utbildningen av lärare för småskolorna hade knappast börjat på allvar. Hur det stod till kan framgå av ett par belysande fall.

I Gefle stads folkskolor tjänstgjorde en prästman, tillika examinerad folkskollärare, i övrigt sju manliga och två kvinnliga examinerade folkskollärare samt två icke examinerade lärare, småskolorna i samma stad hade som annorstädes icke examinerade lärare. Söderala hade två examinerade och två icke examinerade lärare, Ljusdal endast en examinerad lärare men åtta utan examen. Om de sistnämnda meddelas, att de »skola årligen infinna sig två dagar hos pastor för att undervisas och examineras».⁷⁴ Jo, fordringarna på lärarkompetens stegrades synbart. En lärare i Ljusdal åtnjöt tjänst-

⁷³ Dahlström, a. a., sid. 57, 70, 90—91, 102—103, 113, 130.

⁷⁴ Dahlström, a. a., sid. 110, 114, 119.

ledighet höstterminen 1866 »för att hos den af landstinget förordnade inspektören njuta undervisning», och därmed får man den första notisen om landstingets insats för folkundervisningen. I Hudiksvall fanns två examinerade lärare, den ene tillika prästman, medan »samtliga lärarinnorna äro oexaminerade men i besittning af god och grundlig bildning».⁷⁵

De flesta lärare, skriver inspektören, är självlärda samt mer eller mindre oerfarna i konsten att undervisa. Många finns bland dessa, som inte står de examinerade lärarna efter i undervisningsgåvor eller nit, men de skulle med särskild utbildning bli ännu mycket bättre. I detta sammanhang nämnes — dock mera i förbigående — att länets landsting har tillsatt tre inspektörer med uppgift att jämte övriga åligganden till undervisningens befrämjande »bibringa lärarne de råd och anvisningar, som den nyare tidens erfarenhet i methodik och undervisningssätt gifver vid handen såsom oundgängliga för all undervisnings framgång».⁷⁶

Att statens folkskolinspektör Dahlström året 1866 med lätt hand går förbi, vad länets landsting för sin del beslutit angående folkskolinspektion, är förklarligt. Man kan ej förbise, att landstingets åtgärd innebar allvarlig kritik emot statens — som man ansåg — för stora likgiltighet inför folkskoleväsendet.

I ett kungl. cirkulär av den 22 april 1864 hade statsrådet *F. F. Carlsson* lämnat grundlinjer för en organisation, som han och många med honom då ansåg lämpligast för folkskolan. I stället för växelundervisningen borde en mera omedelbar undervisning från läraren genomföras. När detta skulle ske, mötte den svårigheten, att barnantalet i skolorna ofta var för stort för att medgiva en genomförd tillämpning av principen om lärarens egen, direkta undervisning och slopandet av monitörsystemet. Alla ville ej heller medgiva, att det nya vore bättre än det äldre. Men till åtlydnad för de kungl. direktiven började man med en klassindelning i skolorna. Domkapitlet i Uppsala gav genom sitt cirkulär nr 9 år 1864 vissa riktlinjer och förordade att skilja emellan *egentliga folkskolor*, *mindre skolor* och *småskolor*. De sistnämnda skulle avse nybörjarna och inrättas såsom underlag för den egentliga folkskolan. De mindre skolorna skulle tills vidare vara ett slags hjälpskolor ute i mera periferiska delar av skoldistriktet, de kunde nöja sig med oexaminerade lärare och taga emot barn

⁷⁵ Dahlström, a. a., sid. 119, 132.

⁷⁶ Dahlström, a. a., sid. 147—148.

av alla åldrar på skolstadiet. Med detta konserverades den gamla organisation i stora delar. Dock hade domkapitlet angivit, att de mindre skolorna endast vore en nödfallsutväg.

Till vad domkapitlet meddelat yttrar folkskolinspektör Dahlström, att skolråden och församlingarna lämna »gemenligen de i andra och tredje punkten nämnda skolor i de flesta fall företrädet, derföre att de kunna förses med oexaminerade lärare och lärarinnor, hvilka man anser sig kunna anskaffa för billigare pris än de examinerade».⁷⁷

Hur gjorde man då i de egentliga folkskolorna, där examinerade lärare fanns och barnantalet var stort? Man tillgrep, ej sällan på folkskolinspektörens tillskyndan, den utvägen att dela barnskaran i avdelningar, som infann sig i skolan varannan dag (»annvardag», som det hette i Hälsingland), ibland endast vissa tider av året. Därmed hade man fått, vad tiden kallade *avdelningsläsning* och längre fram mera känt under namnet halvtidsläsning. Denna form användes först i de fasta skolorna, småningom kom den även till de flyttande folkskolorna och till småskolorna, ehuru det dröjde något. År 1866 fanns t. ex. i Delsbo fasta folkskola inskrivna 155 barn. Dessa delades på två klasser, 90 i den övre klassen och 65 i den nedre, vardera med skolgång varannan dag. Visserligen var där som på andra håll alla de inskrivna ej närvarande samtidigt i skolan, men antalet för omedelbar undervisning vart stort nog ändå. Ungefär på samma sätt gick det till på många, snart de flesta ställen.

Av inspektör Dahlströms uppgifter är det svårt att med full vissnet avgöra, till vilken omfattning avdelningsläsning var införd år 1866. Inom Hälsingland hade dock de fasta folkskolorna i Mo, Söderala, Hanebo, Norrala, Arbrå, Undersvik, Voxna, Färila, kyrkskolan i Delsbo och i Forsa samt fasta skolan i Gnarp infört avdelningsläsning, så även småskolan i Hudiksvall.

Om begreppet skolålder rädde skiftande meningar. En del församlingar räknade den från barnets sjätte levnadsår, så t. ex. Torsåker, Söderhamn och Rogsta, andra från det åttonde, bland dem Forsa, Njutånger och Gnarp, ytterligare några först från det nionde levnadsåret, så bl. a. Alfta och Järvsö. Det var alltså ej underligt, att svårigheter mötte för en rationell indelning i klasser med lämplig storlek. Inspektör Dahlström anser själv, att i den egentliga folk-

⁷⁷ Dahlström, a. a., sid. 146.

skolan kan en lärare icke vederbörligen undervisa mera än 50 à 60 lärjungar samtidigt, i småskolan icke mera än hälften så många.

Inspektörens berättelse är späckad med uppgifter om skollokalernas storlek. Dessa uppgifter, som här ej kan refereras på grund av deras talrikhet, är av stort värde för den ingående kännedom, de lämna om skolhus, lärosalar och lärarbostäder. Inspektören har i detta hänseende tagit föreskrifterna i instruktionen på fullaste allvar och åt eftervärlden överlämnat sakrika upplysningar. För så när alla befintliga skolor finns i berättelsen meddelanden, av vilka man också får en mycket god föreställning om de anspråk, som vid 1860-talets mitt ställdes på folkskolans lokaler. Jämförelser med vår egen tid blir också av intresse.

Några få exempel från folkskolinspektörens uppgifter om skolornas lokaler må här lämnas:

Åmot hade för sin fasta skola en skolsal 30 fot lång, 24 fot bred och $8\frac{1}{2}$ fot hög samt boställsrum för läraren med sängkammare, kök, handkammare, en vindskammare och en förstuga (1 fot = 30 cm).

Vid *Hofors* var skolsalen 36 fot lång, 28 fot bred och 9 fot hög.

I *Söderala* hade fasta skolan vid kyrkan en lärosal $38\frac{1}{2}$ fot lång, $26\frac{1}{2}$ fot bred och 11 fot hög, för läraren fanns sängkammare, sal, kök, förstuga, en skrubb och ett vindsrum.

Söderhamn hade för sin folkskolas lägre avdelning i staden en lärosal 56 fot lång, 32 fot bred och $12\frac{1}{2}$ fot hög.

I *Ljusdal* fanns i nybyggda skolhuset vid Stenhamre, vilket samtidigt var tingshus, en större skolsal 38 fot lång, 27 fot bred och 11 fot hög.

Delsbo fasta skola hade två lärosalar, den ena för övre klassen 39 fot lång, 26 fot bred och 12 fot hög, den andra för nedre klassen 26 fot lång, 25 fot bred och 8 fot hög, för läraren fanns tre rum och kök (dimensionerna icke uppgivna).

Vid *Masugn* i *Gnarps* fanns en lärosal 31 fot lång, 24 fot bred och 10 fot hög samt för läraren en kammare och ett kök.

Som synes var dåtidens uppfattning om lämplig storlek å klassrum och lärarbostäder i åtskilligt rätt olik vår egen tids.

Vid slutet av sin berättelse kommer folkskolinspektören till frågan om skolans viktiga inre arbete. Härom säger han:

Ehuru i allmänhet måste erkännas, att icke någon stor förändring af det gamla undervisningssättet inträdt under loppet af de sista 3 åren, kan dock sanningsenligt vitsordas, att dess brister både blifvit ganska allmänt insedda och af skicklige och nitiske lärare på många ställen lyckligt öfvervunna. — — — I stället för en öfverdriven utanläsning har man börjat inse nyttan af muntliga öfningar, hvarvid lärare eller lärarinnan samtalsvis dels utvecklar något föresatt stycke vare sig i bibliska historien och katekesen eller i något verldsligt ämne, dels genom frågor söker utbilda barnens själsförmögenheter och väcka deras eftertanke.⁷⁸

Läsningen av en passus, sådan som den här citerade, väcker funderingar. Vad som i nutiden anses som en den minsta fordran i det metodiska tillvägagångssättet, var för 1860-talets folkskola en stor svårighet och tedde sig främmande och vanskligt. Inte minst var detta den syn, som föräldrar och barn hade inför nyheterna. Men det är ej möjligt att komma ifrån det direkta intrycket, att inspektör Dahlström själv stod undrande, kanske t. o. m. något likgiltigt inför »det nya undervisningssättet». Han bar otvivelaktigt inom sig alltför mycket av reminiscenser från sin egen lärar- och rektorstid.

Det finns, säger Dahlström emellertid, tre stora hinder för folkundervisningen att bekämpa: för få lärare, kunniga i konsten att undervisa, brist på tjänliga lokaler och den ojämna skolgången.⁷⁹

Bristen på skollokaler var särskilt kännbar för de flyttande skolorna. Dessa skolor tillätas »såsom vanligast sker, för varje vecka flytta ur gård i gård, der lärarne, såsom jag hört en och annan uttrycka sig, börja med att 'bygga', d. v. s. göra åt sig och barnen tillfälliga bordsställningar och bänkar m. m.»⁸⁰ Stundom har skolrådets ordförande blivit ensam om meningen, att tjänliga skolrum måste anskaffas. Ledamöterna har å sin sida anfört, att de för sina sockenbor inte våga biträda ordförandens förslag. Härtill fogar inspektören reflektionen: »Huru i sådana fall denna brist skall afhjelpas, är svårt att afgöra».

Den ojämna skolgången är den allmännaste bristen. Läraren tvingas att rätta sig efter barnen, icke barnen efter läraren, när det gäller läsordning o. d. Hela undervisningsarbetet förvirras, inga

⁷⁸ Dahlström, a. a., sid. 147.

⁷⁹ Dahlström, a. a., sid. 147—148.

⁸⁰ Dahlström, a. a., sid. 148.

framsteg blir möjliga, även ett ganska gott undervisningssätt förfelar sin verkan. Och att genom tvångsmedel vinna rättelse häri, torde allra minst lyckas i Hälsingland.

Med sådana pessimistiska satser avslutar folkskolinspektör Dahlström sin andra berättelse. I mångt och mycket helt saklig och vederhäftig lämnar den dock intrycket, att folkskolinspektören förlorat det lugna mod, som han visade under sin första period.

III. Länets landsting ordnar egen folkskolinspektion.

1. Förberedelser: motion och beslut.

Säkerligen samlades stort intresse från många håll kring det landsting, som för första gången efter tillkomsten av 1862 års landstingsförordning samlades i Gävle den 21 september 1863. I sin sammansättning avspeglade det både betänksamma röster och nya strömningar. Ett tämligen stort antal ledamöter var verkliga bonde-representanter, men där fanns också lärda män från kyrka och skola liksom bruksägare och andra från länets näringsliv. Alla åtnjöt förvisso förtroende, var och en i sin krets, större eller mindre. Ledamöternas utbildning kunde få anses skiftande, om man därmed avser blott s. k. boklig bildning. En i övrigt mycket hedervärd ledamot har undertecknat tingets första protokoll endast med sitt bomärke.

Bland landstingets ledamöter befann sig bruksägaren *Hjalmar Henrik Petre*. Han var son till bruksägaren och riksdagsmannen *Thore Petre* (död 1853), denne känd som storman inom bruksindustrien och stridbar företrädare för liberala idéer. Hjalmar Petre var också riksdagsman en kortare tid, åren 1876—1878.¹ Samma år som han intog sin plats i landstinget, utgav han i tryck en skrift rörande strid om folkskolorna i Ovansjö församling (jfr sid. 30).

Sitt intresse för ökad allmänbildning förde Hjalmar Petre med sig in i landstinget och väckte där genast motion »om tillsättandet af en komité för organisation af folkundervisningen inom länet».²

Motionen tog fasta på verket i dess helhet, ej på smärre ting. Tanken bakom densamma var tvivelsutan djärv, även om man får se den som ett uttryck för vad motionären och flera med honom tänkte om den dåtida folkundervisningen. Man var ingalunda nöjd

¹ Carl G. Laurin: *Minnen*, del 2, sid. 266—267, 76 o. f. jämte släkttavla över svenska släkten Petre, sid. 314—317. Sthlm 1930.

² Gävleborgs läns landstings protokoll och handlingar 1863 (utgöres av endast 12 trycksidor i liten 8:o).

Folkskoletidsskrift för Gefleborgs län, första årgången, nr 2. Gävle 1879.

med läget. Folkskolevännerna önskade en allmän uppräckning. Inte ens den från år 1861 igångsatta statliga inspektionen tillfredsställde dem, som arbetade för folkskolans raska utveckling.

Men så djärv var likväl motionens huvudtanke, att landstinget fann sig behöva betänktetid. Brukspatron Petres motion beslöts bliva vilande till nästa års landsting.³

Nästa år, 1864, den 19 september remitterades Petres motion till utskottet för hälsovården och undervisningen. Då hade Petre redan hunnit väcka en ny motion i samma syfte men återtog denna.⁴ I nämnda utskott satt motionären själv, så också en hans anförvant, borgmästaren i Gävle *J. W. Petre*. Övriga ledamöter var bonderepresentanterna *Per Olsson* i Offerberg, *Jon Jonson* i Trösten (Bergsjö) och *Olof Erson* i Hamre (ombud för Arbrå tingslag), samt kontraktsprosten *N. G. Walldén*, Hille, och vice konsuln *Robert Rettig*, Gävle.

Utskottets utlåtande framlades i landstinget den 21 september och lydde i huvudsak sålunda:

»— — — Då förlidet års Landsting, med erkännandet af att skolwäsendet utgjorde ett af de wigtigaste föremål för Landstingets uppmärksamhet, beslöt, att denna motion skulle till detta Landsting blifwa hvilande, skedde sådant af den anledning att flere beslut angående folkundervisningen wore att, efter då pågående Riksdag, från Regeringen förwänta; men som Utskottet anser, hwad sedan dess i förevarande fall stadgat blifwit, icke upphäfwä behofwet af den åtgärd, motionären föreslagit, får Utskottet härmed wördsamt tillstyrka, det Landstinget måtte besluta:

Att en komité, bestående af tre personer, skall tillsättas med uppdrag att under tiden intill nästa Landsting dels genom resor och dels genom öfrige till buds stående medel inhemta kännedom om folkundervisningens ståndpunkt inom Länets alla delar, samt att deröfwer till Landstinget afgifwa berättelse med förslag derjemte till nödige och ändamålsenlige åtgärder för afhjelpande af de brister, som i berörde afseende må hafwa sig yppat eller med andra ord till folkundervisningens ordnande på ett tillfredsställande sätt; samt att till ersättning för berörde komiterades besvär och resekostnader jemte öfriga utgifter,

³ Gävleborgs läns landstings protokoll och handlingar 1863.

⁴ Gävleborgs läns landstings protokoll och handlingar 19/9 1864, §§ 16 och 22.

ett förslagsanslag af 1.500 Riksdaler Riksmünt måtte bewiljas, att, i mån af behof, för sådant ändamål användas.»⁵

Kort och gott fortsätter protokollet: »Betänkandet bifölls.» Beslutet var enhälligt. Att detta var av betydelse för dåvarande landsting, torde inses bl. a. därav, att det beviljade förslagsanslaget för utredning utgjorde nära en tiondedel av hela statförslaget för år 1865, vilket omslöt 15.663:07 rdr.

Följande dag var landstinget redo för att utse den beslutade utredningskommittén. Härom upplyser protokollet:

Till ledamöter i komitén för åtgärders föresläende till folkundervisningens främjande utsågos enhälligt: Herrar Theologie Doktorn och Ledamoten af Kongl. Nordstjerneorden *L. Landgren* i Delsbo, Brukspatronen *Hjalmar Petre* samt Rektor Schole, Magister Giljam i Hudiksvall; Och bemyndigades komiterade att, om så nödigt ansåges, förstärka sitt antal med twänne andra lämplige personer; hwarom utdrag af Protokollet till wederbörande skulle expedieras.⁶

Den av kommittéledamöterna, som nämnes endast med sitt tillnamn, var dåvarande rektorn vid Hudiksvalls högre elementarläroverk *Gustaf Fredrik Gilljam*, sedermera ecklesiastikminister 1891—1898 och därefter universitetskansler. Han hade tillträtt rektoratet i Hudiksvall år 1863.

Den berättelse, kommitterade följande år ingav till landstinget, var föga uppmuntrande i sina omdömen om folkskolan. Själva skrivsättet gör antagligt, att dr Landgren fört pennan i det väsentliga av utlåtandet, han brukade inte skräda orden.

I kommitterades utlåtande heter det bl. a.:

Då år 1842 års skollag utgick från den otillfredsställande föreställningen, att *en* skola med examinerad lärare vore tillräckligt för hvarje församling, så blef följderna deraf, att skolstyrelserna i alla större församlingar kommo i den kinkigaste belägenhet, då endast ett obetydligt antal barn kunde nå skolan. Allmogen förmenade sig hafva uppfyllt all rättfärdighet, då den byggt ett enda skolhus och aflönat en enda lärare, som gaf undervisning åt 30 à 40 barn bland en skara av sju- till åttahundra, som befunnos i skolåldern.

⁵ A. a., 21/9 1864, § 4.

⁶ A. a., 22/9 1864, § 4.

Kommitterade tillägger också:

Det hårdnackade motståndet är ännu på långt när icke brutet. Länets största lantkommuner, Bollnäs och Jerfsö, kämpa ännu med sina skolstyrelser för att upprätthålla det gamla gubb-skolesystemet i hela sin omfattning jemte den enda, litet nog besökta skolan.

Glädjande undantag i den mörka tavlan fanns dock. Valbo socken var ett sådant med ett för frivilligt subskriberade medel av hemmansägare och husmän uppfört rymligt skolhus, där en lärare underhölls, som med »en verkligen sällspord framgång» undervisade över 100 barn.⁷

I länet fanns enligt kommitterades uppgift 129 oexaminerade lärare, av vilka 93 män och 36 kvinnor.

Kommitterade stannade efter sin redogörelse för folkundervisningens tillstånd i ett förslag, att tre folkskolinspektörer för länet skulle tillsättas av landstinget och en särskild mera permanent kommitté utses med uppdrag att verkställa landstingets beslut i ärenden rörande folkundervisningen och att i övrigt främja denna.

Sannolikt hade kommitterade ej vågat framställa sitt vittgående förslag, om ej starka frivilliga uppoffringar för saken ställts i utsikt. Utan att namn nämnas i de officiella handlingarna meddelas, att enskilda personer lovat bidra till avlöning åt två av de tre föreslagna inspektörerna. Det är känt, att den ursprunglige motionären själv tog en stor del av dessa utgifter på sin lott.

Landstingets beslut med anledning av kommitterades förslag kom den 20 september 1865. Det förtjänar att ordagrant refereras från protokollet:

a) Under förutsättning att enskilde personer, såsom utfäst blifwit, till aflöning åt folkskoleinspektörer i Länet bidra med 6.000 rdr årligen att utgå under trenne år, beslöt Landstinget, det skulle 3:ne inspektörer tillsättas, hvilka odeladt borde egna sig åt folkskolesaken; och anslog Landstinget såsom arfwode åt en af desse 3.000 rdr rmt att årligen utgå under lika lång tid som nämnd är med åliggande för hwardera af inspektörerna att minst fyra månader om året meddela under-

wisning åt de personer, som wilja ingå som underlärare i folkskolorna, nemligen hwartannat år åt de manliga och hwartannat år åt de qwinnliga lärareämnena, och med willkor att inspektörerna använda den öfriga delen af året på besök i församlingarne, dels för att biträda Skolstyrelserna vid skolundervisningens allmänna ordnande, dels att praktiskt inöfwa lärarne i lämpligt undervisningssätt för hwarje särskildt ämne och i öfrigt lemna all den wägledning, som för undervisningens fullkomnande behöfwes. Och har Landstinget, under antagande att Kongl. Maj:t, i likhet med uppgifna förhållandet i annat län, lemna desse inspektörer uppdrag att för Statens räkning utöfwa inspektion öfwer folkskolorna i Länet, förklarar inspektörerna oförhindrade att sådana uppdrag sig åtaga.

b) Såsom bidrag till underhåll åt folkskollärareelever under deras lärokurs anslog Landstinget för trenne år en årlig summa af 3.000 rdr, att med 1.000 rdr användas för hwardera av dessa anstalter till underlärares bildande.

c) Hos Landthushållningssällskapet Förwaltningsutskott skulle göras en wänlig framställning om anmodan till de olika Landthushållningsgillena rörande deras biträde för såwäl anläggning af plantskolor i närheten af de större skolorna och meddelande af undervisning åt skolungdomen i trädgårds-skötsel som äfwen för upprättande af för naturläroans ändamålsenliga studium oundgängliga samlingar, allt i öfwerensstämmelse med Herrar komiterades derom afgifna förslag.

d) Beslöt Landstinget att utse en komité, som besörjer verkställigheten af de beslut, hvilka kunna komma att i denna angelägenhet fattas och erfordra verkställighet, hwilken komité, som skall bestå af tre ledamöter, hvilka ega att förstärka sig med twänne, derjemte tillser att de anslagna medlen rätt och enligt meddelad föreskrift användas.

e) Beslöt Landstinget att utfästa ett pris af 1.000 rdr rmt för en afhandling, som i enkelt och efter allmogens fattning och känslöstämning lämpadt språk, utan alla illusioner och öfwerdrifter, på ett öfwerlygande och bindande sätt utvecklar de förmåner, som allmogen i alla riktningar skörda af en utwidgad folkundervisning, med tillägg af en kort underrättelse om de åtgärder, som för samma ändamål äre af de mest framstående kulturfolk widtagne; Och skulle den komité, som fått sig uppdraget att ombesörja verkställigheten af Landstingets

⁷ Betänkande om folkundervisningens ordnande inom Gefleborgs län, af Landstingets för detta ändamål tillsatta comité. — Falun 1865.

Jfr B. G. Jonzon: Historik över Gävleborgs läns landstings seminarium i Bollnäs, sid. 3. — Bollnäs 1932.

beslut i folkskolefrågan, ega att såsom prisdömare pröfva inkommande handlingar.

f) Landstinget uttryckte tillika sin åsigt om nödvändigheten att använda hela personliga skyddsavgiften för folkskolornas behov, äfwenledes att höja den personliga skolavgiften till 50 öre på man och 25 öre på qvinna.

g) Deremot fann Landstinget icke skäligt att bifalla komiterades förslag att söka bereda församlingarna räntefria lån för skolhus uppförande med willkor, att lärosalar och bostäder blifwe ändamålsenliga och att lånet årligen med vissa procent amorterades.⁸

Som synes innebar landstingets beslut även andra åtgärder till folkskolans fromma än en ökad inspektion. De nya inspektörerna skulle ju i sin verksamhet innesluta utbildningen vid kurser om fyra månader för lärare vid småskolor m. fl. Därmed var början till länet blivande småskollärareseminarium igångsatt, ehuru ingen kanske då kunde förutse utvecklingen så långt. Märkligt är också beslutet om en pristävlan för en folkskrift om folkskolan. I motiveringen för denna röjes tydligt en tankegång, som så nära som möjligt ansluter sig till dr Landgrens egna planer å samma område. Av betydelse är också landstingets uttalande om »nödvändigheten att använda hela personliga skyddsavgiften för folkskolornas behov». Uttalandet var ju i själva verket riktat till statsmakterna och fotat på den diskussion, som fanns i gång inom intresserade kretsar.

2. Kommitté för folkundervisningens främjande.

Redan dagen efter sitt beslut om folkskolinspektion m. m. var landstinget färdigt att utse den kommitté, som skulle sörja för verkställigheten av beslutet. Därtill utsågs landshövdingen i länet *G. F. Asker*, kyrkoherden i Delsbo pastorat teol. dr *Lars Landgren* och brukspatron *Hjalmar Petre*, Hammarby. Till suppleanter valdes kontraktsprosten *N. G. Walldén*, Hille, och häradshövdingen *Per Staaff*, Hudiksvall.⁹

Gustaf Ferdinand Asker (1812—1897) hade blifvit landshövding i Gävleborgs län den 26 mars 1861 efter att närmast förut ha varit borgmästare i Jönköping. Han var intresserad politiker, ledamot av

⁸ Gävleborgs läns landstings protokoll och handlingar 20/9 1865, § 10.

⁹ A. a., 21/9 1865, § 2.

borgarståndet 1853—1860 och av andra kammaren 1870—1884 samt talman i borgarståndet vid riksdagarna 1856—1858 och 1859—1860 samt i andra kammaren åren 1873—1875. Sitt huvudintresse torde Asker ha ägnat åt järnvägsfrågor. Men han sympatiserade varmt med de strävanden, som fått sitt uttryck i landstingets nyss berörda beslut. I sina »Lefnadsminnen», utgivna samma år, som han dog, säger han själv: » — — af landstinget utsedd såsom ledamot i kommittén för folkskolebildningens främjande, har han åt denna viktiga framtidsangelägenhet av öfvertygelse ägnat sitt biträde, i den mån detsamma varit erforderligt.» Valet av landshövdingen bidrog till att skänka den nyvalda kommittén auktoritet.¹⁰

Lars Landgren (1810—1888) hade varit ordförande i den kommitté, som verkställt utredning jämlikt landstingets beslut i »folkskolefrågan». Att han också varit författare till större delen av kommitterades utlåtande, behöver man ej tveka om. Hans skrivsätt och den tankegång, som lyser igenom det hela, är betecknande.

Om skolmannen, kyrkoherden och biskopen *Lars Landgren* finns goda biografiska uppgifter att tillgå.¹¹ Här må endast några få data omnämnas. Född i Tierp (Uppland) blev Landgren 1833 fil. magister i Uppsala, 1838 teol. kand. och 1839 rektor vid Hudiksvalls högre läroverk. Där stannade han ej längre än till 1844, då han blev kyrkoherde i Delsbo. Sin berömmelse vann han till största delen just under Delsbo-tiden, som omfattade ej mindre än 32 år (1844—1876). Från 1876 till sin död var han biskop i Härnösands stift.

Landgren var icke ledamot av Gävleborgs läns landsting, när de viktiga besluten om folkskoleinspektionen m. m. tillkom år 1865. Han invaldes i landstinget först 1866 och kvarstod där till 1875. Så mycket mera måste uppskattas det inflytande hans mening utövade vid besluten 1865.

Var *Hjalmar Petre* initiativtagaren till landstingets omsorger för folkundervisningen, så blev Landgren i mångt och mycket utformaren av detaljerna och den, som praktiskt omsatte idéerna bakom landstingets beslut.

Hjalmar Henrik Petre (1832—1890) tillhörde en ursprungligen engelsk släkt, som ledde sina anor ända från 1400-talet. En ättling av släkten kom på 1600-talet över till Sverige såsom köpman och bruksägare. *Thore Petre* (1793—1853), fader till *Hjalmar Petre*, var

¹⁰ F. Asker: Lefnadsminnen, sid. 68. — Sthlm 1897.

¹¹ Se t. ex. Torsten Bohlin: *Lars Landgren, människan-folkuppfostraren-kyrkomannen*. — Uppsala 1942.

på sin tid en bemärkt ledamot av borgarståndet och deltog i riksdagarna från 1834 som övertygad anhängare av den tidens liberala idéer. Sonen Hjalmar fortsatte tillsammans med sina tre bröder familjens bruksrörelse och var på 1860-talet delägare i flera större bruksanläggningar i Gästrikland, bl. a. Hofors. Sitt stora intresse för en förbättrad folkundervisning visade han genom att själv bekosta skolor i Torsåker, Ovansjö och Järbo. Samma år, som han intog sin plats i länets landsting, utgav han i tryck en skrift rörande en uppmärksam strid om folkskoleväsendet i Ovansjö församling. Genom »Hjalmar Petre-stiftelsen», som förvaltas av Sveriges allmänna folkskolläraryörening, ingående i Federationen Sveriges allmänna folkskolläraryörening, är folkskolevännen Hjalmar Petres namn varaktigt knutet till den svenska folkskolan.¹²

Till en början benämndes den av landstinget utsedda kommittén såsom »Komitén för folkskoleväsendets ordnande», alltså ett ganska anspråksfullt namn. Längre fram förkortades dess namn både formellt och reellt till »Landstingets undervisningskommitté». Den kom med av tiden påkallad växlande sammansättning att bestå t. o. m. år 1925 och att utöva ett större inflytande, än vad som år 1865 med fog kunde förutses.¹³

3. Landstinget anställer tre folkskolinspektörer.

Utan tvekan kan sägas, att den av landstinget utsedda kommittén för folkskoleväsendet hade ett helt reformprogram att förverkliga. Den skulle sörja för verkställigheten av beslutet den 20 september 1865 i de punkter a)–f), som protokollet innehöll.

Fram på året 1866 började de första resultaten av kommitténs åtgärder att visa sig. Då hade den också hunnit med att utse de tre nya folkskolinspektörerna, vilka i sin tur trädde i verksamhet en av av dem från nyåret och tvenne under sommaren 1866.

Det har ej varit möjligt att i detalj utröna, huru förarbetet vid dessa tillsättningar förlöpte. Sannolikt är, att det mesta av föregående förhandlingar sköttes under hand, och att personliga rekommendationer inhämtades, innan man vände sig till de personer, som

¹² Se not 37 till kap. II och not 1 till kap. III samt J. Franzén: Sveriges allmänna folkskolläraryörening 1880–1930. Sthlm 1930, sid. 460 o. f.

¹³ B. G. Jonzon, a. a., sid. 3–4.

Gävleborgs läns landstings protokoll och handlingar, t. ex. 19/9 1882 § 30.

ansågs böra ifrågakomma. Man vet, att dr Landgren åtminstone i ett fall fått förord för en av de tillträdande folkskolinspektörerna från ingen mindre än statsrådet och chefen för ecklesiastikdepartementet *F. F. Carlson*, samt att Landgren efter någon tid började anfäktas av tvivel på rättmätigheten i denna rekommendation.¹⁴

Alltnog, de tre landstingets folkskolinspektörer i Gävleborgs län blev för Gästrikland *C. A. Rydberg*, för södra Hälsingland *S. G. M. Ströhm* och för norra Hälsingland *Johannes Kerfstedt*.*

Landstingets avsikt och i viss mån även dess förutsättning, att de nytillsatta inspektörerna även skulle förordnas såsom statens inspektörer, blev endast delvis infriade. Chefen för ecklesiastikdepartementet gav dem visserligen sitt förordnande, daterat den 31 januari 1867, men ännu t. o. m. år 1871 bibehölls vid sidan av landstingets inspektörer andra statens folkskolinspektörer. Under åren 1866–1868 hade länet följaktligen fem folkskolinspektörer, av vilka tre med heltidstjänst.

Förordnandena från ecklesiastikdepartementet medförde, att de tre landstingets inspektörer fick utom sin lön från landstinget — 3.000:— rdr årligen — åtnjuta reseersättning och dagtraktamente enligt då gällande bestämmelser, d. v. s. skjuts efter två hästar och tre rdr per dag i traktamentsersättning.

En kort presentation av de tre nya folkskolinspektörerna må här vara på sin plats.

Carl August Rydberg (1824–1872) var äldre broder till skalden *Viktor Rydberg* och född i Gränna. Efter moderns död och hemmets upplösning i Jönköping år 1835, blev Carl August utackorderad hos en bagare, där han fick arbeta i dennes yrke, blev efter några år bagaregesäll, konditionerade som sådan på skilda orter och drev även egen bageriaffär i Jönköping. Efter några få år nödgades han göra konkurs. Med hjälp från syskonen genomgick han därefter folkskollärareseminariet i Skara, blev uppmärksam av *Torsten Rudenschöld* och anställdes som lärare vid Otterstads skola på Kållandsö. Sedan *C. A. Rydberg* en tid bistått *Rudenschöld* i dennes arbete, kallades han 1854 till föreståndare för *Almedahls fabrikskola* utanför Göteborg, var även lärare vid *Meijerbergska elementarskolan* i Göteborg och anställdes 1863 såsom inspektör för folk-

¹⁴ Erik Stave: *Johannes Kerfstedt*, en levnadsteckning, sid. 49. — Uppsala 1924.

* **Ann.** En uppgift i »Svenska folkskolans historia», tredje delen, sid. 18, att Gävleborgs läns landsting tillsatte en egen inspektör är felaktig i fråga om antalet folkskolinspektörer.

skolorna och fattigvården i Göteborgs och Bohus län, därtill förordnad och avlönad av länets landsting.

C. A. Rydberg synes tidigt ha ägt ett livligt intresse för samhällsfrågor. Fyra år äldre än sin broder Viktor torde han också i början av dennes bana i ej ringa mån ha inverkat på skaldens livs-åskådning. Redan som ung man, endast 22 år, hade Carl August i Växjö skrivit poetiska stycken, upplästa i en därstädes varande s. k. bildningscirkel. Senare utgav han ett häfte »Politiska och lyriska kväden af en arbetare», vid vars redigering han i sin tur haft hjälp av sin yngre broder. Då Rydberg kom till Gästrikland såsom folkskolinspektör, var han en man i sin bästa ålder, 42 år.¹⁵

Rydbergs verksamhet i Gävleborgs län blev kortvarig. Han förordnades med maj 1869 till statens folkskolinspektör i södra delen av Göteborgs och Bohus län samt lämnade därmed sin tjänst i Gästrikland.

Ett porträtt av C. A. Rydberg (sid. 92 i Karl Warburgs levnadsteckning över Viktor Rydberg) visar en man med lugna, regelbundna anletsdrag, ansiktet inramat av mörkt helskägg. I en minnesruna, införd i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning vid folkskolinspektör Rydbergs död, heter det bl. a.: »Man möter sällan i livet en man, som med så uppriktig värme omfattat folkets sak och som med så livligt deltagande följt tidens stora frågor. Han trodde på mänsklighetens framåtskridande till upplysning och förädling på frihetens väg, ja, han svärmade därför ännu med ungdomlig håg, fröjdande sig åt att i sin mån vara en kraft med i detta arbetes».¹⁶

Svante Gustaf Magnus Ströhm (1820—1904) var liksom Rydberg smålänning, född i Urshult, och blev student i Lund 1842, privatlärare i Lund 1843, i Köpenhamn 1844—1846 och i Kalmar 1848—1852, åren 1849—1861 även förordnad att uppehålla lärartjänster vid gymnasiet i Kalmar. År 1861 erhöi han förordnande som andre lärare vid Kalmar folkskollärareseminarium och blev året därefter föreståndare där. Han innehade denna befattning till år 1866, då seminariet i Kalmar indrogs för en tid. I stället blev han från samma tid kollega i Oskarshamn men mottog förordnandet att vara folkskolinspektör i södra Hälsingland och behöll denna befattning till året 1876, då han överflyttade till Oskarshamn. Ströhm var en intresserad zoolog, som i Hälsingland fortsatte med insam-

ling av insekter, livlig till lynnet och beskrives som mycket hjälpsam, där så behövdes. Ströhm avled i Sölvesborg år 1904.¹⁷

Johannes Kerfstedt (1841—1920) var född i Häggdånger, Ångermanland, blev student i Uppsala 1861, avlade dimissionsexamen 1864 och prästvigdes av ärkebiskop Reuterdahl den 22 maj 1864. Därefter var Kerfstedt tjänstgörande präst i Ström och Hammerdal i Jämtland intill sommaren 1866, då han kom till sin nya tjänst i norra Hälsingland. Där stannade Kerfstedt till året 1870 för att då bli föreståndare vid Fjellstedtska skolan i Uppsala. I denna sin befattning kom han att utöva sin huvudsakliga livsgärning. För sina förtjänster utnämndes han av Uppsala universitet år 1915 till teol. hedersdoktor.¹⁸

De tre folkskolinspektörerna kan sägas företräda var sin personliga inställning till den uppgift, som förelades dem. Rydbergs åskådning sammanföll väsentligen med den, som hystes av brukspatron Hjalmar Petre. De båda kände varandra tidigare, alldenstund Rydberg av Petre redan år 1863 varit ombedd att biträda med förslag till skolväsendets ordnande i Ovensjö. Kerfstedts inställning var i mycket lik den, som hans principal i landstingets kommitté dr Landgren hade visat beträffande folkskolan.

Folkskolinspektör Rydberg fick sin första stationsort i Ovensjö, Ströhm i Bollnäs och Kerfstedt i Delsbo. Den 1 augusti 1866 började de samtliga var på sin ort med de kurser om fyra månader, som de skulle leda för utbildning av lärare vid småskolor och s. k. mindre skolor. Rydberg hade dock redan under hösten 1865 hållit en liknande första utbildningskurs, förlagd till Ovensjö och med stor sannolikhet helt bekostad av Hjalmar Petre. En av kommittéerade utarbetad instruktion tjänade i övrigt till ledning för inspektörernas verksamhet. Denna var helt byggd på den för statens folkskolinspektörer samtidigt gällande instruktionen men innehöll tillika, att landstingets inspektörer hade att

»i främsta rummet tillse, att för hvarje kommun finnes en fullständig plan till ordnad folkskolesystem, så i afseende på skolbyggnader som undervisningens utöfning och fördelning, att, när sådan ändamålsenlig plan blifvit antagen, öfvervaka, att densamma noga, om ock endast efter hand, må efterföljas

¹⁵ Karl Warburg: Viktor Rydberg, en lefnadsteckning, del I, sid. 20 och 95. — Sthlm 1900.

¹⁶ Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning nr 252 den 29 oktober 1872.

¹⁷ P. Paulsson: Historik öfver Folkundervisningen i Sverige. Sthlm 1866. Rostads elevförbunds årskrift 1943, sid. 37—40.

B. G. Jonzon, a. a., sid. 6—8.

¹⁸ Erik Stave, a. a., sid. 1—16, 272.

och utföras, samt att så länge vid hvarje skola uppehålla sig, som erfordras icke allenast för att rätta de afsteg och missbruk, som vid barnens vård och undervisning kunnat insmyga sig, utan äfven för att bibringa lärarne de råd och anvisningar, som den nyare tidens erfarenhet i methodik och undervisningsätt gifver vid handen såsom oundgängliga för all undervisnings framgång.»¹⁹

Man må gärna göra den reflektionen, att den förelagda instruktionen tog fasta på det väsentligaste av tidens kritik emot folkskolan, men också att den ställde stora fordringar på inspektörerna.

¹⁹ J. A. Dahlström: Berättelse om folkskolorna i Gästrikland och södra Hälsingland 1867—1868, sid. 49—50. — Sthlm 1869.

IV. Samtidig inspektion från stat och landsting åren 1867—1871.

1. Statens folkskolinspektörer 1867—1868.

Nya förordnanden för statens folkskolinspektörer utfärdades tredje gången för en period av endast två år, 1867—1868. De två föregående perioderna hade vardera omfattat tre år. Antalet inspektörer blev dock betydligt större än förut, nu ej mindre än 39.¹

För Gävleborgs län förordnades två statens folkskolinspektörer. Kontraktsposten *J. A. Dahlström* erhöll förnyat förordnande för södra delen av länet, dock med ett särskilt undantag i geografiskt hänseende. Hans område omfattade Gästrikland och Hälsinglands dåvarande östra kontrakt utom Söderala, d. v. s. hans egen församling, men i stället lades till hans inspektionsområde den församling i norra Hälsingland, där en andre folkskolinspektör inom länet var boende.

För norra delen av länet förordnades kyrkoherden i Hudiksvall-Idenors pastorat teol. dr *J. E. Ekelundh*. Johan Erik Ekelundh var född 1819, prästvigdes 1842, blev domkyrkoadjunkt i Uppsala 1848, teol. kand. 1851, vice pastor i Uppsala 1852, kyrkoherde i Hudiksvall och Idenor 1854, var riksdagsman i prästeståndet 1865—1866, blev kyrkoherde i Bollnäs 1867 och kontraktsprost samma år. Han avled dock redan 1867 den 13 december och kom således ej att utöva inspektion i annat än begränsad omfattning. I hans ställe förordnades den 2 mars 1868 kyrkoherden i Ljusdals församling *C. O. Roos*. Under dennes tjänstgöringstid kom således hans inspektionsområde att omfatta Hälsinglands dåvarande Västra nedre, Västra övre (med undantag för Ljusdals församling, som då hänfördes till prosten Dahlströms område) och Norra kontrakt samt Söderala församling (motsvarande kontrakt är f. n. Voxnans, Ljusnans, Sundhede och Nordanstigs kontrakt, de två sistnämnda = förutvarande norra kontraktet).

¹ Folkundervisningskommitténs betänkande, del III: Ändrad anordning av folkskolinspektionen, sid. 154. Sthlm 1913.

Folkskolinspektör Dahlströms berättelse för perioden är daterad Söderala den 31 december 1868. Roos har undertecknad sin berättelse, den första från hans hand, »Ljusdal i December 1868».²

Samtidigt med de två av chefen för ecklesiastikdepartementet *F. F. Carlsson* förordnade statsinspektörerna hade länet de tre av landstinget anställda folkskolinspektörerna (jfr sid. 54).

Carl Oscar Roos var född i Gävle den 1 oktober 1819, blev student 1838 och efter avlagd prästexamen prästvigd i Uppsala den 15 dec. 1842. Därefter tjänstgjorde han som lärare vid Uppsala katedralskola och blev ord. kollega där den 9 juli 1847. År 1858 förändrades denna hans anställning till adjunktur vid Uppsala högre elementarläroverk. Roos var tillika domkyrkoadjunkt under tiden 1856—maj 1862 samt sekreterare vid Missionskommittén i Uppsala 1859 till maj 1862. Sistnämnda år blev han, efter år 1856 avlagd pastoralexamen, kyrkoherde i Ljusdal.³

Roos, som var ledamot av Samfundet pro fide et christianismo och Svenska bibelsällskapet, utgav redan år 1846 dels en Bönebok för skolungdom, dels »Biblisk historia för Folkskolor». Den sistnämnda var en av de första i sitt slag efter tyskt mönster och blev förebild för en stor del av dess efterföljare i fråga om uppställning och innehåll. Boken hade ett bekvämt fickformat (17×8 cm), omfattade 106 sidor, var inbunden i ett gott band med blått och gult snitt. Den innehöll 28 berättelser ur Gamla testamentet och 46 ur Nya testamentet. Femte upplagan utkom 1859, boken översattes även till finska språket. En nära tjuguarig verksamhet såsom lärare hade Roos att åberopa, då han blev folkskolinspektör.

Självfallet fanns viss risk för friktioner av icke önskvärd natur mellan de av staten utsedda folkskolinspektörerna och landstingets nytillkomna. Såvitt nu kan bedömas, synes visst samarbete ganska snart ha blivit inlett mellan inspektörerna. I själva verket torde de två, som främst företrädde statsverket, i viss mån ha trätt tillbaka och låtit de tre landstingsinspektörerna utföra det egentliga röjningsarbetet. För statens inspektörer var ju befattningen fortfarande en bisyssla, medan landstingets inspektörer hade sitt uppdrag som huvudsaklig tjänst.

* * *

² Berättelser om Folkskolorna i riket 1867—1868, afgifna af tillförordnade Folkskoleinspektörer, avd. Upsala erkestift, Dahlström sid. 29—60, Roos sid. 61—91. Sthlm 1869.

³ L. Nyström: Upsala erkestifts herdaminne, ny följd, del 4, sid. 448—450. Upsala 1893.

C. O. Roos: Biblisk Historia, bearbetad för Folkskolor. Uppsala 1846.

För sin berättelse 1868 har folkskolinspektör *J. A. Dahlström* valt att tämligen fylligt redogöra för skolväsendets tillstånd inom den del av Hälsingland, som tillhörde hans område, men för Gästrikland nöjt sig med att hänvisa till berättelse för samma tid av landstingets folkskolinspektör *C. A. Rydberg*. Dennes berättelse är i sin helhet införd i den av Dahlström till ecklesiastikdepartementet avgivna berättelsen.

Inom Ljusdals skoldistrikt fanns vid 1867 års slut i runt tal räknat 700 barn i skolåldern, då inräknade alla, som fyllt sju år men ej konfirmerats. Av de skolpliktiga hade 64 icke erhållit någon undervisning, däribland 6 på grund av »naturfel». Ingen fast folkskola fanns ännu i skoldistriktet, men väl en enskild skola utan examinerad lärare. Dahlström benämner de flyttande skolorna småskolor men finner, att de visar en dragning till skolor, som i enlighet med föräldrarnas önskan mera ersatte en folkskola. Dessa skolors lärjungar stannade ofta med den undervisning, som de erhöi i »småskolan». Sällan händer, säger inspektören, att barn från så beskaffade småskolor övergår till den egentliga folkskolan, ej heller är för sådan övergång några vissa villkor bestämda. Detta gäller inte blott för Ljusdal utan även för övrig del av Dahlströms inspektionsområde i Hälsingland.⁴

I den del av inspektionsområdet, som utom Ljusdal tillhörde Hälsingland, fanns 40 »personer, som skötte undervisningen». Av dessa var 38 ordinarie lärare och 2 biträdande men vederbörligen examinerade blott 11 manliga (av dessa en prästman) och 2 kvinnliga. Fler-talet lärare, 21 manliga och 6 kvinnliga, var alltså oexaminerade. Under år 1868 hade emellertid 16 av dem, 15 män och 1 kvinna, erhållit undervisning vid av landstinget upprättade utbildningskurser och där fått vitsord om »nöjaktig underbyggnad för lärarekallets utöfning».⁵

Av de 28 småskolor, som Dahlström anger, var endast 5 fasta. De flyttande småskolorna, 23 till antal, hade olika antal rotar för sin tillvaro: 2 fyra rotar, 8 tre och övriga 13 två rotar att besöka. Men — säger inspektören — av rotarnas antal får man ej alltid sluta sig till antalet stationer, på vilka skolan skall hållas. »Folket vill helst hafva skolan att flytta hvar 8:de eller 14:de dag ur gård i gård. Derigenom blir tillfälle att begagna skolan, då hon är i gården eller i närmaste grannskap, och den, som har skolan hos

⁴ Dahlström: Berättelse för åren 1867—1868, sid. 30.

⁵ » » » » 1867—1868, » 35.

sig, får en andel af anslagen till småskolorna, då han kosthåller läraren, jemte det han består husrum och vedbrand». Citatet ger en tidsbild, som säger ganska mycket. Den bild av »Skola i Delsbo», som *J. W. Wallander* fäst på duk år 1871, faller osökt i tanken hos den nutida läsaren av inspektörens skildring.⁶

Reglementen för skoldistriktet fanns nu i alla församlingar, sockenbibliotek saknades endast i Rengsjö församling.

Den årliga lästiden i skolorna var fortfarande varierande, vanligast dock 36 veckor. Ett rätt stort antal skolor hade 33 å 34 veckor, fyra småskolor endast 24 veckor om året.

Inom Hälsinglandsdelen av Dahlströms inspektionsområde fanns tillhoppa 3.005 i skolorna inskrivna barn. Som förut meddelas, huru många barn fått undervisning i olika ämnen. Sådana ämnen som biblisk historia, katekes, skrivning och räkning hade ett rum långt före andra. I biblisk historia undervisades 2.340 barn, i katekes 2.339 — man kan lägga märke till de nära exakt lika talen — i skrivning 2.293 och i räkning 2.125 barn. Från dessa tal är ett långt avstånd till dem för övriga ämnen. I sång hade undervisats 1.458 barn, i historia och geografi 1.064, intet av ej hittills nämnda ämnen när över tusentalet undervisade. I naturlära hade 976 barn fått undervisning, i gymnastik 939, i svenska språket (läsning ingick ej i denna benämning) 577, i geometri och linearritning 239 och i trädgårdsskötsel 187 barn.⁷

Redan av här anförda får man en säker förnimmelse av huru svagt organiserad skolan ännu var och till vilken utveckling den hunnit. Folkskolinspektören tar också upp frågan om skolväsändets anordning. Han förordar, att varje skoldistrikt indelas i bestämda områden, upptagande byar och gårdar, som genom sin belägenhet lämpligen kan sammanföras till att begagna en gemensam, fast och med examinerad lärare försedd skola, helst belägen i sådant område medelpunkt. Här möter sålunda ett embryo till senare tids indelning i skolområden, länge och ända in i vår egen tid av folkmun kallade »rotar», detta långt efter de flyttande skolornas försvinnande. Varje sådan skola borde, menar inspektören, indelas i tre klasser: småskolan såsom förberedande för den mellersta avdelningen, vilken i sin tur skulle ha till uppgift att bibringa eleverna minimikunskaper enligt folkskolestadgan, och så en tredje avdelning, den

⁶ Dahlström: a. a., sid. 29.

Jfr Svenska folkskolans historia, tredje delen, sid. 39. Sthlm 1942.

⁷ Dahlström, a. a., sid. 32.

högsta, med syfte att meddela, vad folkskolestadgan föreskrev utöver minimum. Som man ser, är denna grundritning en variant av Rudenschölds på 1850-talet framförda förslag rörande skolväsendet och på samma gång ett försök att genomföra en klassindelning, sådan den förordades i det kungl. cirkuläret den 22 april 1864. Efter denna allmänna plan, som här nämnts, hade — meddelar inspektören — skolväsendet blivit ordnat i de flesta socknar i Gästrikland, men i Hälsingland hade motståndet varit stort. Endast i Segerstad och delvis i Skogs skoldistrikt hade planen kunnat realiseras.

För söndagsskolorna, d. v. s. repetitionsskolorna, kunde ett tillfälligt uppsving konstateras. De fanns 1868 i alla församlingar utom i Hanebo, Segerstad och Skog.

Om undervisningssättet meddelar inspektör Dahlström, att det i allmänhet icke undergått någon väsentlig förändring. Hans varsamhet inför förändringar i detta stycke kommer även nu till synes. Han yttrar bl. a.: »Då det icke lärer kunna bestridas, att en god lärare är den bästa methoden, och att hvarje method, äfven den yppersta, föga gagnar, der läraren icke förstår eller gitter använda den, så har jag ansett den största varsamhet böra iakttagas, då fråga varit att förorda någon förändring af lärosättet.»⁸

Jämför man detta inspektörens uttalande med hans tidigare från år 1866 (se sid. 49), så verkar hans senaste yttrande mera deciderat till förmån för den officiellt avlysta växelundervisningsmetoden än det förra.

I fråga om ordningsföreskrifter är Dahlström mera böjd för nyheter. Varje egentlig folkskola skulle numera föra journal, examenskatalog och matrikel. I den sistnämnda antecknades lärjungens inskrivningsdag, hans kunskaper vid inträdet i skolan, uppgifter om hans föräldrar samt år för år hans förhållanden i skolan. Dessa skolans anteckningsböcker var dock inte uppställda efter samma formulär i skilda skolor. Domkapitlet i Uppsala hade för att åstadkomma bättre enhetlighet låtit till samtliga skolråd utdela ett godkänt formulär. »Dock finnes ännu neppeligen på något ställe den fullständiga skolmatrikel öfver alla i skolåldern varande barn, som är påbjuden i mom. 1 af kungl. cirkulärbrevet den 22 april 1864», säger inspektören som slutomdöme till denna detalj i skolans verksamhet.⁹

⁸ Dahlström: a. a., sid. 35.

⁹ Dahlström: a. a., sid. 36.

Under rubriken »skolmaterielen» lämnar inspektören ett par intressanta upplysningar. Den ena är, att de »gamla otjenliga långbänkarne» fått lämna rum för kortare »säten med tillhörande bord, gemensamma för 2 och 2 barn, eller ock särskilda för hvarje barn». Alla skolor hade likväl ej nått så långt. En annan nyhet är »den nya läseboken för folkskolan». Därmed åsyftas den efter initiativ av statsrådet *F. F. Carlson* utgivna Läsebok för folkskolan, som utkom i sin första upplaga just år 1868.

Åtta nya skolhus hade under de två åren tillkommit i Hälsinglandsdelen av inspektionsområdet, därav fyra i Ljusdal, två i Söderhamn samt ett i Lingbo och ett i Segersta.

Med tillsynen över skolorna var inspektören alltjämt mindre belåten. Skolrådets ledamöter var ovilliga både att åtaga sig uppdraget och att utöva detsamma. Ingen ville utföra de uppgifter, ett sådant förtroende hade med sig, »af fruktan för ovilja och klander af grannar och andra socknebor».¹⁰

Under en tid av nära åtta år hade *J. A. Dahlström* varit folkskolinspektör, med utgången av år 1868 upphörde hans förordnande och förnyades ej. Dahlström var då nära 62 år gammal. I sin församling Söderala kvarstod han såsom kyrkoherde intill sin död den 12 maj 1890. Under de tio sista åren av sin levnad var han blind. Med stor resignation och beundransvärt tålamod skall han ha burit sitt lidande. De långa dagarna förkortades dels genom att tidningar och tidskrifter, i vilka dagens frågor behandlades, förelästes för honom, dels genom musik, på vilket område han med fint musikaliskt öra hade förvärvat en omfattande sakkännedom. I sina yttranden kom han ej sällan med skarp kritik över det i tidens rörelser, som ej behagade honom. Att han ej förlorade sitt intresse för sin ungdoms studier, kan man förstå, då han ända in i ålderns dar sysslade med översättningar i bunden form av Horatii oden.

Samma år, som Dahlström första gången blev folkskolinspektör, förordnades han att vara inspektor vid Söderhamns lägre elementarläroverk och kvarstod som sådan t. o. m. år 1879. Han var också inspektor vid Söderhamns läroverk för kvinnlig ungdom åren 1876—1879.

Om Dahlström sägs i Uppsala stifts herdaminne följande för hans personlighet belysande ord: »Stor arbetsamhet, kärlek och nitälskan för kyrklig och borgerlig ordning samt allmänt känd noggrannhet i

allt, som hörde till pastorsexpeditionen, voro dygder, som utmärkte honom. Anspråkslöshet och enkelhet i levnadssättet voro ock utmärkande drag hos honom.»¹¹

I sitt arbete »Järvsö folkskolor, deras historia och förhistoria» har förf. *J. J:son Hanzén* gjort en tänkt skildring av folkskolinspektör Dahlströms första besök i Järvsö, som i verkligheten ägde rum den 27—28 mars 1862. Skildringen slutar med att Dahlström säger till skolstyrelsens ordförande: »Ja, broder, det är svårigheter i alla socknar — men som jag sade, vi får väl ta dem med tålamod och lämpor». Sannolikt är, att en sådan tankegång ingalunda var främmande för Dahlström i hans gärning som folkskolinspektör.¹²

* *
*

Redan en blick på de bägge samtida folkskolinspektörernas anletsdrag, sådana de syns på fotografier (bild 1 och 11), ger vid handen, att de var varandra ganska olika till det yttre. Olikheter röjer sig också i deras sätt att i avgivna berättelser m. fl. skriftliga aktstycken skildra sina iakttagelser och meddela sina omdömen. Dahlström var framför allt en ordningens man, med god blick för administrativa angelägenheter. Klart och vederhäftigt lägger han fram sina meningar, i det väl tuktade språket röjer sig den gamle latinaren. Han hävdar en viss konservatism och döljer inte sina egna synpunkter, även om de inte kan väntas stå i full överensstämmelse med överhetens. Folkskolinspektör Roos är livligare i sin framställning, visar mera känsla, lämnar gärna beröm, där så kan ske, men är i det hela mera nyanserad i sina omdömen.

C. O. Roos hade innehaft sitt uppdrag som folkskolinspektör ej fullt ett år, då han skrev sin första ämbetsberättelse. Delvis men ej så oreserverat som Dahlström bygger han sin redogörelse på de av landstingets inspektörer avgivna berättelserna. Från en av dessa, Kerfstedt, hade Roos varken infordrat eller erhållit någon berättelse för året 1868. Endast för år 1867 kunde han utnyttja, vad denne meddelat. För det året hade de bägge landstingsinspektörerna Ströhm och Kerfstedt infört sina berättelser i ortens tidningar, så att innehållet skulle bli så allmänt känt, som tidningar då hade en läsekrets och denna i sin tur gav grannar och bekanta del av vad där stått. Man må hart när beundra modet hos dessa folkskolans pionjärer,

¹¹ L. Nyström, a. a., sid. 421.

¹² J. J:son-Hanzén: Järvsö folkskolor, deras historia och förhistoria, sid. 49.

¹⁰ Dahlström: a. a., sid. 37.

som skoningslöst utlämnade sina uttalanden till allmänhetens dom. Men så bör ju en rättskaffens människa göra och tåla.

I efterlevnad av meddelade föreskrifter börjar Roos sin berättelse för åren 1867—1868 med uppgifter om undervisningsanstalterna. Han delar upp dem i folkskolor, fasta och flyttande, alla med vederbörligen examinerade lärare, ersättningsskolor, »som fullt motsvara folkskolor» och med lärare, som fått sin utbildning vid landstingets kurser, vidare ersättningsskolor, »som icke motsvara folkskolor» och ha oexaminerade lärare, slutligen egentliga småskolor och enskilda skolor. Som synes är variationen rik nog. Det är svårt för att ej säga omöjligt att göra en rättvisande jämförelse med förutvarande uppgifter.¹³

De flyttande folkskolorna fanns mest i landskapets norra del. Vanligast flyttade dessa skolor på två stationer, men det fanns också de, som irrade omkring på fyra, i ett fall på fem stationer. Fasta folkskolor fanns till ett antal av 22, av småskolorna var endast 2 fasta men 12 flyttande. Märkligare är, att de ersättningsskolor, som inspektören anser fullt motsvara folkskolor, var alla, 42 stycken, flyttande skolor. Ersättningsskolor, icke motsvarande folkskolor, räknades vara 21, alla flyttande. Enskilda skolor förekom i Bollnäs, Undersvik, Järvsö och Hudiksvall. Tillsammans fanns 120 skolor, av vilka 8 enskilda.

Sin uppdelning av skolorna motiverar inspektören dels med svårigheten i ett landskap med stora socknar och gles befolkning att ernå ett välordnat skolväsen, dels — och det är värt att lägga märke till — med bristen på dugliga lärare. Att icke alla ersättningsskolor kunnat förses med lämpliga lärare hade sin orsak, säger han, däri, att somliga oexaminerade lärare icke haft tillfälle att besöka »landstingsseminarierna», som de av landstinget genom dess inspektörer anordnade utbildningskurserna nu började benämnas. För några har detta berott på medellöshet, för andra, att de inte vågade underkasta sig det dryga arbete, som seminariekursen fordrade. Han beklagar, att något slags pensionering för dessa lärare inte fanns, och tillägger uppriktigt nog, att »har man tills vidare låtit dem kvarstå i förhoppning, att den ene efter den andre antingen sjelfmant eller genom döden måtte afgå och nya lärarekrafter anskaffas i de bortgåendes ställe».¹⁴

Bäst fann Roos skolväsendet vara ordnat i Söderala, Voxna,

Hudiksvall, Delsbo och Enånger, sämst i Undersvik, Idenor och Jättendal. Han gör alltså en skarp gradskillnad i berörda hänseende. I Jättendal var anledningen den, att större delen av skolrådets ledamöter och församlingen motsatt sig det vid flera inspektioner påyrkade, av församlingens pastor och några skolrådsledamöter erkända inrättandet av småskolor för de avlägsnare byarna.

De skolpliktigas antal kan ej med säkerhet angivas. Av ungefär 11.000 i skolåldern varande barn — en i jämförelse med föregående perioder för samma område hög siffra — hade knappt 7.000 varit inskrivna i skolorna under kalenderåret 1868.

Skolgången hade i somliga fall varit anmärkningsvärt svag. I Jättendal hade 47 barn uteblivit från skola, och 24 av dem »aldrig varit i skolan synliga». De barn i Hassela, vilkas föräldrar var baptister, ville inte gärna besöka skolan. Allra svagast var skolgången i Lindsjö rote i Hassela. Där skulle egentligen finnas 55 skolpliktiga, men under vårterminen 1868 hade endast 25 av dem besökt skolan och av dessa blott 10 under mera än 10 dagar. På själva examensdagen var blott 21 barn närvarande. »Att för hvarje särskild församling uppräknas skolförsummelserna, skulle blifva lika tröttande som motbjudande». Endast för Söderala skoldistrikt kunde vitsord lämnas, att skolförsummelser var sällsynta.¹⁵

Vad nu sist refererats, är ju intet annat, än vad folkskolinspektörerna vid samma tid nästan allmänt omtalade. Dock torde för Hälsingland särskilt böra uppmärksammas de svårigheter, som sammanhängde med religiösa tänkesätt. De återkommer flera gånger. Vid samma tid kan en annan folkskolinspektör (i Karlstads stift) meddela följande: »— — — att sådana föräldrar, hos hvilka Guds ord vunnit mera insteg, företrädesvis äro de, som nitälska för en fullständigare skolundervisning, och hvilkas barn äfven flitigast bevista skolan, jemte det de äfven undervisas i hemmen».¹⁶

Brytningarna i Hälsingland var mera accentuerade än på andra håll. Ännu fanns här kvar den uppfattningen, att folkskolans egentliga uppgift var att lära barn läsa innantill i bok och katekesen utantill. Näst det att därjämte skriva och räkna uppskattades ämnet sång. Men att lära sig sådant som geografi, historia och naturlära ansågs av en stor del för helt överflödigt. Minst gillat var ämnet

¹³ C. O. Roos: Berättelse för åren 1867—1868, sid. 66—67.

¹⁴ P. G. Anderson: Berättelse om Folkskolan inom Karlstads stift åren 1867—1868, sid. 12. Sthlm 1869.

¹³ C. O. Roos: Berättelse för åren 1867—1868, sid. 61—62.
¹⁴ » » » » 1867—1868, » 63.

gymnastik. Ändock gick genom vårt land vid samma tid en rörelse till förmån för frivillig fysisk fostran.

Folkskolans målsmän och vänner fick ofta känna av den motvilja, varmed skolan möttes ute i bygderna. Det blev en av deras viktigaste uppgifter att söka skapa förståelse för skolans verksamhet. Naturligtvis bottenade en betydande del av motståndet i farhågor för med skolväsendet förenade kostnader. Dr Landgren lär ha förklarat, att »hälsingarna tyckte om predikningar men hatade folkskoleväsendet».¹⁷ Folkskolinspektör Roos menar emellertid, att missnöjet snart skulle lägga sig, emedan en god skola vinner erkännande.¹⁸

Åt en redogörelse för undervisningen, skolans inre arbete, ägnar Roos ett utförligt kapitel på nära fem sidor. Han går igenom ämne efter ämne utan att stanna vid en uppräknig av antal barn, som fått undervisning i det ena eller andra, men lägger vikt vid att tala om, hur det går till i olika skolor med företräden eller svagheter.

Anordningen med avdelningsläsning hade blivit mera genomförd än i södra Hälsingland. På de flesta ställen delades antalet barn i två, stundom tre avdelningar, som besökte skolan på skilda tider. Därmed hade den fördelen vunnits, fortsätter Roos, »att läraren numera kan sjelf undervisa alla barnen och att det föga gagneliga monitörsystemet till största delen kan undvikas». Monitörsystemet fanns kvar endast »i sådana skolrotar, der barnens antal är inskränkt och lärotiden knappare tilltagen» samt alla lärjungarna undervisades gemensamt, d. v. s. samtidigt.¹⁹

Anförda uttalande har nu sitt stora intresse. Först och främst framgår, att folkskolinspektör Roos inte ställer sig så varsam till nya metoder i undervisningen som hans samtida kollega Dahlström. I stället visar Roos en avgjort gynnande inställning inför klassundervisningen och den omedelbara undervisningen från läraren sjelf. Men man får också se, att priset för omdaningen från växelundervisning till klassindelning och direkt undervisning blev den s. k. avdelningsläsningen. Inte så underligt i själva verket. Såväl lokaler som lärare fattades för att snabbt kunna genomföra en reform med stora konsekvenser. Inte minst behövdes pengar, och sådana var svåra att få. Vad man således kunde vinna köptes med en olägenhet av annat slag, vilken emellertid ej föll i ögonen så starkt i en

tid, då regelbunden skolgång på de flesta håll var blott ett önskemål. Det lär nog inte kunna bestridas, att skolgången procentuellt förbättrades genom sådan omläggning, som då företogs, fastän antalet skoldagar litet eller intet förmerades för de skolpliktiga.

Roos nämner i sin fortsatta redogörelse särskilt skolans morgonböner. Om dessa har inspektören förut ej haft något speciellt att meddela. Bibelläsning var nu — säger Roos — på de flesta ställen omedelbart förenad med morgonandakten. Antingen läste läraren en bibeltext och höll en kort utläggning, eller också läste barnen några verser vardera. Inspektören säger sig ha förordat, att läraren vid förklaringarna ställde frågor till eleverna.

Kristendomsundervisningen hade överallt begynt drivas på ett mera ändamålsenligt sätt. Muntliga meddelanden ur bibliska historien föregick numera alltid katekesläsningen. Som skolor med särskilt god kristendomsundervisning angiver inspektören två à tre roteskolor i Bollnäs, Färila fasta skola, Enångers fasta skola (lärare *J. Kjellin*, sedermera folkskolinspektör i Jämtland) och den roteskola, »som skötes af läraren Mickelson», Harmångers skola och framför alla Hudiksvalls skola, »som i 36 år haft förmänen ega en erfaren öfverlärare, hvilken ännu på sin ålderdom kärleksfullt omhuldar den skola, han så länge förestått och med sitt föredöme välsignelse-rikt föregår de lärarinnor, som förestå småskolan».²⁰

Läraren *E. Mickelson* hade sin tjänstgöring i södra delen av Enånger, var en allmänintresserad man och en av dr Landgrens bästa medhjälpare vid inventering av Hälsinglands fornminnen.*)

Den lärare i Hudiksvall, som inspektör Roos så vackert apostroferar, var prästmannen och folkskolläraren *Claës Er. Claësson* (1803—1871), lärare vid Hudiksvalls folkskola maj 1832—april 1870. I sin bok »Hudiksvalls folkskola under dess första århundrade» har folkskolinspektör *Ernst Westberg* lämnat en beundrande skildring av Claëssons person och verksamhet.²¹

Det är ett vanligt drag hos folkskolinspektörerna vid tiden om-

*) Mickelsons porträtt finns i Bölans folkskola, Enånger. Till detsamma har M. sjelf fogat följande ord: »Kära vänner i Bölan. — Det är nu 50 år sedan jag började min verksamhet som skollärare i Bölan. Får härmed sända Eder min hjärtligaste varma och innerliga tacksägelse, för all välvilja, kärleksbevisningar, gåvor och kära minnen Ni förärat mig. Jag finner inga ord att uttrycka min tacksamhet emot Eder och Gud, som låtit mig uppleva denna lugna levnadsafton. — — — Enånger den 1 nov. 1906. E. Mickelson.»

²⁰ Roos, a. a., sid. 72.

²¹ Ernst Westberg, Hudiksvalls folkskola under dess första århundrade, sid. 21 o. f. Hudiksvall 1908.

¹⁷ Erik Stave: Johannes Kerfstedt, en levnadsteckning, sid. 49. Uppsala 1924.

¹⁸ Roos, a. a., sid. 68.

¹⁹ Roos, a. a., sid. 71.

kring 1870 att dela ris och ros med tydlig adress. Ett omdöme av följande lydelse var nog föga angenämt för vederbörande att läsa: »Under all kritik befanns den oexaminerade lärarens kristendomsundervisning i den under Nianfors bruksförsamling lydande flyttande rotskola.»²²

Barnens framsteg i skriftliga uppsatser är i skilda skolor högst olika, säger inspektören vidare. Större vikt lades vid rättskrivningen. Här får man dock ett belägg för att uppsatsskrivning förekom i 1860-talets skolor. Av ämnena geografi, historia och naturlära var det förstnämnda mest omtyckt av barn och föräldrar. Statsverkets åtgärd att ombesörja utgivningen av den s. k. Akrells glob hade märkbart stimulerat geografiundervisningen. I ämnet naturlära användes allmänt den år 1851 av Kungl. Maj:t prisbelönta, av professor *N. J. Berlin* utgivna »Lärobok i naturlära för folkskolor och folkskollärareseminarier». Mest begagnades boken endast som innanläsningsbok, men på några håll hade lärare, »både examinerade och oexaminerade, dock för egen del så tillägnat sig innehållet af denna gagnarika lärobok, att de på ett levande sätt kunnat meddela innehållet deraf åt lärjungarne».²³

Ämnet sång står — säger inspektör Roos, som själv var musikaliskt intresserad — jämförelsevis högst bland alla folkskolans läroämnen. Han menar också, att bland landskapets barn finns många med vackra röster. (Detta var ock mitt eget intryck, när jag 1926 från en sydligare landsända kom till Hälsingland.) Som skolor med god sångundervisning nämner inspektören de fasta skolorna i Arbrå, Alfta, Voxna, Järvsö, Färila, Delsbo, Forsa, Hög, Jättendal, Bjuråker och Gnarp.

Att ämnet gymnastik av skolbarnens föräldrar betraktas med avoghet, meddelar Roos liksom Dahlström. Övningar i fristående gymnastik och i marscher förekom likväl vid de flesta skolor. Vid en skola hade gymnastikövningarna bestått i »hoppande öfver käppar m. m.», vilket föreföll inspektören ovanligt och föga givande.²⁴

Endast i Voxna och Gnarp fanns skolträdgårdar, ehuru sådana livligt förordats från landstinget. Fråga var å bane att anlägga dylika i åtta skoldistrikt. »I några församlingar har för saken intet kunnat uträttas.»²⁵

²² Roos, a. a., sid. 72.

²³ Roos, a. a., sid. 73.

²⁴ Roos, a. a., sid. 73.

²⁵ Roos, a. a., sid. 73—74.

Under rubriken »Skolförhören» nämner inspektören, att examen hölls vid varje läsårs slut, »antingen vid midsommar eller före jul, stundom vid begge dessa tider». Här får man indirekt upplysningen, att en bestämd reglering av läsåret inte fanns. Avgångsexamina förekom nu på de flesta ställen, avgångsbetyg utdelades också men ej överallt. Mestadels fick den examinerade folkskolläraren leda skolornas examina, i några församlingar tog prästerskapet hand om desamma.²⁶

När inspektören skall lämna sitt slutliga omdöme rörande lärarna, säger han dem vara av

»5 slag: 1:o sådana, som med kristligt allvar förena duglig lärareförmåga i alla eller åtminstone de flesta af folkskolans läroämnen; 2:o sådana, som utan att hafva blifvit helt genomträngda af kristendomens anda, likväl kunna i afseende på undervisningsskicklighet och förmåga att sköta en skola erkännas såsom duglige; 3:o sådana, som ådagalägga ett välment kristligt nit och äro i anseende till sin vandel oförvitliga, men ändock sakna utmärktare lärareskicklighet; 4:o sådana, som icke ega någondera af förenämnda goda egenskaper, men ändock kunna sägas vara oklanderliga; 5:o sådana, som antingen i afseende på sitt sedliga förhållande eller i afseende på lärarskicklighet förete märkbarare brister».²⁷

Själva indelningen är onekligen originell. Men det kan inte uteslutas, att den är betecknande för mångas sätt att se den tid, som var. Inspektören glömmar ej att nämna, det han är lycklig nog att kunna avgiva det vitsordet, att de flesta lärarna tillhöra de tre första klasserna i uppdelningen, och till femte klassen vågar han räkna blott en och annan, ingen likväl så pliktförgäten, att skolråd eller inspektör kunnat yrka på avsättning.

Många bland lärarna sökte sig biförtjänster. De var stundom helt enkelt nödgade därtill för sitt uppehälle. Vanligt var, att läraren var auktionsförrättare. Men märkvärdigt vill det synas, säger inspektören, att intet hinder uppstår för skolan, då »skolläraren derjente är orgelnist, klockare, sockenskrivare, glasmästare, jordbrukare och fiskare».²⁸

»Mycket träget, redligt arbete nedlägges, för hvilket lönen icke

²⁶ Roos, a. a., sid. 75.

²⁷ Roos, a. a., sid. 76.

²⁸ Roos, a. a., sid. 77—78.

skördas på denna sidan grafven.» Så sammanfaller inspektör Roos sitt omdöme om lärarnas strävanden samt tillägger betecknande: »— — — det bör blifva till stor välsignelse för den egentliga småskolan, om qvinnan mera allmänt kommer att öfvertaga de smärre barnens undervisning».²⁹

Här och där börjar man i skoldistriktet att i utgiftsposten för kommande år upptaga en särskild post för undervisningsmateriel i skolorna. Som anmärkningsvärt noteras, att orgel fanns i Ovanåkers fasta skola, i Voxna skola och i en skola i Bjuråker, varest läraren själf förfärdigat sitt »orgelpositiv».³⁰

Sockenbibliotek saknades blott i Ovanåker, Forsa, Hög och Ilsbo samt vid Svabensverks skola, som vid denna tid bildade egen enhet (bruksskola).

Som exempel på svårigheter i fråga om skollokaler anför Roos följande:

För Öratjerns rote hade skolrådet dragit försorg, att det enda tjenliga rum der fanns skulle för folkskolan upplåtas; men, då skolläraren derstädes hade öppnat skolan, befanns att i hela byn skolrummet var det enda rum, der bakugn var att tillgå, hvadan det ena hushållet efter det andra der ville under pågående skoltermin anställa brödbakning, hvilken olägenhet nödgade läraren att på eget bevåg flytta skolan till en annan by. Om också dylika svårigheter äro att räkna bland undantag, så äro de likväl icke de enda, som lägga hinder i vägen för en ordentlig folkskola i de aflägsnare bygderna.³¹

Några konkreta upplysningar om lokaler för skolorna må hämtas från inspektörens berättelse. I Järvsö skulle man enligt beslut bygga nio nya skolhus, men verkställigheten dröjde. I Färila var sex skolhusbyggnader beslutade och till en del påbörjade. För Hassela var ett nytt skolhus uppfört i nära överensstämmelse med de av kungl. överintendentsämbetet år 1865 utgivna normalritningar.*) Vid Strömbacka i Bjuråker hade det gamla skolhuset blivit ombyggt 1867, och i fyra av socknens skolrotar fanns ändamålsenliga skolhus. Gnarps församling fick ett gott vitsord för sin beredvillighet att anskaffa tjänliga skollokaler.

²⁹ Roos, a. a., sid. 77—78.

³⁰ Roos, a. a., sid. 78.

³¹ Roos, a. a., sid. 80.

*) Detta skolhus i Hassela var i bruk till år 1939, då det avlöstes av nuvarande byggnad för Kyrkbackens folkskola.

Vad Roos meddelat om svårigheterna för skolornas lokaler, visar icke blott tillståndet för skolan utan också och lika mycket, under vilka torftiga villkor bygdens befolkning ofta fick taga sig fram. Man får inte förundra sig mycket över den motvilja, som då och då yppades, där folkskolan objuden trängde sig in i byalivets traditionella vanor.

Huruvida inspektionerna skulle vara offentliga, på förhand tillkännagivna eller utan föregående meddelande var en fråga, som började allmänt dryftas. Av en passus i berättelsen av Roos kan man sluta sig till, att inspektören åtminstone i somliga fall meddelat om sina inspektioner, detta för att skolrådets ledamöter och skolbarnens föräldrar skulle få tillfälle att närvara. Inspektören säger nämligen, att skolrådsledamöterna mangrant infunnit sig, »så framt de afvetat inspektionen». »Skolrådsledamöterna hafva uppoffrat många för dem dyrbara stunder, och åtskilliga lärare hafva vandrat långa vägar från sina rotskolor för att jemte några barn infinna sig vid pålysta inspektionsförhör, som hållits å någon annan station, än den de för tillfället tjenstgjort».³²

Kommunernas kostnader för folkskoleväsendet uppgick år 1867 enligt inspektörens uppgift — varvid Söderala och Svabensverk ej medräknats — till 35.881 rdr 51 öre utom naturaprestationer. Till detta kom statsbidraget, vilket för samma tid utgjorde 2.329 rdr, således en liten del av totalsumman. De nämnda siffrorna ter sig små. Men 1860-talet var ju i ekonomiskt avseende en svår tid för hela vårt land. Särskilt under sista hälften av årtiondet hemsöktes landet av missväxt och järnhanteringen, som i Gävleborgs län hade stor betydelse, led av låga priser.³³

I sina slutord av berättelsen framlägger folkskolinspektör Roos ett förslag om en med folkskolinspektörerna gemensam, av landstinget utsedd kommitté, som skulle utarbete en plan för behöfliga nya skolhusbyggnader i varje skoldistrikt och därav betingade kostnader. Han går t. o. m. så långt, att han anser församlingarna böra åläggas att inom viss tid verkställa uttaxeringar för ett så viktigt ändamål som folkskoleväsendet. Motiveringen till detta för-

³² Roos, a. a., sid. 81—82.

³³ Roos, a. a., sid. 85.

Jfr Kon. Bef.-havandes i Gävleborgs län 5-årsberättelse för åren 1866—1870, kap. I, underrubrik Befolkning: »Efter 1867 års missväxt skedde en ej obetydlig emigration till Amerika, men efter de sista årens goda skördar har utvandringslusten aftagit.» — »Nöddbröd af bark och dyligt har med högst få undantag efter 1867 års missväxt icke behöft användas.»

slag är, att en del församlingar ådragit sig väl dryga utgifter, andra välsituerade kommuner knappast vidkänts några andra utgifter än den personliga skyddsavgiften och i lag påbjuden utdebitering.

Den avslutande meningen i Roos berättelse för åren 1867—1868 förtjänar att citeras såsom belysande både för personen själv och för hans inställning till folkundervisningen. Den lyder så:

Mätte, efter den kamp och strid, som folkskolan i våra dagar har att genomgå, både för att komma till önskad utveckling och för att öfvervinna inrotade fördomar samt icke minst för att sjelf blifva värnad mot hotande otro, en lugnare framtid vara henne förunnad, då hon, hägnad af en landsfaderlig styrelse och omfattad af folkets förtroende, får i stillhet, ödmjukt, under Guds välsignelse arbeta för det uppväxande släktets gudsfuktan och bildning!³⁴

2. Landstingets folkskolinspektörer 1867—1868.

Egentligen började landstingets nyanställda folkskolinspektörer sin verksamhet — *C. A. Rydberg* dock redan under år 1865 — genom att den 1 augusti 1866 sätta i gång utbildningskurser för lärare. Då hade *Johannes Kerfstedt*, inspektör i länets nordligaste del och av de tre nykomlingarna yngst och med jämförelsevis liten direkt erfarenhet av folkskolans arbete, tillbragt en månad i Stockholm för att där under ledning av folkskolinspektör *C. J. Meijerberg* åhöra undervisningen vid stadens folkskolor. Kerfstedt fick ett intryck, att Meijerbergs förmåga att leda lärare och lärjungar var alltför mycket inriktad på ett mekaniskt utanverk, särskilt i kristendomsundervisningen. Ett besök vid Uppsala folkskoleseminarium, där rektor *Wilhelm Norlén* då var verksam, gav åt Kerfstedt större behållning.³⁵

Utbildningskurserna förlades första gången till Ovansjö, Bollnäs och Delsbo, å vilka orter landstingets inspektörer också var bosatta. Varje kurs pågick nära fyra månader och avslutades kort före jul. I den av *C. A. Rydberg* ledda kursen, som till lokal hade skolhuset vid Ovansjö kyrka, deltog 21 elever, 11 manliga och 10 kvinnliga. Kursen i Bollnäs, ledd av *S. G. M. Ströhm*, hade vid dess början

³⁴ Roos, a. a., sid. 86.

³⁵ Erik Stave, a. a., sid. 51. Jfr Rydbergs »Berättelse om verkställd inspektion af folkskoleväsendet i Ofvansjö socken», införd i *Gefle-Posten* 1866 nr 28 för den 14 april. Kursen för lärare år 1865 hölls av Rydberg på Petres egendom Hammarby.

21 elever, av vilka två lämnade den för sjuklighet, vid kursens slut alltså 19, av vilka 13 (8 manliga och 5 kvinnliga) fick avgångsbetyg. Som lokal användes för denna kurs rum i en gård i byn Rehn. I Delsbo, där dr Landgren med största intresse följde, vad som försiggick, var Kerfstedt kursledare. Givetvis måste lärokurserna begränsas till ett minimum. Om desamma lämnar folkskolinspektör Dahlström i sin berättelse 1868 ett referat (*Bilaga 4*). Kerfstedt berättar, att lärokursen avslutades med offentlig examen, till vilken Landgren inbjöd ortens präster jämte flera framstående lekmän, varjämte han sjelf höll något föredrag, t. ex. om folkbildningens betydelse och rätta bibringande. »Efter examens slut inbjöds alla examensvittnena till middag i prostgården.» Vi får hoppas, att kursledaren också fick vara med då.³⁶

Utbildningskurserna under ledarskap av landstingets folkskolinspektörer fortsatte i Gästrikland och södra Hälsingland t. o. m. år 1873, i Delsbo t. o. m. år 1874. Redan under andra året av deras tillvaro börjar benämningen »seminarium» komma i bruk. Ur dem framgick också landstingets småskoleseminarium i Bollnäs, som hade sin första termin hösten 1875 och fortgick till år 1932, då det nedlades. Över dess verksamhet finns en av teol. dr *B. G. Jonzon* efter uppdrag avfattad historik, till vilken här måste hänvisas.³⁷

C. A. Rydberg.

En av de berättelser, som Rydberg kom att avlämna för sin verksamhet såsom folkskolinspektör i Gästrikland föreligger egenartat nog i två versioner. Den ena och mest utförliga är intagen i folkskolinspektör J. A. Dahlströms till ecklesiastikdepartementet ingivna berättelse för åren 1867—1868 och upptager där sidorna 41—59. Den andra, mera kortfattad, är införd i Gävleborgs läns landstings protokoll och handlingar för år 1868 samt omfattar där något mera än två trycksidor.

I bägge sina berättelser inleder Rydberg sin framställning med ett omnämmande, att »väckelsen till folkskoleväsendets ordnande inom Gestrikland mera allmänt gjorde sig märkbar från år 1863».

³⁶ Dahlström, a. a. 1868, sid. 39 o. f.

Jfr Kerfstedt: *Folkskoleinspektörsminnen från norra Hälsingland*, artikel i »Julhälsning till församlingarna i ärkestiftet», årg. 1916, och

Erik Stave, a. a., sid. 51.

³⁷ B. G. Jonzon: *Historik över Gävleborgs läns landstings seminarium i Bollnäs*. Bollnäs 1932.

Jfr Sven Nylund: *Småskollärarytbildningen i Sverige*. Sthlm 1942, sid. 96—99.

Det är uppenbart, att han därmed åsyftar händelserna omkring Hjalmar Petres motion vid 1863 års landsting.

Huru inspektör Rydberg arbetat, meddelar han själv sålunda:

För undervisningens ordnande och ändamålsenliga bedrivande vidtog jag under första inspektions-året den åtgärden, att jag, sedan jag vid inspektionstillfällena tagit kännedom om skolväsendets ställning och derom meddelat mig med skolrådet eller dess ordförande, sammankallade församlingens lärare och lärarinnor till skolhuset vid kyrkan, der jag först undervisade enligt de bättre methoderna och derefter lät lärarne och lärarinnorna öfva sig i samma undervisning, hvarjemte jag genom råd och anvisningar föröfrigt meddelade, hvad som behöfdes för skolans anordning, disciplin m. m.³⁸

Rydberg för ock på tal lämpligheten av lärarmöten för att bereda lärarna tillfälle till åskådligt inhämtande av förbättrat undervisningsätt. Inom landskapet hade folkskollärarna sedan några år tillbaka bildat »Gästriklands folkskolelärareförening». Nu skulle även lärarinnor vinna inträde i föreningen, som vid två årliga sammanträden kunde få »förevisning av nyare undervisningsmetoder. — — — Uppmuntran till en ädel täflan bör lifva hågen för vinnande af allt större skicklighet i det viktiga lärarekallet . . .».³⁹

Under sin första inspektionsresa hade Rydberg, särskilt i trakter, där det gamla slaget av byskolor fanns kvar, rönt ett visst motstånd från befolkningen. Denna var ej gynnsamt stämd inför uppoffringar till anskaffande av skolhus, bättre lärare och undervisningsmateriel, »tydligen derföre, att den ej hade begrepp om välsignelserna af en god och omfattande barnaundervisning». Där förbättringar kunnat genomföras och goda lärare erhållits, där har stämningen slagit om, först från barnen, och denna barnens kärlek till skolan har snart väckt föräldrarnas förtroende och tillgivenhet. Alltså en erfarenhet, som upprepats genom tiderna.⁴⁰

En jämförande redovisning för skolförhållandena åren 1863 och 1868 lämnar inspektören. I Gästrikland fanns förstnämnda år 17 skolhus, av vilka 10 ägdes av distrikten (då till antalet 13). Bruken vid Forsbacka, Oslättfors, Hammarby, Kungsfors, Hofors, Kratte och Gysinge hade vardera ett skolhus. Året 1868 fanns inom samma

³⁸ Dahlström, a. a., sid. 51—52. Gefle-Posten nr 11, 22, 28, 32 m. fl. år 1866.

³⁹ Dahlström, a. a., sid. 55.

⁴⁰ Dahlström, a. a., sid. 47.

7. *C. A. Rydberg*
(1824—1872)
folkskolinspektör
i Gästrikland
1866—1869

8. *S. G. M. Ströhm*
(1820—1904)
folkskolinspektör
i södra Hälsingland
1866—1875

landskap 64 skolhus med 68 lärorum och därtill 5 förhyrda skollokaler. Beslutade var 11 nybyggnader. Utöver detta ansåg Rydberg då fem skolbyggnader behövlige.⁴¹

I Gävle stad fanns 1868 en folkskola med sex avdelningar för gossar och lika många för flickor, därtill en småskola med fyra avdelningar, vidare en skola vid Strömsbro med fem avdelningar och en skola vid Bönan med endast en avdelning. En fullständig omorganisation av stadens folkskolor var beslutad men reglemente ännu ej fastställt.

På Gästriklands landsbygd fanns 77 skolor: 24 fasta och 5 flyttande egentliga folkskolor, 19 fasta och 14 flyttande ersättningskolor samt 10 fasta och 5 flyttande småskolor.

År 1868 var antalet barn i skolåldern inom landskapet 8.382, av vilka vid senast verkställd inspektion 6.318 var inskrivna i skolorna. Otillräckliga uppgifter gör troligt, säger inspektören, att flera skolbesökande barn fanns än de inskrivna, som uppgivits.⁴²

Skolförsummelse fanns nog kvar, det var en beklaglig sanning. Men sant var också, att en betydande förbättring i detta hänseende inträtt. Förändringen var mest synbar i Gävle stad, i Torsåker och Hedesunda samt »i skolor inom de öfriga församlingarne med skickliga och barnvänliga lärare».⁴³

Rydberg uppger sig ha arbetat för att få småskolor till stånd och för att få folkskolans egentliga stadium uppdelat på avdelningar för lärarens omedelbara undervisning. Växelundervisningsmetoden syntes vara stadd på allmän avskrivning inom Gästrikland. Detta glädde med visshet Rydbergs vän och gynnare *Hjalmar Petre*, som länge kämpat för att få bort just växelundervisningen i ortens skolor. Men här som annorstädes blev avdelningsläsningen en varannandagsläsning för skolbarnen.

Med undantag för några skolor med äldre lärare undervisades på lågstadiet »efter skrifläsemethoden, antingen i förening med ljudmethod eller den gamla bokstafveringsmethod».⁴⁴

Avgångsprövningar och i samband därmed avgångsbetyg hade i de nytillkomna reglementena blivit föreskrivna. I avgångsbetygen skulle följande vitsord användas: för kunskaper Berömlig (=A), Godkänd (=B), Försvarlig (=C), Otillräcklig (=D), för upp-

⁴¹ Dahlström, a. a., sid. 41. Jfr Rydbergs landstingsberättelse, sid. 1—2.

⁴² Dahlström, a. a., sid. 45.

⁴³ Dahlström, a. a., sid. 47.

⁴⁴ Dahlström, a. a., sid. 52.

9. *Job:s Kerfstedt*
(1841—1920)
folkskolinspektör
i norra Hälsingland
1866—1870

10. *A. J. Petersson*
(1843—1913)
folkskolinspektör
i norra Hälsingland
1870—1875

förande Godt, Oklanderligt, Dåligt samt för flit God, Försvärlig, Ringa. Det är första gången, som detta uttryckligen meddelas i aktstycken om folkskolan i Gävleborgs län. Betygsskalan var som synes graderad med särskild hänsyn till de lärjungar, som inte hunnit långt i kunskaper eller varit mindre flitiga i sin skolgång.⁴⁵

Inom Gästrikland fanns vid slutet av år 1868 29 examinerade lärare och lärarinnor, samtidigt ej mindre än 57 oexaminerade. Till de oexaminerade räknar Rydberg anspråkslöst även dem, som hade genomgått landstingets av honom själv ledda utbildningskurser, men tillägger, att flertalet av de icke examinerade hade deltagit i sådana kurser. Av de examinerade lärarna var två tillika prästmän, tjänstgörande vid Forsbacka och Oslättfors bruksskolor, andra sju var ordinarie klockare och organister.

Av de skildringar, som Rydberg lämnar, kan man klart utläsa, — som han själv säger i sin berättelse till landstinget — vilken stor utveckling Gästriklands folkskoleväsende gjort. I jämförelse med Hälsingland får den södra länsdelen ett avgjort företräde att uppvisa. En ny tid höll på att bryta in.

Som redan nämnts (sid. 60), upphörde Rydbergs verksamhet såsom folkskolinspektör i Gävleborgs län under maj 1869. Han återvände då till Göteborg, där hans broder *Viktor Rydberg* vid samma tid var medarbetare i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning.

Julaftonen 1856 hade Viktor Rydberg i nämnda tidning en uppsats, kallad »Ett juläfventyr». I sin levnadsteckning av Viktor Rydberg skriver Karl Warburg, att författaren till skildringen i dess hjälte dolt sin broder Carl. Vackert ljuder omdömet där: »Skulle jag önska mig själf och mina medmänniskor en verkligt god julklapp — och hvarför skulle jag icke det? — så önskade jag oss min brors stilla och jämna lynne, hans styrka i motgång, hans äfven i de svåraste ögonblick oförsvagade arbetsdrift och hans orubbliga förtröstan på försynen.»⁴⁶

S. G. M. Ströhm.

Ströhm var den till levnadsåren äldste av de tre folkskolinspektörer, som landstinget anställde 1866. Man kan ock tillägga, att han hade en mångsidig erfarenhet i fråga om skolor och lärarverk-

samhet. Av hans åtgärder framgår också, att Ströhm ägde initiativförmåga och vilja till samarbete med sina kolleger i länet.

Från inspektör Ströhms berättelse för år 1867 har folkskolinspektör Dahlström 1868 infört ett stycke i sin till ecklesiastikdepartementet avgivna berättelse. Detta kommer bäst till sin rätt genom att enkelt refereras. Äsyftade stycke lyder sålunda:

Af år 1867 inom inspektionsområdet befintliga 66 skolor voro 21 folkskolor med examinerade lärare (12 inom Östra och 9 inom Vestra nedre kontraktet) och 45 småskolor med oexaminerade lärare (22 inom Östra och 23 inom Vestra Nedre kontraktet). Fem af de förra och 35 af de sednare voro flyttande (3 folkskolor och 15 småskolor inom Östra kontraktet samt 2 folkskolor och 20 småskolor inom Vestra Nedre d:o). Skolväsendet var i allmänhet ytterst bristfälligt. Flertalet af de examinerade lärarne voro visserligen skicklige och nitiske, men äfven folkskolor med utmärkta lärare och med den noggrannaste tillsyn af presterskap och skolråd kunde föga uträtta, hufvudsakligen emedan de saknade behöfligt understöd af småskolorna, hvilka med få undantag gjorde intet eller blott föga verkligt gagn. Lärarne och lärarinnorna utmärkte sig i allmänhet för fromhet och välment nit, men saknade oftast de för lärarekallet erforderliga kunskaperna. Dessa inskränkte sig vanligen till en viss mekanisk färdighet i innanläsning samt större eller mindre bekantskap med katekes, psalmbok och bibel. Men äfven den jemförelsevis skickligare läraren kunde till följd af missgynnande yttre förhållanden blott föga uträtta. Lärjungarnes skolgång var oftast ytterst ojemn och undervisningstiden, i allmänhet splittrad på många stationer, alltför kort. Äfven i den fasta småskolan räckte terminen vanligen blott 6 veckor. Härtill kom, att småskolan, vandrande omkring ej blott från rote till rote utan äfven från by till by och ofta till och med från gård till gård med blott 8 dagars lästid på hvarje ställe, saknade ändamålsenliga lokaler och erforderlig materiel. Skolrummen voro, oftast, synnerligen vintertiden, äfven boningsrum. Lärjungarna sutto på stugubänkar, på stolar och på öfver sådana lagda bräder, ja på några ställen till följd af bristande utrymme till och med i sängar och på spishällarne. Vägtaflor saknades alldeles eller ock utgjordes de af för ändamålet odugliga smålappar. (Till och med en egentlig folkskola har ända

⁴⁵ Dahlström, a. a., sid. 54.

⁴⁶ Karl Warburg: Viktor Rydberg, en levnadsteckning, del I, sid. 367. Sthlm 1900.

till innevarande år varit utan sådan tafla, ehuru läraren mer än ett dussin år innehaft sin nuvarande plats.) Till läseböcker användas, jemte de vanliga abcböckerna, katekes, psalmbok och nya testamentet. Undervisningen var i allmänhet inskränkt till en mekanisk, begreppslös innanläsning samt en lika mekanisk, tanklös utanläsning af katekesen och bibliska historien. Mesta vigten lades på katekesen, som ofta lästes utantill äfven af de lärjungar, hvilka ännu måste stafva sig fram.⁴⁷

Skildringen är ju talande nog. Visst kan tänkas, att den nye inspektören ej hade intresse av att vid början av sin tjänstgöring måla tillståndet särskilt ljust, men tydligt är, att verklighet låg bakom det meddelade. Sådant var ju lätt att kontrollera. Sannolikt skulle ej Dahlström så ordagrant återgivit, vad Ströhm berättade, om ej tillståndet överensstämde med vad som fanns. Ströhm stod för övrigt i gott samförstånd med sina uppdragsgivare i landstingets kommitté för folkundervisningen. Dessa hade vid sina undersökningar år 1866 konstaterat, att inom södra Hälsingland, d. v. s. Ströhms inspektionsområde, kunde antalet barn, vilka inhämtat kunskaper över folkskolestadgans minimum, beräknas till något mera än en procent av folkmängden, av kommitterade närmare bestämt till $1\frac{277}{3403}$ %. Det måste sägas, att folkskoleväsendet där ej kunde anses motsvara ens för tiden skäligen anspråk.

Det är också lätt att se skillnaden mellan Rydbergs redogörelse för läget i Gästrikland och vad Ströhm för sin del kunde omtala. Var låg orsaken till en sådan skillnad?

Delvis var den av rent geografisk natur, stora avstånd, skogig och oftast svårframkomlig terräng, byarna skilda genom åsar och vattendrag. Sammanhållningen byarna emellan var ej stor även i en liten socken, än mindre i de större. Och fick inte den ena byn sina skolförhållanden ordnade enligt önskan, så borde inte en annan få det heller, åtminstone ej på gemensam bekostnad. Varför skulle exempelvis kyrkbyn ha det bättre än den skogsby, som låg på ett par mils eller längre avstånd därifrån? Så resonerades ej sällan. Det är nog mot bakgrunden av dylika omständigheter, som man får förklaringen till att skolhusen i socknarnas periferiska delar uppfördes av byamännen eller rotarna själva var för sig. Djupast bottnade motståndet dock i bristande förståelse för folkundervis-

ningens behövlighet och nytta. Stundom förklarades folkskolan vara ett »herrepåfund», som endast åsyftade att ålägga bonden nya skatter.⁴⁸

Som förut erinrats, var 1860-talet en hård tid. Inspektör Ströhm hade också klart för sig, att han måste gå försiktigt fram. Han säger t. ex. så: »Föregående år, då min inspektionsverksamhet tog sin början, var till följd af missväxten särskilt ogynnsamt för framställandet af dylika fordringar», d. v. s. nya utgifter för folkskolan. Även i detta kunde han falla tillbaka på sina överordnades mening. »I en sak, som regeringen sjelf förklarar mera böra genomdrivas på den fria öfvertygelsens väg, måste verkställigheten bero af andan och nitet inom de särskilda kommunerna.» Ströhm var som sina kolleger till stor del hänvisad till att söka »utveckla en lefvande öfvertygelse om det gagn, som allmogen har att vänta af en djupare och vidsträcktare undervisning» (uttrycket hämtat från kommitterades betänkande till landstinget 1865).⁴⁹

Sitt program söker Ströhm framställa sålunda:

Att med så ringa kostnad som möjligt bereda församlingarnes samtliga skolpligtiga barn tillfälle att erhålla en någorlunda ändamålsenlig undervisning, och för vinnandet af detta mål måste jag i de särskilda ombildnings-förslagen strängt fordra: att församlingarnes samtliga oexaminerade lärare härefter antingen skola hafva nöjaktigt genomgått något småskole-lärareseminarium eller utan dylik kurs vara af folkskoleinspektör godkände; — att ingen lärare, der ej särskilda förhållanden framtinga undantag, får undervisa inom mer än 2 rotar och på 2 stationer med 18 veckors lästid för år å hvarje station; — att ständigt, hyrd eller för ändamålet uppförd, lämplig skollokal för hvarje rote anskaffas och förses med behöflig ändamålsenlig materiel; — att lärjungarne, för att åstadkomma en jemnare skolgång samt möjliggöra en ändamålsenlig undervisning, efter kunskaperna delas i 2 afdelningar med olika läsdagar för hvarje afdelning; — att de ambulerande lärarne hvarje vecka anställa repetitionsförhör inom de rotar, der skola ej för tillfället hålles; samt att behöfligt antal nya lärare anställas.⁵⁰

⁴⁸ Roos, a. a., sid. 88.

⁴⁹ Roos, a. a., sid. 89.

⁵⁰ Roos, a. a., sid. 89—90.

⁴⁷ Dahlström, a. a., sid. 87—88.

Programmet sammanfaller ju till större delen med innehållet i det kungl. cirkuläret av den 22 april 1864 och för övrigt med de meningar, som vid samma tid gjorde sig gällande litet varstades inom vårt land.

Men gick det att förverkliga programmet? Därom säger inspektören själv, att medan övriga fordringar någorlunda allmänt godkändes, mötte det i de punkter, som avsåg anskaffning av fasta skollokaler och anställning av flera lärare, nästan överallt motstånd. Men detta kunde redan första året »med presterskapets och upplyste enskilde mäns nitiska bistånd» brytas eller övervinnas utom i församlingarna Undersvik, Mo, Trönö och Bollnäs. Här bör märkas, att i Söderala och Söderhamn var skolornas organisation till likhet med inspektörens önskan redan tidigare genomförd.⁵¹

I det läge, som rådde, satte Ströhm sitt hopp till den lärarutbildning, som han själv skulle leda. Till kostnaderna för denna behövde kommunerna ej direkt bidraga, landstinget hade påtagit sig utgifterna för de tre utbildningskurserna i länet. Den kurs, som hölls i Bollnäs 1867, den andra i ordningen därstädes, räknade ej mindre än 46 elever, av vilka blott 39 av olika anledningar kunde få avgångsbetyg. Vid sin undervisning i »seminariet» utnyttjade Ströhm också sin rika insektsamling. Hans intresse för »kusar», d. v. s. insekter enligt gammalt hälsingemål, gjorde honom till en person, som av många betraktades med undran. Ej få anekdoter lever kvar om Ströhm och allmogen just på grund av hans entomologiska samlariver. Så lär en gumma ha frågat inspektören, när hon såg honom i färd med att fånga en skalbagge: »Hä, blir en salig, om en vet, va en sån där heter?»

Utom den som bilaga till berättelsen från statens folkskolinspektör *C. O. Roos* införda finns en annan samtida berättelse av *S. G. M. Ströhm* införd i Gävleborgs läns landstings protokoll och handlingar för år 1868. Utförliga berättelser över sina inspektioner hade Ströhm också offentliggjort i ortstidningen »Helsingen».⁵²

Ströhms berättelse till landstinget innehåller också en översikt över församlingarnas folkmängd, antalet skolpliktiga barn, skolor och lärare m. m. Folkmängden i inspektionsområdet anger Ströhm till 41.840, antalet skolpliktiga barn till 6.523 samt antalet lärare till 69,

av vilka 22 var examinerade. Skolornas antal räknades lika med antalet lärare. Dessa uppgifter avsåg förhållandena år 1867.⁵³

Under året 1868 överfördes till Ströhms område skoldistriktet Järvsö och Los, vilka 1866 tilldelades det norra inspektionsområdet. I nyssnämnda sifferuppgifter ingår inga dylika från de två sockarna.

Statens folkskolinspektör *C. O. Roos* och landstingets inspektör Ströhm hade emellertid maj 1868 företagit en gemensam inspektionsresa i Järvsö skoldistrikt. »Äfven der var skolväsendet ytterst bristfälligt», säger Ströhm i sin berättelse. Församlingen hade en folkmängd av 5.442 personer, mer än 900 skolpliktiga barn men blott fyra lärare och skolor. Av lärarna var endast en examinerad. Här framlade inspektören ett förslag, enligt vilket församlingen skulle bygga flera nya skolhus och anställa tre examinerade lärare jämte den, som redan fanns. Detta förslag »antogs med hedrande enhällighet såväl af skolråd som kyrkostämman». Men verkställigheten av detta beslut blev en stridsfråga i Järvsö.⁵⁴

Även i Bollnäs vidsträckta skoldistrikt mötte svårigheter. Där fanns omkring 1.200 skolpliktiga barn men endast en examinerad lärare jämte nio icke examinerade. Sämst ställt var det s. k. Finnskogsområdet, socknens västra del. Det var delat i fem rotar och hade endast en lärare, »hvilken till följd af ålder och bräcklighet är den bland samtliga lärarne minst lämplige för ifrågavarande område», säger inspektören. Den 3 maj 1868 hade dock kyrkostämman beslutit, att roteskolorna skulle få fasta lokaler, och så hoppas inspektören på en lycklig utgång även här.⁵⁵

Det svåraste arbetet menar Ströhm redan vara utfört. Det vore dock ej annat än förarbete. Många år måste förgå, innan det kan äga bestånd och bära frukt. Fattigvårdsutgifterna var stora, i flera församlingar över en rdr per invånare (så i Ovanåker, Alfta m. fl.). »Man måste således vara billig i sina fordringar samt gifva både församlingar och lärare tid.»⁵⁶

⁵³ S. G. M. Ströhm: Berättelse till Gefleborgs läns landsting den 11 sept. 1868, sid. 7—8.

⁵⁴ Ströhm, a. a., sid. 8.

Jfr J. J:son Hanzén, a. a., sid. 66 o. f.

⁵⁵ Ströhm, a. a., sid. 9—10.

⁵⁶ Ströhm, a. a., sid. 12.

⁵¹ Roos, a. a., sid. 90.

⁵² Tidn. »Helsingen», ärg. 1868, nr 10, 44 och 46.

Johannes Kerfstedt.

Kanske var det ej så underligt, att prosten i Delsbo hyste vissa farhågor beträffande möjligheten för *Johannes Kerfstedt* att motsvara förväntningarna i dennes uppdrag att vara folkskolinspektör i norra Hälsingland. Kerfstedt var, då han tillträdde sin tjänst här, endast 25 år och torde ha varit en av vårt lands till levnadsåren yngste folkskolinspektörer. Själv var han också orolig och fruktade, att han tagit sig vatten över huvudet.

Om sitt första sammanträffande med dr Landgren har Kerfstedt själv berättat i en artikel, rubricerad »Folkskoleinspektörsminnen från norra Hälsingland» och införd i »Julhälsning till församlingarna i ärkestiftet» år 1916. De båda männen tycks i åtskilligt ha varit varandra ganska lika i kynne och läggning. Snart skulle Kerfstedt i dr Landgren finna inte blott sin närmaste förman utan också en faderlig vän och ömsint, fastän ibland något robust rådgivare. Landgren var vid samma tid 56 år och kunde se tillbaka på en 22-årig verksamhet som kyrkoherde i Delsbo. Han kände sina hälsingar utan och innan.

Att här utförligt referera relationerna mellan Landgren och Kerfstedt är obehöfligt. Såväl Kerfstedts nyssnämnda artikel som professor *Erik Stave* i sin bok »Johannes Kerfstedt, en levnadsteckning» och biskop *Torsten Bohlin* i sitt arbete »Lars Landgren, människan — folkuppfostraren — kyrkomannen» ger talrika exempel på de båda märkliga människors förhållande sinsemellan och till arbetet för folkskolan.⁵⁷

Sin första berättelse ingav Kerfstedt till domkapitlet i Uppsala och lät dessutom i enlighet med föreskrift från landstingets kommitterade för folkundervisningen införa den i ortens tidning, i detta fall »Hudiksvalls-Posten». Berättelsens innehåll renderade honom en del klander. Landgren, som vid den tiden vistades vid riksdagen, fann sig också föranlåten att skriva till Kerfstedt och förmana honom att »stiga ner från sin skummande vältalighets sprakfåle». Därtill förbehöll sig Landgren att själv få läsa Kerfstedts berättelser, innan dessa befordrades till tryck.⁵⁸

⁵⁷ Erik Stave, *Johannes Kerfstedt, en levnadsteckning*. Uppsala 1924.

Torsten Bohlin: *Lars Landgren, människan — folkuppfostraren — kyrkomannen*. Uppsala 1942.

»Julhälsning till församlingarna i ärkestiftet», årg. 1916, se not. 36 till kap. IV.

⁵⁸ Tidn. »Hudiksvalls-Posten», 1867 nr 6, 7, 14, 16, 20, 21, 29, 30, 34, och 41.

Huru Kerfstedt utförde sitt arbete, får man något veta genom hans egna ord:

Wid mina inspektioner har jag gått tillväga på följande sätt: från predikstolen har jag på förhand låtit kungöra om tid och ställe för hvarje skolas inspekterande, samt anmanat såväl skolrådet, som barnens föräldrar, att öfvervara dessa förhör. Vid förhöret, som räckt omkring 6 timmar, har dels skolans lärare examinerat, dels inspektören, och har jag då alltid haft till mål både att lemna läraren en praktisk finger-visning om, huru hvarje läroämne ändamålsenligast skall behandlas och meddelas i skolan, och att göra undervisningen praktisk och intressant, så att föräldrarna måtte finna den nytta för det dagliga lifvet och det nöje, densamma bereder.

Efter förhörets slut har jag sökt hålla något anslående och upplifvande tal för barnen, hvarefter jag samtalat med föräldrarna för att få höra deras tankar om undervisningen och läraren, och har jag på grund deraf sökt upplysa dem om den nytta, barnen kunna hafva både för tid och evighet af undervisningen, rätt meddelad, samt lifva dem skolan. Sedan har jag sökt dels afhjelpa de missförhållanden, som möjligen kunnat ega rum, dels ytterligare meddela läraren, huru hvarje ämne bör behandlas för att blifva till praktisk nytta och till nöje för barnen.

Sedan jag så förfarit med församlingens alla skolor, har jag haft skolrådet tillsammans, framhållit för detsamma de under inspektionen upmärksammade bristerna och förslag till deras afhjelpande samt skolväsendets höjande och förbättring, hvarföre jag äfven fört med mig ett större förråd af undervisningsmateriel för att genast få de kännbaraste behofven i detta fall uppfyllda; äfven har jag sökt framhålla för skolrådet dess pligt att allvarligt behjerta och varmt omhulda skolsaken hvarföre ock betonas vigten af, att skolrådet förstärkes med flera, för skolan nitfulla och varmhjertade församlingsledamöter, samt att man noggrannt vakade öfver barnens jemna skolgång och undervisningens ändamålsenliga bedrivande. Derefter har jag hållit kyrkostämman och icke allenast framlagt för församlingen de under inspektionen gjorda iakttagelserna, utan äfven sökt genomdrifva det i föregående skolråds sammanträde upp-

gjorde förslag till skolväsendets förbättring, hvarpå jag äfven sökt elda dem till nit för barnaundervisningen.⁵⁹

Här lägger man genast märke till några karakteristiska drag. Kerfstedt har regelmässigt kungjort sina inspektioner på förhand, han har med stort nit bedrivit sina undersökningar, bl. a. genom omkring sex timmars förhör med skolans lärjungar, och han har själv hållit kyrkostämman ute i församlingarna. Det sistnämnda är den mest oväntade upplysningen. Men den är sannfärdig, därom lämnar kyrkostämmoprotokollen vittnesbörd. Det gick emellertid så till, att folkskolinspektören i sin egenskap av prästman fick — väl oftast på begäran — vederbörande pastors uppdrag att i hans ställe hålla den kyrkostämman, vid vilken skolfrågor av vikt skulle handläggas. Ett konkret prov på Kerfstedts tillvägagångssätt erhålles t. ex. från skolrådssammanträde och kyrkostämman i Hälsingtuna den 18 resp. 19 april 1868 (se *Bilaga 5*). — Formen fick ibland vika för saken.

Vidare nämner Kerfstedt, att han för att skaffa förtroende för sina ord och sin verksamhet hållit söndagliga predikningar och flera kvällar i veckan andaktsstunder eller föredrag samt då begagnat tillfället att tala för skolan.⁶⁰

I sin berättelse lämnar Kerfstedt visserligen kortfattade men i varje punkt sakrika meddelanden angående skolväsendet i skoldistriktet, som nämnas i ordning, det ena efter det andra. Dessa meddelanden kan lyda så :

I Rogsta hafva med detta års ingång i stället för de ytterst svaga småskollärarna 2 roteskollärare och en lärarinna antagits, och beslöts vid inspektionen, att den utlefvade lärarinnan på Arnön skulle efterträdas af en för skolundervisningen mera kvalificerad lärare eller lärarinna, som genomgått något af länets seminarier, och att skollokalen derstädes skulle förbättras samt skolbänkar anskaffas till alla skolhusen. Undervisningsmaterielen fullständigades med 257 läroböcker och 18 kartor. Äfven beslöts, att den examinerade läraren skulle 8 veckor bevista landstingsseminariet för att taga kännedom om ändamålsenligare undervisningsmetoder.⁶¹

⁵⁹ J. Kerfstedt: Berättelse ang. Folkskoleväsendet, afgifven till 1868 års lands-
ting i Gefleborgs län. Gävle 1868, sid. 15—16.

⁶⁰ Kerfstedt, a. a., sid. 17.

⁶¹ Kerfstedt, a. a., sid. 19.

Det kan ej betvivlas, att Kerfstedt i viss mån lärt av dr Landgren för sitt uppträdande såsom folkskolinspektör. Ordvalet i berättelsen bär prägel av must och kraft (attribut sådana som »usla, förståndslös, glädjande, åskådlig» och liknande användes), framställningen går rakt på sak, utan omsvep eller förskönande omskrivningar. Men samtidigt lyser en ödmjuk iver igenom det hela. »Emedan jag trott det bäst talande beviset ligga uti ett gott resultat af undervisningen, så har jag framför allt sökt att få *goda* skolor», så anger inspektören grundtonen i sitt arbete. Han har också förståelse för tidsläget. »Emedan jag icke kunnat annat än behjerta den fattiga allmogens, af städse växande bördor och pålagor nedtryckta ställning, så har jag icke vågat göra så stora påyrkanden om nya skolor och skolhus, utan fastmera sökt, så godt sig göra låtit, bygga på den redan befintliga grunden,» säger Kerfstedt redan från början av sin redogörelse.⁶²

Folkskolinspektörens arbete var icke utan personliga risker på den tid, varom här är fråga. Kerfstedt säger själv, att nog fick inspektören mången gång bära sitt liv i sina händer och finna sig i att man slungade stora stenar mot väggen i hans sovrum jämte andra ytt-ringar av ovilja och motstånd. Därför gick inspektörens verksamhet väsentligen ut på att avlägsna misstroende och fördomar, som ännu fanns kvar. Undervisningen vill han göra »praktisk, åskådlig och nöjsam», därmed beträda vägen till föräldrarnas förståelse genom barnens trivsel i skolan.

* *
*

Sveriges officiella statistik för år 1868 innehåller bl. a. en ganska utförlig redogörelse för folkundervisningens läge vid årets slut. Redogörelsen är avgiven av ecklesiastikministern *F. F. Carlson* den 5 maj 1870.

Här må några uppgifter från nämnda statistik medtagas. Folkmängden i Gävleborgs län utgjorde 145.541, antalet fasta folkskolor där var 70, flyttande folkskolor 74, småskolor 83 (andra skolformer redovisas ej), antalet barn i skolåldern 23.369, antalet i folkskolor och småskolor undervisade barn 18.482, d. v. s. 79,1 % av antalet barn i skolåldern.

Vid folkskolorna i länet tjänstgjorde 85 examinerade och 45 oexaminerade manliga lärare, 9 examinerade och 18 oexaminerade kvinn-

⁶² Kerfstedt, a. a., sid. 15.

liga lärare, vid småskolorna 47 manliga och 39 kvinnliga lärare, om vilkas examen och behörighet intet angives.⁶³

3. Statens folkskolinspektör 1869—1871.

Då statsrådet *F. F. Carlson* såsom chef för ecklesiastikdepartementet den 31 dec. 1868 förordnade folkskolinspektörer för följande inspektionsperiod, vidtog han åtskilliga förändringar i själva organisationen. Inspektörernas antal ökades till 47, d. v. s. åtta flera än förra gången, och deras tjänstgöringstid blev ånyo tre år. Dock fick Gävleborgs län denna gång blott en statligt förordnad folkskolinspektör. Samtidigt godkändes de av landstinget anställda inspektörerna och likställdes med statens inspektörer i fråga om reseersättning och dagtraktamente.⁶⁴

För Gävleborgs län förordnades på nytt kyrkoherden i Ljusdals pastorat *C. O. Roos*. Hans förordnande utsträcktes till att gälla hela länet och åren 1869—1871. Den berättelse, han lämnat för samma tid, är daterat Ljusdal den 30 dec. 1871.⁶⁵

Folkskolinspektören inleder denna gång sin berättelse med en på många detaljer rikt försedd översikt beträffande undervisningsanstalterna i länet. En mera differentierad och klaggörande översikt kan icke erhållas från föregående inspektionsberättelser. Den är dock alltför vidlyftig att här referera. En ny indelningsgrund för skolorna hade enligt föreskrift tillämpats, och nu möter således jämte de förut använda »folkskolor» och »småskolor», de sistnämnda t. o. m. bestämda till egentliga småskolor, såsom ny grupp »ersättningsskolor». Till denna grupp, f. ö. ganska talrik både i tabellerna och i verkligheten, hänfördes »folkskolor med oexaminerade eller vid landstingsseminarier examinerade lärare och lärarinnor eller ock småskolor, i vilkas högre avdelning meddelades i det närmaste fullständig folkskoleundervisning». Dessa skolor, sinsemellan ganska olikartade och de flesta flyttande skolor, hade tidigare redovisats i den officiella statistiken (t. ex. för år 1868) såsom folkskolor eller småskolor, ehuru de strängt taget var intetdera.

Som exempel från *Roos* utförliga redogörelse för skolornas antal och beskaffenhet kan förtjäna att nämnas:

⁶³ Sveriges officiella statistik 1868, bilagor sid. 2 o. f. Sthlm 1870.

⁶⁴ Folkundervisningskommitténs betänkande, del III, sid. 160. Sthlm 1913.

⁶⁵ Berättelser om Folkskolorna i riket för åren 1869—1871, afgifna af tillförordnade Folkskoleinspektörer, avd. Upsala erkestift, sid. 74—100. Sthlm 1873.

Valbo med *Forsbacka* hade 4 fasta folkskolor, 6 fasta »ersättningsskolor» och 1 flyttande på två stationer samt 1 fast småskola.

Torsåker hade 8 fasta folkskolor, 1 fast ersättningsskola samt 3 fasta och 1 på två stationer flyttande småskolor.

Söderhamn hade 2 avd. vid fast folkskola i staden och 1 vid *Sandarne*, 3 fasta småskolor i staden, 1 fast småskola vid *Sandarne* och 1 flyttande småskola på två stationer.

Norråla 1 fast folkskola samt 3 flyttande ersättningsskolor, vardera av dessa på två stationer.

Bollnäs med *Annefors* och *Katrineberg* hade 2 fasta folkskolor, 2 fasta och 8 flyttande ersättningsskolor, av vilka 7 på två och 1 på tre stationer, samt 1 flyttande småskola på tre stationer.

Arbrå 2 fasta folkskolor samt 5 flyttande småskolor, av vilka 3 på två och 2 på tre stationer.

Järvsö hade 1 fast folkskola, 6 flyttande ersättningsskolor, därav 2 på två stationer, 3 på tre och 1 på fyra stationer, samt 1 flyttande småskola på tre stationer.

Loos hade ingen fast skola men 1 flyttande folkskola på två stationer och 2 ersättningsskolor, vardera av dessa flyttande på tre stationer.

Hudiksvall 4 avdelningar i fast folkskola och 2 avdelningar i fast småskola.

Nianfors 1 fast folkskola och 1 på fyra stationer flyttande småskola.

Gnarps hade 1 fast folkskola och 2 flyttande ersättningsskolor, den ena på två och den andre på tre stationer.

Alla dessa uppgifter avsåg tillståndet vid slutet av år 1871.

Om skolornas antal räknades lika med lärarnas antal, vilket inspektör *Roos* fann lämna den säkraste grunden för jämförelser, så kunde inspektören vid 1871 års slut för Gävleborgs län redovisa 86 fasta och 22 flyttande folkskolor, 117 s. k. ersättningsskolor och 57 egentliga småskolor, summa 282. Vid 1868 års slut fanns i länet, om beräkningen utföres på samma sätt, 247 skolor. En ökning av de fasta skolornas antal påpekas också som en tillfredsställande förbättring. Men avdelningsläsning, d. v. s. skolgång för barnen varannan dag, var med undantag för »ett färre antal» skolor det vanliga överallt på landsbygden, medan städerna hade heltidsläsning. Varannandagsläsningen

ordnades ofta så, att läraren ena dagen hade lärjungar på småskolestadiet och en annan dag folkskolestadiet.⁶⁶

De statistiska uppgifterna visar en tydligt ökad fasthet. Men att få ett säkert grepp om det verkliga antalet skolpliktiga var ännu ogörligt. Till väsentlig del berodde detta på folkskolestadgans innehåll, som inom vissa gränser överlätit åt skoldistriktet att själva bestämma om skolåldern.

Inspektören lämnar denna gång en i jämförelse med tidigare uppgifter mera preciserad redovisning rörande antalet lärjungar i skolorna. Följande sifferuppgifter kan man således erhålla för året 1871:

Gästrikland: Gävle kontrakt 1.274, Gästriklands kontrakt 5.321, summa 6.595;

Hälsingland: Östra kontraktet 2.905, västra nedre kontraktet 2.038, västra övre kontraktet 2.276, norra kontraktet 5.162, summa 12.381; i *hela länet* tillhoppa 18.976 lärjungar.

Jämföres detta tal med motsvarande för 1868, finner man en ökning av lärjungeantalet med 494.

I Gävle kontrakt hade varje lärare att undervisa i medeltal 32 å 33 lärjungar, i Hälsinglands norra kontrakt stegrades antalet till 84 å 85 för var och en av de 61 lärare, som där fanns. I några församlingar, säger inspektören, kunde motsvarande tal uppgå »vida öfver 100».⁶⁷

Hela antalet lärare utgjorde, med undvikande av dubbelräkning, 282, av vilka 164 manliga och 118 kvinnliga lärare. Bland de manliga fanns fem prästvigda, som tjänstgjorde vid Forsbacka, Oslättfors, Annefors, Nianfors och Årsunda. Utan varje slag av examen var 13 manliga och 9 kvinnliga lärare, 66 manliga och 96 kvinnliga lärare hade examen från landstings eller enskilda seminarier.⁶⁸

Som en föredömlig nyhet nämner inspektören, att Hudiksvalls skoldistrikt lätit trycka ett nyligen fastställt reglemente, och han önskar t. o. m., att reglementena bleve kända ej blott av skolråd och lärare utan också i familjerna, d. v. s. av allmänheten. En önskan, nog så god, men sällan efterföljd.

»Barnens skolgång är i allmänhet ordentligare inom Gästrikland än inom Hälsingland. I städerna är också skolgången betydligt jem-

nare än på landsbygden. Högst sällan är dock orsaken till skolförsummelserna att söka hos barnen.» Så faller omdömet nu, och det blir mer och mer tydligt, att landskapet Gästrikland går förbi sin granne i norr beträffande folkskoleväsendet.⁶⁹

Ännu fordras dock, säger Roos, inom båda provinserna i länet möjligen en längre tid, innan barnens skolgång kommer att anses annorlunda än såsom uppfyllande av ett givet lagbud. Under rubriken »Folkets förhållande till skolan» tar han därför upp ett resonemang för att klarlägga allmänhetens skäl mot folkskolan och de mera fåtaliga folkskolevännernas motiv för skolväsendets utveckling. I detta sammanhang kommer han in på den uppgift, som landstingets kommitté enligt beslutet 1865 (jfr sid. 55) hade fått bl. a., nämligen att få till stånd en upplysningsskrift. För ändamålet hade en pristävlan blivit utlyst, och kommitterade belönade en skrift av *Olof Eneroth* (1825—1881), som på 1860-talet idkade ett flitigt författarskap, även beträffande folkskolan. Det prisbelönta arbetet återfinnes i del III av Eneroths bok »Om folkskolan i Sverige».

Större gagn än Eneroths arbete torde dock en av dr *Lars Landgren* själv utgiven folkskrift ha åstadkommit bland länets inbyggare. Åtminstone finner Roos anledning att nämna denna skrift, som, »der den blifvit läst, kraftigt bidragit att bibringa allmogen sundare föreställningar om folkskolans arbete».⁷⁰

Den åsyftade skriften utkom 1870 med den för icke initierade något egendomliga titeln »Midsommardagen i Gammelsträng». Under rubriken »Allmogen och Folkskolan» avlägsnar dock genast alla tvivelsmål om skriftens innehåll och mening.⁷¹

Känt är, att Landgren icke var fullt tillfredsställd med resultatet av hållen pristävlan, och att han därför tog sig före att själv författa en skrift om folkskolan. Denna hans broschyr, endast 55 sidor i format 22×14 cm, har fått ett förord, som öppet tillkännager författarens avsikt. Första meningen lyder: »Följande lilla bondespegel avmålar de skiftande åsigterna i folkskolefrågan tämmeligen troget, ehuru personerna icke tillhöra verkligheten, utan äro tillskurna i något större dimensioner.» Mot slutet av det samtal, huvudpersonerna — tre bröder — för med varandra, kommer den enes hustru med sitt inlägg: »Jag glömmer aldrig sammanträdet härstädes

⁶⁶ C. O. Roos: berättelse 1871 i Berättelser etc. sid. 74—79.

⁶⁷ Roos, a. a., sid. 79—80.

⁶⁸ Roos, a. a., sid. 90—92.

⁶⁹ Roos, a. a., sid. 80.

⁷⁰ Roos, a. a., sid. 80—81.

⁷¹ Lars Landgren: Midsommardagen i Gammelsträng eller Allmogen och Folkskolan. Hudiksvall 1870.

förliden höst med skolinspektören. När denne inträdde i stugan, blängde Klumpnäsarne som wargar och Slinkängarne gjorde grimaser. Men skolinspektören war en klipsk herre, som wisse förut, att en Klumpnäsare*) aldrig kan tala i offentliga ärenden, förr än han blifwit ursinnig af wrede. — — Derpå började inspektören att berätta hvarjehanda äfwentyr, som mött honom under hans inspektionsresor, det ena lustigare än det andra, till dess alla blefwo vid det bästa humör, och då drog han fram med skolhusfrågan.»

Det lilla citatet kan också vara ett prov på Landgrens prosa, då han ville komma till tals med sina hälsingar. Om broschyrens innehåll finnes en redogörelse i arbetet »Svenska folkskolans historia», del III, sid. 39 o. f. Själva skriften är numera svåråtkomlig.

Inom de flesta skoldistrikt var undervisningen fördelad på en vårtermin under februari—juni månader och en hösttermin från mitten av augusti till ungefär mitten av december. Från denna allmänna regel fanns talrika undantag. Så mycket framgår likväl, att läsåret ofta sammanföll med kalenderåret. Ett skollov under våren och hösten för barnens deltagande i lantbruksgöromål började tillämpas. Den årliga lästiden var nu på grund av nya allmänna föreskrifter vanligen åtta kalendermånader, men om den verkliga längden av denna tid hyste skolråden skiftande meningar.⁷²

Om undervisningen, dess allmänna ordnande, om undervisnings sättet i olika ämnen och om lärokurserna har Roos ett — nu som året 1868 — ganska omfångsrikt kapitel. Några av hans uttalanden förtjänar närmare uppmärksamhet. Han vänder sig t. ex. mot lärarens predikoton vid bibelläsningen i skolorna, råder till att läraren helst begagnar formulerade böner vid morgonandakten (han hade funnit barn, som efter flera terminers skolgång knappast kunnat Herrens bön och Välsignelsen), han förordar användningen av lösa bokstäver vid den första läsundervisningen**) och vid rättstavningen samt önskar, att skrivmateriel mera allmänt tillhandahölles åt lärjungarna av skoldistriktet. Sången är ett favoritämne. Vid Hammarby skola i Ovansjö hade gossarna fått övning i »musik å messings-instrumenter». Eleverna vid Bollnäs seminarium, varest lokalerna i april 1871 härjades av eldsvåda, hade kort efteråt till förmån för seminariets verksamhet givit konsert i Bollnäs kyrka. Motsägelserna angående

*) Klumpnäs och Slinkäng var författarens namn på byar, omnämnda under berättelsens gång.

**) Initiativet härtill gav landstingets folkskolinspektör S. G. M. Ströhm.

⁷² Roos, a. a., sid. 82.

11. C. O. Roos

(1819—1882)
folkskolinspektör
i Gävleborgs län
1868—1871

12. Folkskolinspektör *Rich. Norén* på inspektionsresa med egen häst »Blenda»
år 1876

gymnastiken började tystna, men undervisningen i trädgårdsskötsel hade svårt att vinna förståelse.⁷³

Slöjdundervisning förekom vid några få skolor. I Gävle stad fanns »sedan gammalt» en slöjdskola för flickor. Vid Mackmyra flickskola, grundad 1861 av brukspatronen *W. Elfbrink*, meddelades undervisning i slöjd även åt flickor från närbelägna folkskolor. Slöjdskolor fanns också vid Oslättfors i Hille och vid Gysinge bruk i Österfärnebo, likaså vid Hammarby folkskola i Ovansjö skoldistrikt. Den sistnämnda skolan ansåg inspektören kunna i de »allra flesta hänseenden» tjäna såsom mönsterskola. Det var denna skola, som särskilt omhulldats av brukspatron *Hjalmar Petre*. Slöjdundervisning meddelades också i Hälsingland vid folkskolorna i Viken, Grängsbo och Svabensverk inom Alfta, i Voxna, Enånger och Hudiksvall. Endast vid Hammarby skola fick gossar deltaga i slöjdundervisningen, vid övriga här nämnda skolor hade flickorna ensamrätt till sådan undervisning.⁷⁴

Söndagsskolor fanns nu endast på få ställen, t. ex. vid Strömsbro i Gävle, i Ljusdal och i Voxna.

Om lärokurserna kunde ingen säker uppgift lämnas. De växlade med olika lärare, olika skolor och skilda terminer, säger inspektören. Flyttning från småskola till folkskola och inom de olika skolorna var för sig skedde mestadels efter lärarens bedömning och med hänsyn till lokalutrymmen. I folkskolorna kunde trängsel uppstå som följd av »för täta uppflyttningar» från småskolan. Avgångsexamina hölls på de flesta ställen och avgångsbetyg hade blivit vanliga. Prästerskapet började kräva avgångsbetyg från folkskola, då barn anmäldes till nattvardsläsningen.⁷⁵

Av Läsebok för folkskolan fanns inom länet för skolornas räkning omkring 3.300 exemplar. Läraren *P. Wåhlén* i Bjuråker hade utgivit en läsebok för skolbruk.

Omkring år 1870 börjar ett livligare intresse och en ökad villighet för att åstadkomma lokaler åt skolorna bli skönjbara. En av de stora skolbyggnadsperioderna i vårt lands undervisningshistoria inleddes. Folkskolinspektör Roos har också att berätta många exempel på skoldistriktens åtgärder för lokalanskaffning.

Samtliga 13 skoldistrikt i Gästrikland hade uppfört nya skolhus eller på annat sätt sørjt för lokalbehovet. Gävle stad, som den 10

⁷³ Roos, a. a., sid. 83—88.

⁷⁴ Roos, a. a., sid. 88.

⁷⁵ Roos, a. a., sid. 89.

13. *G. Insulander*
(1833—1913)
folkskolinspektör
i Gästrikland
1869—1903

14. *Rich. Norén*
(1847—1922)
folkskolinspektör
i Hälsingland
1876—1892

juli 1869 härjades av en stor eldsvåda, varvid goss-skolans lokal lades i aska, skulle bygga ett nytt skolhus med åtta lärosalar för en beräknad kostnad av 75.000 rdr. Det skulle förses med »varmlufts-apparat af Kockums invention» samt bli ett stenhus. Det sistnämnda torde särskilt uppmärksammas, ty i länet fanns då endast helt få skolhusbyggnader, som ej var trähus.⁷⁶

I Hälsingland hade inom södra inspektionsområdet uppförts 28 nya skolhus av 10 skoldistrikt, inom norra inspektionsområdet 26 skolhus i 12 skoldistrikt. Om Ljusdal (inspektörens egen församling) sägs, att där går långsamt med uppbyggandet av skolhus, Los har endast två skolbyggnader, och i Jättendal har inte ens den befintliga skröpliga skollokalen blivit »upphjelp», än mindre någon nybyggnad skett. Emellertid, att större villighet och mera allmänt intresse för skollokaler kommit till, därom vittnar det hela. Tvåsitsiga skolbänkar anskaffades vid de flesta nybyggda lokalerna, och inspektören uttrycker sin förhoppning, att »snart ingen skola måtte vara i saknad af dylika».⁷⁷

»Att icke inom hvarje församling intresset för folkskolan kan vara lika stort, faller af sig sjelf.» Så sammanfattar inspektör Roos sitt omdöme och tillägger helt kortfattat några erkännssamma ord om den verksamhet, som utövats av landstingets tre folkskolinspektörer, dr *G. Insulander* i Ovansjö, skolkollegan *S. G. M. Ströhm* i Bollnäs och s. m. adjunkterna *J. Kerfstedt* och *A. J. Petersson* i Delsbo, de bägge sistnämnda efter varandra i länets norra del. En av de mest hugnerika erfarenheterna hade Roos fått genom närvaron vid de examina, som hållits vid landstingets seminarier, d. v. s. utbildningskurserna under ledning av de nyssnämnda inspektörerna.⁷⁸

Utgifterna för lärares avlöning hade år 1870 varit sammanlagt 107.693:13 rdr, varav folkskoleavgift (d. v. s. den del av skyddsavgiften, som kommunerna ägde uppbära för folkskoleväsendet) 20.688:02 rdr, statsbidrag 5.926:— rdr och av skoldistrikt genom annan utdebitering 81.079:11 rdr. Om till detta lägges de kostnader, som skollokaler, undervisningsmateriel, bränsle och renhållning m. m. krävt, så är det lätt att inse, till vilken övervägande grad utgifterna för folkskolan vid 1870-talets början åvilade kommunerna. Statsbidraget utgjorde blott en ringa del.⁷⁹

Med utgången av år 1871 avslutade *C. O. Roos* sin verksamhet som folkskolinspektör. Mot slutet av årtiondet — den 1 september 1879 — lämnade han länet för att tillträda kyrkoherdebefattningen i Tierp, men redan den 21 november 1882 avled han. »Med mycken kärlek ägnade han sig åt folkskolans sak.» Så tecknas i Uppsala ärkestifts herdaminne (del 4, sid. 449) hans insats för folkundervisningen. Samma intryck gör sig gällande, när man nu, lång tid efter slutet av hans endast fyraåriga verksamhet såsom folkskolinspektör, läser hans berättelser och iakttagelser, vad man för övrigt får veta om mannen och hans gärning.

4. Landstingets folkskolinspektörer 1869—1871.

Länets landsting beslöt den 23 september 1868 att för en tid av tre år fortsätta med att anställa och avlöna tre folkskolinspektörer. Dessförinnan hade Kungl. Maj:t genom landshövdingeämbetet den 12 samma månad meddelat, att blott en folkskolinspektör komme att för nästa period förordnas inom Gävleborgs län.

Utskottet för hälsovården och undervisningen, vilket även denna gång förberedde ärendet, yttrade i sitt betänkande den 21 sept. 1868 bl. a.:

I detta afseende och då Utskottet, lika litet som någon annan, förbisett eller kunnat förbise de välgörande verkningarna af den vid 1865 års Landsting vidtagna åtgärd att tillsätta särskilde Folkskoleinspektörer, samt då lika uppenbart är, hvad Landstinget ock redan erkänt genom sitt vid förra året beviljade anslag för en ny period till stipendier och andra kostnader, eller att det nedlagda fröet fordrar ännu en tid omvårdnad och skötsel för att bära den frukt, som man under en sådan förutsättning har full rätt att deraf hoppas, eller folkundervisningens framförande till önskvärd fullkomlighet, samt under öfvertygelse att de äskade anslagen äro för ett sådant ändamål oundvikligen nödvändige, får Utskottet härmed vördsamt tillstyrka, att Landstinget behagade för en tid af 3:ne år, räknad från utgången af den, då de förut för samma ändamål beviljade anslag blifvit använde, till aflöning af 3:ne af Landstinget, på sätt derom kan varda föreskrifvet, antagne Folkskoleinspektörer, anslå ett belopp af Nio Tusen Riksdaler Riksmünt årligen — — — —.

⁷⁶ Roos, a. a., sid. 93—95.

⁷⁷ Roos, a. a., sid. 95—99.

⁷⁸ Roos, a. a., sid. 99.

⁷⁹ Roos, a. a., sid. 99—100.

Landstingets beslut var denna liksom förra gången enhälligt. Folk-skolinspektörerna skulle nu som första gången tillsättas genom kommittén för folkundervisningens främjande. Vid verkställt val av kommitté blev både ordinarie ledamöter och suppleanter omvalda (jfr sid. 56).

Vid samma tillfälle beslöt landstinget, att folkskolinspektörernas avgivna berättelser skulle tryckas i en upplaga av 500 ex. och utdelas till alla skolstyrelser inom länet. Slutligen — säger protokollet — uppdrogs åt hrr kommitterade att till folkskolinspektörerna Ströhm, Rydberg och Kerfstedt (i protokollet är den sistnämndes namn stavat Kjerfstedt) »frambära uttrycken af Landstingets belåtenhet och erkänsla för deras ådagalagda nit och skicklighet i utöfningen af dem anförtrodde befattningar».⁸⁰

I själva formuleringen av beslutet röjer sig avsikten att bereda möjlighet för Kungl. Maj:t att såsom statens inspektörer förordna de folkskolinspektörer, landstinget för sin del utsåg. Dubbelinspektionen var naturligtvis inte i allt önskvärd för framtiden. Trots vad landstingets inspektörer kunnat vinna av förtroende och förståelse ute i bygderna, återstod likväl det tillskott av auktoritet, som ett förordnande från statens sida skulle ha inneburit. Redan vid beslutet år 1865 hade landstinget förutsatt, att dess egna inspektörer skulle även bli statens inspektörer för folkskolorna i länet (jfr sid. 55).

Sett från nutida förhållanden är det förvånansvärt, att inga svåra förvecklingar uppkom från det faktum, som landstingets åtgärd i fråga om folkskolinspektion innebar. Det kunde ju inte åberopa direkt författningsbestämmelse som stöd. Personerna i händelsesammanhanget syns samfällt ha varit av sådan kvalitet, att de förstått undvika sammanstötningar av icke önskvärd natur. Även i förhållandet till skolstyrelser och skoldistrikt gick det hela ganska väl i lås. Visst uppstod då och då meningsbrytningar, då landstingets folkskolinspektörer kom med sina framställningar. Ej så sällan avlog skolråd och kyrkostämmor förslagen om skolförbättringar. Kommunalpolitikerna kunde sin konst även på den tid, varom här är fråga. Ett enda exempel må anföras. I Tuna skoldistrikt föreslog folkskolinspektör Kerfstedt en löneförbättring med 50 öre för vecka, men kyrkostämman medgav endast en ersättning för resekostnader åt lärarna vid deras färder till s. k. roteförhör. Detta beslut tillkom under Kerfstedts närvaro och ledning. Vid en följande kyrkostämma

⁸⁰ Gefleborgs läns landstings protokoll och handlingar den 23 sept. 1868, § 46.

upphävdes detsamma, men stämman var i stället villig att höja »lönen åt skollärarynnorna till vad skolrådet föreslagit eller till 7 Rdr för hvarje vecka, de undervisa i skolan, med hvilken löneförhöjning all ersättning för skjuts till repetitionsförhören skulle bortgå». Men beslutet skulle gälla blott för de lärarinnor, som stannade i församlingens tjänst. Två veckor senare hade en av de två lärarinnor, som berördes av beviljad löneförhöjning, uppsagt sin tjänst.⁸¹

Orsaken till att landstingets folkskolinspektörer först längre fram blev fullt erkända såsom statens inspektörer kan spåras till den hållning, ärkebiskop *Henrik Reuterdaahl* intog. Han ville ej tillmötesgå landstingets önskan i denna del. Ett belägg för att så var erhålles indirekt genom att hans efterträdare å ärkebiskopsstolen *A. N. Sundberg* kort efter sitt tillträde föreslog statligt förordnande för landstingets folkskolinspektörer. Den ändrade inställningen syns ha väckt uppmärksamhet i vida kretsar.⁸²

Om landstingets åtgärd att låta trycka sina folkskolinspektörers berättelser må genast meddelas, att beslutet om tryckningen upprepades framdeles gång efter annan (t. ex. den 18 sept. 1872, protokoll § 47). Ända t. o. m. år 1927, således i en följd av ej mindre än sextio år, fortfor landstinget på samma sätt i fråga om inspektörernas berättelser. Man kan som följd därav ganska väl följa, vad som skedde i folkundervisningen inom länet, även om inspektörerna givetvis ej meddelade allt och bedömde läget huvudsakligen från sina synpunkter.

Det omedelbara resultatet av beslutet 1868 blev emellertid, att landstinget genom sina kommitterade anställde tre folkskolinspektörer för åren 1869—1871.

Som redan nämnts, avgick folkskolinspektör *C. A. Rydberg* från sin tjänst i Gästrikland i maj 1869. Under samma månad inträdde i hans ställe fil. dr *G. Insulander*.

Gustaf Insulander (1833—1913) var född den 7 jan. 1833 i Aspö, Södermanland, blev student i Uppsala 1851, fil. kand. därstädes 1857 och disputerade samma år. Åren 1860—1862 var han förste kurator i Södermanland-Närkes nation, och för sina förtjänster till nationens fromma blev han 1895 dess hedersledamot. Medan folkskolinspektör *C. J. Meijerberg* var ledamot av riksdagens andra kammare 1867—

⁸¹ Protokoll vid kyrkostämma med Tuna församling den 10 jan. 1869 § 1 och den 24 jan. 1869 § 1.

⁸² Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning den 1 okt. 1872, nr 288, innehåller en notis, som lämnar ett utdrag från folkskolinspektör Ströhms berättelse. s. å. och ganska utförligt redogör för ärkebiskop *A. N. Sundbergs* medverkan till ändrad hållning beträffande landstingets folkskolinspektörer.

1869 tjänstgjorde Insulander som biträdande folkskolinspektör i Stockholms stad, och det torde ha varit denna hans tjänstgöring, som bidragit till att förskaffa honom anställningen hos Gävleborgs läns landsting.

Ett annat ombyte på inspektörstjänsterna inträffade, då *Johannes Kerfstedt* våren 1870 erhöll kallelse till att bli föreståndare vid Fjellstedtska skolan i Uppsala och efter en tids rådslag och övervägande antog denna kallelse med tillträde i Uppsala hösten nyssnämnda år. En stor del av året hade Kerfstedt tillbragt på resor i Lappland och på Gotland, varför hans verksamhet såsom folkskolinspektör i Hälsingland kan sägas ha upphört i egentlig mening redan fr. o. m. juli 1870. Till hans efterträdare utsågs s. m. kand. *A. J. Petersson*. I mellersta delen av länet kvarstod folkskolinspektören *S. G. M. Ströhm* hela treårsperioden 1869—1871.

Anders Johan Petersson (1843—1913) var född den 22 maj 1843 i Vickleby församling, Öland, enligt minnesteckning vid prästmötet i Uppsala 1916 »i ett fromt hantverkarhem». Fadern var snickare. Som yngling arbetade Petersson bl. a. vid ett järnvägsbygge, senare vid uppförandet av Nationalmusei byggnad i Stockholm och vid Evangeliska fosterlandsstiftelsens expedition, där han uppmärksammades av professor *Vald. Rudin*. Genom Rudins bemedling kom Petersson till Fjellstedtska skolan och blev student 1868 i Uppsala. Där avlade han teor. och prakt. teol. examen 1870, prästvigdes den 17 juli samma år och tillträdde omedelbart därefter tjänsten som folkskolinspektör i norra Hälsingland.

Gustaf Insulander.

Som den närmaste följd av ombytet på inspektörstjänsten befinnes, att någon berättelse icke avgivits av Rydberg efter 1868, och att Insulanders berättelse kommer först 1870, daterad Ovansjö den 15 september. Den sistnämnda lämnar dock redogörelse för tiden fr. o. m. maj månad 1868.

Vid tidpunkten för sin berättelses avgivande har Insulander hunnit med att besöka samtliga skolor i sitt område. Med utgångspunkt från skolrådets uppgifter beräknar han antalet barn i skolåldern vara 8.680, av vilka under år 1869 ett antal av 6.304 var inskrivna i skola och 3.497 närvarande vid inspektionerna. Undervisningen i de olika skolämnena har förbättrats något, så att flera barn fått vara med i

ämnena historia, geografi och naturkunnighet, dock knappt hälften av de inskrivna.

I Gävle stad var folkskolan nu fördelad på 21 läraravdelningar. Inom Gästrikland i övrigt fanns 75 skolor: 24 fasta och 5 flyttande folkskolor, 33 ersättningsskolor (19 fasta och 14 flyttande) samt 9 fasta och 4 flyttande småskolor. En jämförelse med Rydbergs uppgifter (sid. 81) visar en helt obetydlig förändring.⁸³

Följande år (1871) kan Insulander visa en något ljusare bild. De fasta skolorna var då 25, småskolorna hade ökats till 15, av vilka 11 fasta och 4 flyttande, i övrigt inga förändringar. I skolåldern fanns 8.844 barn, av dem 73 % eller 6.498 inskrivna i skola och 3.889 eller 60 % närvarande vid inspektionerna. En så hög procent närvarande hade ej förekommit tidigare, likväl långt ifrån att utgöra tecken på en allmänt omfattad folkundervisning. Ett känt omdöme upprepas: »Skolgången hade i de flesta skolorna varit mycket ojemn och otillfredsställande.» Bäst hade skolgången varit i Gävle, Österfärnebo och Torsåker samt vid några enstaka skolor i Hedesunda, Åmot, Järbo och Hamrånge. »Inom öfriga församlingar förekom god skolgång endast undantagsvis vid någon enda skola.»⁸⁴

Om sitt eget tillvägagångssätt beträffande inspektionerna säger Insulander:

Inspektionerna tillkännagifvas icke på förhand, då icke särskilda omständigheter dertill föranleda. För att rätt kunna bedöma tillståndet inom en skola, bör man, enligt min åsigt, se henne i hennes hvardagsskick. Sådana yttranden, som vid ett oväntadt skolbesök ofta förekomma, — t. ex.: 'Hade vi kunnat ana, att i dag skulle ske inspektion, skulle väl här icke hafva sett så osnyggt och slarfvigt ut' o. d. — hafva ytterligare stadgat min åsigt i detta hänseende.⁸⁵

Här får man således se, att olika praxis tillämpades i olika delar av länet även av landstingets folkskolinspektörer.

I sin första berättelse upptager Insulander frågan om skolans uppfostrande verksamhet. Av mångahanda uttalanden från skilda delar av riket får man i viss mån det intrycket, att man under 1860-talet fäst stort avseende vid folkskolans undervisning och skjutit halten

⁸³ Berättelse ang. Folkskoleväsendet, afgifven till 1870 års Landsting i Gefleborgs län af dess ena Folkskoleinspektör, sid. 1—2. Gävle 1870.

⁸⁴ Berättelser ang. Folkskoleväsendet, afgifven till 1871 års Landsting i Gefleborgs Län, af dess 3:ne Folkskoleinspektörer, sid. 3—6. Gävle 1871.

⁸⁵ Insulander: Berättelse 1870, sid. 1.

av den i förgrunden. Sedan Insulander givit ett gott vitsord åt lärarnas nit och trohet i vad det gäller den rent undervisande delen, fortsätter han emellertid:

Skolans uppfostrande betydelse, hennes pligt att söka förädla sina lärjungar, hos dem väcka och underhålla gudsfruktan, fosterlandskärlek och sinne för snygghet, ordning och skick, synes deremot lemmas allt för mycket ur sigte. Dermed förbises ock en väsendtlig sida af folkskolans uppgift, liksom ock den förbindelse, hon i detta hänseende åtagit sig mot barn, föräldrar och samhälle, allt för illa blir uppfyllt.⁸⁶

Inspektören erinrar också om nödvändigheten av tillsyn över barnen vid deras rastestunder, som erbjuder tillfällen, då »läraren allra bäst kan lära känna barnens lynnen och naturliga böjelser, deras goda sidor och deras olater samt hemta välkommen ledning för behandling af hvarje särskildt barn».⁸⁷

Om folkskolans allmänna tillstånd inom Gästrikland anser sig inspektören kunna säga, att skolan är stadd i ett beständigt och jämnt om ock långsamt skeende framåtskridande. Han menar, att den segerkraft, som folkskolans sak innebär, skall här som annorstädes föra den framåt till välsignelse för det uppväxande släktet och för samhället, det mindre som det större.⁸⁸

Liksom Rydberg hade Insulander uppdraget att leda landstingets utbildningskurs för lärare vid småskolor och s. k. mindre skolor. Kursen, som fortfarande var förlagd till Ovanjö, hade dock nu fått den kortare men också mera anspråksfulla benämningen »seminariet». Insulander begagnar detta namn utan reservation, vilket tyder på, att det blivit inarbetat hos allmänheten och erkänt av de ledande. Seminariekursen var denna gång förlagd till vintern med början den 1 november. Antalet elever var 24, av dem erhöll 20 betyg för »att hjälpligt kunna sköta såväl distrikts- som småskola» och en endast för småskola. Till alla elever, som ej förut ägde »Läsebok för folkskolan», gavs denna bok som belöning vid kursens slut. Därjämte fick tio elever annat bokpremium. Särskild vikt hade lagts vid undervisningen i modersmålet och främst välläsningen, om vilken Insulander säger, att den i folkskolorna är ganska allmänt försummad.⁸⁹

⁸⁶ Insulander: a. a., 1870, sid. 4.

⁸⁷ Insulander: a. a., 1870, sid. 5.

⁸⁸ Insulander: a. a., 1870, sid. 5.

⁸⁹ Insulander: a. a., 1870, sid. 6.

En kommande seminariekurs skulle mottaga endast sådana elever, som förut genomgått seminariet och hade anställning som lärare inom landskapet. Den blev sålunda en repetitionskurs för en viss del av lärarna i inspektionsområdet.

Insulander fick sin livsgärning såsom folkskolinspektör i Gästrikland. Han kvarblev som sådan till år 1903, då han vid sjuttio års ålder avgick med pension. Det blir rika tillfällen att framdeles återkomma till hans insatser för folkundervisningen.

S. G. M. Ströhm.

Folkskolinspektör Ströhm lämnade till landstinget tvenne berättelser under treårsperioden, nämligen en i september 1869 och en i motsvarande månad 1871. En svår motgång hade under tiden drabbat honom. Vid en eldsvåda i april 1871 förlorade han alla brev, anteckningar och handlingar rörande sin verksamhet i landstingets tjänst, därtill sitt eget bibliotek och sin värdefulla insektsamling. Han var borta från hemmet i tjänsteresa, då branden inträffade. Den härjade också seminariets lokal, som var inrymd i samma byggnad som Ströhms bostad. Av denna olycka var han enligt egen utsago hindrad att år 1871 lämna en så fullständig översikt angående folkskoleväsendet, som han själv haft för avsikt att lämna.

I berättelsen för sistnämnda år lämnar Ströhm dock en sammanfattande översikt för de fem år, han innehafvt sin befattning som folkskolinspektör. Han säger, att mer än 30 nya skolhus blivit uppförda och mer än 20 nya lärare antagna (d. v. s. lika många nya skolor inrättade), av vilka åtta egentliga småskollärare, sju från statens seminarier utexaminerade och de övriga ersättningsskollärare. Och så fortsätter han med en tämligen lång uppräknig av de skoldistrikt, som varit mest livaktiga. Dit hör Söderala, som ensamt byggt sex skolhus, Söderhamn, Alfta, Ovanåker, Järvsö och Bollnäs m. fl.⁹⁰

Om orsakerna till vunnit framsteg berättar Ströhm sålunda:

De flesta af antydda stora framgångar hafva vunnits endast genom kraften och nitet hos herrar pastorer, lifligt understödde af framstående, upplyste församlingsmedlemmar. Att så genomgripande och kostsamma förändringar på så många ställen och oftast frivilligt samt enigt af församlingarne eller enskilde skolrotar blifvit verkställda, vittnar dock på ett glädjande sätt

⁹⁰ Ströhm: Berättelse 1871, sid. 10.

om en hos allmogen alltmera vaknande insigt om folkundervisningens inflytande på det uppväxande släktets samt hela fosterlandets framtid. Såsom glädjande företeelser skulle ock kunna anföras: Den nu i allmänhet vida ändamålsenligare undervisningen, mångenstädes af herrar pastorer varmt vitsordad på grund af lärjungarnes ådagalagda insigter vid inträdet i nattvardskolan; den vida jemnare skolgången; skolrådets stegrade nit och allvarligare tillsyn m. m.⁹¹

Citatet lämnar åt den nutida läsaren också ett vittnesbörd om inspektörens livliga väsen och en ingalunda föraktlig diplomati i hans arbetssätt. Motståndet i fråga om statligt förordnande för landstingets folkskolinspektörer berodde av vissa tecken att döma delvis på den omständigheten, att inspektörerna endast i något fall var prästmän. Ett gott samarbete mellan inspektörerna och församlingarnas pastorer var därför icke blott önskvärt utan ock nödvändigt. Inspektör Ströhm med sin naturvetenskapliga läggning tycks likväl ha förstått, vad som behövdes för att jämna vägen i arbetet för folkskolans utveckling.

Den ljusa tavlan saknade ej skuggor. Till dem hörde en flerstädes förekommande lokalbrist, oaktat att nya skolhus tillkommit i tämligen stort antal, vidare en mångenstädes mycket bristfällig undervisningsmateriel. Brist fanns också på dugliga lärare. Vid sina senaste inspektioner hade Ströhm funnit tio skolor, för vilka lärare med godkända kunskaper *omöjligan kunnat erhållas* (kursiveringen är inspektörens egen). De förhoppningar, som folkskolinspektör C. O. Roos för sin del gav uttryck åt i fråga om skolbänkar (jfr sid. 98), delades ej helt av Ströhm. Ändamålsenliga bänkar, säger denne, saknas ännu i flertalet skolor. De skoldistrikt, vilka gjort mest för att tillfredsställa sådana behov, var Hanebo, Söderhamn, Söderala, Alfta och Bollnäs. Men han erinrar, hur det vore varken klokt eller billigt, att sedan allt länge varit försummat, på en gång fordra allt av de skattdragande.⁹²

Under sin femåriga verksamhet som ledare av seminariet i Bollnäs hade Ströhm haft tillsammans 165 elever, meddelar han. Av dessa hade likväl ej färre än 47 besökt utbildningskuserna två eller tre gånger, varför det verkliga elevantalet utgjorde 118. Det är

⁹¹ Ströhm: a. a., 1871, sid. 10—11.

⁹² Ströhm: a. a., 1871, sid. 11.

intressant att se, huru dessa elever fortgått efter slutad kurs. Ströhm meddelar: 59 har fått anställning vid skolorna i inspektionsområdet och 1 i Gästrikland, 6 hade blivit privatlärare, 2 studerade vid elementarläroverk, 2 fortsatte vid statens folkskoleseminarier, 4 hade utvandrat till Amerika (varest två blivit lärare) och en var avliden, av övriga hade 18 längre eller kortare tid tjänstgjort vid skolorna men avgått av olika anledningar. — Även i Bollnäs skulle seminariet nu anordnas såsom repetitionskurs för dem, som tidigare bevisat detsamma.⁹³

Omkring 1870 var dåvarande kyrkoherden i Alfta, hovpredikanten och förutvarande seminarieföreståndaren *Alfr. Steinmetz* (även känd läroboksförfattare) sysselsatt med att utarbete en jämförande översikt över skolväsendets genom landstingets åtgärder åvägabragta utveckling inom länet. Från denna översikt lämnar Ströhm några uppgifter, som huvudsakligen går ut på att visa länets ståndpunkt i jämförelse med riket i övrigt, vad det anginge folkundervisningen. Steinmetz hade kommit till det resultatet, att procenttalet för i skolan inskrivna barn av dem, som var i skolåldern, år 1868 uppgick till 79 eller ett par procent högre än medeltalet för hela riket. I hela länet kunde man räkna i medeltal 81 barn för varje lärare.

Johannes Kerfstedt.

Den enda berättelse, folkskolinspektör Kerfstedt lämnar under förevarande inspektionsperiod, är daterad Delsbo den 15 september 1869 och till innehållet ganska sammanträngd i kortfattade notiser för de olika skoldistrikten. Han hänvisar till sin föregående utförligare berättelse och tillfogar, att han i allmänhet följt samma grundsatser som tidigare angivits av honom själv.

För första gången lämnar en av landstingets inspektörer en exakt uppgift om inspektionsresornas omfattning i tid. Under året 1869 hade inspektören i norra Hälsingland varit ute i tjänsteresor 81 dagar nästan oavbrutet från den 15 februari till den 4 juni.⁹⁴

I Ljusdal hade Kerfstedt använt åtta dagar, där inspekterat de sju i gång varande skolorna, hållit sex bystämmor och en kyrkstämma, därvid fått beslut om sex nya skolhus och en ny folkskola samt att skolhusen skulle förses med nya skolbänkar »efter den

⁹³ Ströhm: a. a., 1871, sid. 12.

⁹⁴ Redogörelser för Skolväsendets ställning inom Södra och Norra Hälsinglands Inspektionsområden 1869, sid. 9. Gävle 1869.

amerikanska modellen», d. v. s. tvåsitsiga bänkar. Detta berättar han med något af triumf i ordavalet. Händelserna tilldrog sig ju i samma församling, där statens folkskolinspektör samtidigt var kyrkoherde. De två männen — Roos och Kerfstedt — syns ha varit varandra rätt olika till kynne och läggning. Ända in på 1940-talet kunde man få höra från folkmun skildringar om dem båda och deras ställning till skolväsendet. Särskilt ofta förekom en historia om Kerfstedts lyckade försök att få till stånd ett skolhusbygge i byn Remman i norra delen av Ljusdals socken. Kerfstedt berättar själv denna händelse i sin uppsats om folkskolinspektörsminnen, införd i »Julhälsning till församlingarna i ärkestiftet» år 1916. Kort sammanfattad visar skildringen en tvivlande kyrkoherde, som lovar att taga ned stjärnan från himlafästet, om Kerfstedt kan få skolhus byggt i Remman, och en visserligen försiktigt beräknande men starkt övertygande folkskolinspektör, som besegrar både tveksamhet och avoghet samt kan, då han återkommer till prostgården, visa ett klart protokoll om skolhusbygge i byn. Då kunde han ej avhålla sig från att fråga: »Ja, nu får vi se, hur det går för farbror att taga ned stjärnan från himlafästet.» Man må härtill jämföra, vad Roos yttrade om långsamhet i skolhusbyggen inom Ljusdal (se sid. 98). Sant var, att motståndet i Ljusdals socken var svårt att bryta, socknemännen höll emot med seg envishet. Kerfstedt anser emellertid, att vad som skett i Ljusdal måste betraktas »såsom en herrlig skörd för folkskolan».⁹⁵

Till själva sakförhållandet kan emellertid nämnas, att Kerfstedt erbjöd sig att själv bekosta smiden, spik och glas för skolhuset vid Remman, innan det vackra beslutet om byggnad kom till. En sådan liten interiör visar, att olika faktorer kunde inrymmas i arbetet från folkskolinspektörens sida.

Om tillståndet i övriga skoldistrikt hade Kerfstedt växlande omdömen. Han gläds över varje förbättring och döljer ej sitt beklagande, då intet uträttas. I Delsbo »har doktor Landgren till största delen utaf egna medel uppfört 3 ändamålsenliga skolhus, hvilka redan äro färdiga att begagnas. Fortfarande drager han en dryg del af lärarens aflöning». Men i en annan socken »är allt ännu såsom det af begynnelsen varit hafver och alla försök till någon förbättring hafva hittills varit fruktlösa».⁹⁶

⁹⁵ Redogörelse etc. 1869, sid. 9—10.

⁹⁶ Redogörelse etc. 1869, sid. 10—11.

Vid seminariet i Delsbo hade Kerstedt år 1868 haft 35 elever och året därpå 22, därav nio manliga.

Som folkskolinspektör visade Kerfstedt både initiativkraft och ihärdighet. Han bars av en okuvlig tro på det rättmätiga i sin uppgift och gick till sitt verk med en glöd, som stundom kunde förleda honom att gå längre, än klokheten bjöd. Hans personlighetspräglade framträdande väckte allmänt intresse och därmed även den sak, han tjänade. Han blev känd och omtalad, levde därför kvar i mångas hägkomst lång tid efter det han i juli månad 1870 avgick från sin tjänst i Gävleborgs län.

A. J. Petersson.

I början av augusti 1870 ankom folkskolinspektör Petersson till Delsbo och övertog genast ledningen av då pågående seminariekurs därstädes. Sin första berättelse lämnar Petersson i augusti 1871 och ger i den en god översiktlig redogörelse för folkskoleväsendets ställning i norra Hälsingland.⁹⁷

Petersson gick direkt från studierna in i en folkskolinspektörs gärning, en omständighet, som torde vara ganska enastående i vår folkskolas historia. Att han var en man med stor begåvning, framgår ej blott av hans snabbt tillryggalagda studietid, man ser i hans framställningar tydliga drag av en person med god iakttagelseförmåga och sunt omdöme. En väl genomförd disposition utmärker hans berättelse, som innehåller många sakuppgifter. Den är dock långt mindre personligt hållen än vad t. ex. Kerfstedt brukade under sin tid.

Inom inspektionsområdet räknar inspektören med 6.542 barn i skolåldern, av dessa 5.246 inskrivna i skolan och 2.271 närvarande vid inspektionerna. Han anmärker, att inspektionen blott vid några tillfällen varit känd på förhand. Troligen har anledning funnits för att ändra Kerfstedts regel att tillkännagiva tid, då inspektionen skulle komma att ske.

Reglementen finns i alla skoldistrikt men till största delen föräldrade och ohållbara, emedan skolorna på senaste tiden blivit så betydligt omgestaltade. I allmänhet börjar barnen att besöka skolan från 7-årsåldern. Efterlevnaden av föreskrift om intagning i skolan vid terminens början möter större svårigheter. Man har försökt att

⁹⁷ Petersson: Berättelse 1871, sid. 15—21.

avvisa barn, som anmäles senare, men de har då i stället uteblivit hela terminen.

Om förhör med barnen meddelar inspektören följande:

a) Examina vid läseterminernas slut anställas alltid. Så vidt möjligt är pastor alltid äfvensom skolrådet och åtskilliga andra församlingsmedlemmar vanligen närvarande vid dessa tillfällen. Genom pastors föranstaltande utdelas ofta vid dessa tillfällen små premier, merendels bestående i böcker, till de flitigaste barnen.

b) Förhör vid terminens början hafva anställts flerestädes, men komma alltmer ur bruk i stället för att tilltaga, till följe deraf att, oaktadt pålysningar och mångfaldiga tillsägelser af skolråd, likväl högst få barn infinna sig.

c) Förhör med de rotar, der undervisning för tillfället icke meddelas, pläga på ett för de flesta rotehållare hedrande sätt iakttagas. De barn, som besöka skolan, infinna sig ock vanligen rätt flitigt vid dessa. Äfven under ferierna hållas dessa förhör flerestädes.

d) Afgångsförhör med barnen förekomma allt mer och mer. Då skoltiden i allmänhet räknas till intagningen i nattvardsskolan, så sammanfalla dessa ofta med intagningspröfningarna i denna. Der pastorerna, såsom flerestädes sker, fordra minst »minimum» såsom villkor för inträde i nattvardsskolan, bidrager detta ganska mycket till en jemnare skolgång. Av nyssnämnde anledning — att barnen anses tillhöra skolan ända till nattvardsläsningens början — förekommer icke någon särskild undervisning för dem, som ur folkskolan utgått. På ett och annat ställe få dock barnen tillåtelse att, sedan de inhemtat ett visst pensum, blott någon eller några dagar i veckan besöka skolan.⁹⁸

Det anförda visar, att en tämligen bestämd praxis kunnat utbildas för skolornas verksamhet. De ger oss också en ganska god bild av skolans liv vid början av 1870-talet. En jämförelse med vad folkskolinspektör *J. A. Dahlström* hade att förtälja år 1863 (jfr sid. 25—31 m. fl.) visar, att en viss stadga i förhållandena börjar inträda. Mera allmän har också undervisningen i ämnena historia, geografi och naturkunnighet blivit, så att Petersson räknar med

⁹⁸ Petersson: a. a., 1871, sid. 16—17.

c:a 55 % av lärjungeantalet i sådan undervisning. Längre fram kommer inspektören med mindre glädjande erfarenheter i detta stycke, vilket nog får tolkas så, att det första intrycket ej var det säkraste.

Angående skolornas och lärarnas förmåga att upprätthålla ordning, att vårda barnens sedliga utveckling samt lärarnas insikter och undervisningsskicklighet har Petersson ett gott vitsord för de allra flesta fall. Liksom Insulander fann han dock, att övervakandet av barnens uppförande sattes efter omsorg för undervisningen.

Skollokaler hade blivit allt flera. Delsbo hade skolhus för alla elva skolrotarna, Färila hade byggt fem skolhus under de sista åren, Enånger tre o. s. v.

I slutorden av sin berättelse säger Petersson, att skolväsendet visserligen utvecklats men åtskilligt återstår att göra. Det myckna arbete, som blivit nedlagt, och de stora uppoffringar, som gjorts, borde ej bli utan frukt.⁹⁹

⁹⁹ Petersson: a. a., 1871, sid. 20—21.

V. För stat och landsting gemensam folkskolinspektion 1872—1876.

1. Organisation och personförändringar.

Med år 1872 inträder folkskolinspektionen i Gävleborgs län i ett nytt skede. Tydligt fanns härtill flera medverkande orsaker.

För ecklesiastikdepartementet hade *Gunnar Wennerberg* inträtt såsom chef, sedan *F. F. Carlson* den 3 juni 1870 avgått tillsammans med hela ministären *Louis De Geer*. På ärkebiskopsstolen i Uppsala hade samma år *A. N. Sundberg* kommit efter *H. Reuterdahl*, som avled den 28 juni 1870. Att dessa personskiften inverkar på folkskolinspektionens organisation i Gävleborgs län är tydligt. Härom skriver t. ex. folkskolinspektör *S. G. M. Ströhm* i sin berättelse den 27 aug. 1872:

Landstingets anordningar till folkundervisningens befrämjande inom länet, från början godkände af chefen för kongl. ecklesiastik-departementet, hafva nu äfven af erkestiftets nye styresman vunnit det erkännande, att på hans förslag tillsynen öfver länets folkskolor blifvit helt och hållet öfverlemnad åt de af Landstinget utsedde inspektörerna. Detta af svenska kyrkans främsta målsman gjorda erkännandet av Landstingets storartade uppföringar och nitiska verksamhet för den i så innerligt samband med kyrkans högsta uppgift stående barnundervisningen torde här icke böra förbises. Det är i flera hänseenden af största vikt, att skolans tillsyningsmän stå i direkt förbindelse med de auktoriteter, hvilka öfvervaka och leda folkundervisningen. Att en sådan förbindelse nu åt alla håll för Landstingets inspektörer blifvit öppnad, torde tacksamt böra erkännas.¹

De tre personer, som landstinget genom sina kommitterade hösten 1871 hade utsett att fortfarande vara dess folkskolinspektörer i länet,

¹ S. G. M. Ströhm: Berättelse till Gefleborgs läns landsting Bollnäs 1872, sid. 17.

nämligen i Gästrikland *Gustaf Insulander*, i södra Hälsingland *S. G. M. Ströhm*, och i norra Hälsingland *A. J. Petersson*, blev nu av chefen för ecklesiastikdepartementet förordnade att vara statens folkskolinspektörer för åren 1872—1876. Tiden för förordnandet utsträcktes denna gång för samtliga 49 folkskolinspektörer i riket till en femårsperiod, första gången sådant tillämpades. Och likadant förordnande erhöles inspektörerna i Gävleborgs län.

Emellertid inträffade under de fem åren förändringar, som också rubbade organisationen av länets folkskolinspektion. I norra Hälsingland lämnade *A. J. Petersson* sin tjänst med utgången av år 1874, sedan han åtnjutit tjänstledighet för prästerlig verksamhet i Stockholms stad fr. o. m. juli månad samma år. I hans ställe förordnades för tiden t. o. m. utgången av år 1875 dåvarande komministern i Delsbo *Lars Fredborg* (1842—1912). Med utgången av år 1875 lämnade folkskolinspektör *S. G. M. Ströhm* på grund av sjuklighet sin tjänst i södra Hälsingland, samtidigt också länet genom avflyttning till Oskarshamn, varifrån hans sista berättelse, daterad den 12 augusti 1876, är ingiven till landstinget.²

De ekonomiska villkor, under vilka landstinget startade sin verksamhet för folkskolinspektionen (jfr sid. 54—55), hade också undergått förändringar. Bruksägaren *Hjalmar Petre* och honom närstående, som från början lämnade två tredjedelar av kostnaden för avlöning åt inspektörerna, fann under senare delen av 1870-talet sin ekonomiska ställning starkt rubbad, så att de måste upphöra med sina bidrag. Detta och andra omständigheter gjorde, att landstinget fr. o. m. år 1876 anställde blott två i stället för såsom förut tre folkskolinspektörer. Samtidigt ändrades inspektionsområdet för den ene till att omfatta hela landskapet Hälsingland i den mån det tillhörde länet, medan inspektören i Gästrikland, *G. Insulander*, behöll sitt område. Med hänsyn till antalet folkskolinspektörer kom följaktligen en ganska stor ändring. Åren 1866—1868 hade länet fem folkskolinspektörer, tio år senare endast två. I stället var inspektionen helt inordnad i den statliga folkskolinspektionen, men landstinget fortsatte att lämna det väsentliga tillskottet till avlöning åt inspektörerna och behöll därför ett bestämt inflytande på tillsättningen av ledigblivande tjänster.

Landstingets utgifter för folkundervisningen och i samband därmed stående ändamål hade under det gångna decenniet blifvit av-

² S. G. M. Ströhm: Berättelse till Gefleborgs läns landsting Bollnäs 1872, sid. 7.

sevärt ökade. Nya uppgifter hade tillkommit och funnit en välvillig förståelse. Undervisningen av dövstumma, blinda och sinnesslöa (benämningen »idioter» användes i början även i landstingets protokoll, t. ex. för den 16 sept. 1872, §§ 34 och 37) hade åtminstone delvis omhändertagits av landstinget. Den 24 sept. 1874 beslöt landstinget, att de tre utbildningskurserna under folkskolinspektörernas ledning skulle upphöra och i stället ett för hela länet gemensamt småskoleseminarium inrättas, förlagt till Bollnäs.³

För belysning av vad landstinget småningom åtagit sig av kostnader för undervisningsändamål kan man välja ett utdrag av revisionsberättelsen för året 1875. Detta år hade för folkundervisningen m. m. använts

till Folkskoleinspektörernas löner	9.000:—
» Stipendier till Seminarieelever	750:—
» Räntefria lån till Seminarieelever	3.000:—
» Ved, ljus, hyra m. m. för seminarielokaler ..	295:10
» Premier åt skolbarn	1.500:—
» Understöd åt söndags- och aftonskolor	370:—
» Stipendier åt dövstumma och blinda	2.000:—
» D:o åt sinnesslöa	2.000:—
» Kommitterade för folkundervisningen	1.365:27
» Tryck och bindning för skolväsendet	302:69
	<hr/>
	Kronor 20.583:06

Utgiftsstaten för år 1876 under samma rubrik upptog tillhoppa 26.500:— kronor. Då ingick såsom nya moment anslag till småskoleseminariet med 3.500:— kr., till inköp av ett hem för sinnesslöa 3.000:— kr. och till husslödjens befrämjande 1.000:— kr.⁴

Gustaf Richard Norén (1847—1922), som den 15 juli 1875 antogs av Gävleborgs läns landsting och den 31 dec. samma år av chefen för eckl.-departementet förordnades att vara folkskolinspektör i den del av Hälsingland, som tillhörde Gävleborgs län, var född i Lidköping den 19 jan. 1847, blev student i Uppsala 1868, avlade teor. teol. examen 1871 och praktisk teol. examen 1872, prästvigdes för Skara stift 1873, tjänstgjorde som kateket i Stockholms Storkyrkoförsamling 1873—1876 och såsom extra lärare vid Stockholms folkskoleseminarium 1874.

³ Gefleborgs läns landstings Protokoll och handlingar 24 sept. 1874 § 66.

⁴ Gefleborgs läns landstings Protokoll och handlingar år 1875, §§ 36, 37, 50 m. fl.

Noréns tjänstetid såsom folkskolinspektör i Hälsingland kom att omfatta sjutton år. Sedan han efter vederbörligt tillstånd år 1891 i fråga om prästerlig befordringsrätt övergått från Skara stift till Uppsala ärkestift, blev han år 1893 kyrkoherde i Skånella—Norrunda pastorat och i Torstuna 1901, var också 1898—1902 kontraktsprost i Seminghundra kontrakt.

Långt utom länet och stiftet gjorde Norén sig känd såsom hymnolog, särskilt verksam för rytmisk koralsång, såväl genom sin verksamhet i sammanslutningen »Svenska kyrkosångens vänner» som genom ett omfattande författarskap. Hans insatser på olika områden förde till att han år 1915, samtidigt med folkskolinspektör Johannes Kerfstedt, blev teologie hedersdoktor i Uppsala. På hans gravvård å Torstuna kyrkogård är inristade några rätt karakteristiska minnesord: »Toner till Guds ära fyllde hans liv».

Till rektor vid det nyinrättade småskoleseminariet i Bollnäs utsågs av landstingets kommitterade dåvarande seminarieadjunkten i Växjö *Johan Wedberg*, som behöll denna tjänst till år 1879, då han avgick för att 1880 tillträda prästerlig befattning.⁵

Fr. o. m. år 1875 ökades av landstinget antalet ledamöter i dess kommitté för folkundervisningen från tre till fyra. De förutvarande ledamöterna, hrr Asker, Landgren och Petre (jfr sid. 56), omvaldes, som ny ledamot insattes kyrkoherden, hovpredikanten *Alfred Steinmetz*, Alfta. Till suppleanter, även de fyra, valdes häradshövding *Per Staaff*, Hudiksvall, kyrkoherden, teol. dr *J. Collinder*, Bollnäs, kyrkoherden *N. G. Walldén*, Valbo, och kyrkoherden *J. M. Hallgren*, Torsåker.⁶

Denna kommitté fick ock sina uppgifter vidgade till den att utgöra styrelse för seminariet i Bollnäs. Denna egenskap behöll kommittén — fastän med växlande personsammansättning — t. o. m. år 1919, då ny seminariestadga fordrade särskild styrelse för småskoleseminarierna.⁷

De båda årtiondena 1860- och 1870-talen blev för folkskoleväsendet i Gävleborgs län ett betydelsefullt och ganska skarpt markerat genombrottsskede. Detta låter sig lätt konstateras genom en jämförelse mellan vad den förste folkskolinspektören i länet år 1863 kunde meddela och vad folkskolinspektörerna under 1870-talets första hälft kan säga i sina berättelser till landstinget och ecklesiastikdeparte-

⁵ B. G. Jonzon, a. a. sid. 13.

⁶ Gefleborgs läns landstings Protokoll och handlingar 24 sept. 1874, § 71.

⁷ B. G. Jonzon, a. a. sid. 10.

mentet. Materialet blir i det senare fallet nästan övermåttan rikt. Men även i en kort sammanfattning torde det dock lämna en rätt tillförlitlig bild av folkskolinspektörernas personer och av utmärkande drag i deras verksamhet.

2. *Folkskolinspektörernas berättelser 1872—1876.*

Folkskolinspektörerna Insulander och Ströhm har ingivit sina berättelser till landstinget i föreskriven ordning under fem-årsperioden, Ströhm sin sista berättelse för året 1875, varefter Norén inträder i hans ställe. Från folkskolinspektör Petersson finns berättelser för åren 1872 och 1873. Utförliga aktstycken är Insulanders och Noréns sammanfattande berättelser för hela femårsperioden. Insulanders berättelse omfattar sid. 65—89, Noréns sid. 91—155 i »Berättelser om Folkskolorna i riket för åren 1872—1876, avd. för Upsala erkestift», utgivna genom statsverkets försorg i tryck 1877.

Kampen om folkskolans plats i samhällslivet fortsätter under folkskolinspektionens andra årtionde delvis som under dess första. Motståndet finns kvar, men det blir alltmera tydligt, huru ökad förståelse och välvilja inträder från allmänhetens sida.

A. J. Petersson.

När folkskolinspektör *A. J. Petersson* den 30 aug. 1873 avlämnar till landstinget sin berättelse för verksamheten under föregående år, har med självfallen nödvändighet hans erfarenheter från ungefär tre års tjänstgöring givit honom en mera ingående kännedom om folkskoleväsendet, än den han kunnat erhålla tidigare. Man kan därför iaktta en märkbar skillnad i hans meddelanden från 1871 och senare.

»På förekommen anledning», säger Petersson i början av sin berättelse för året 1872, redogör han i detalj för sina besök i skol-distrikten. Man får det bestämda intrycket, att han av skärskilda skäl velat visa, huru tiden använts dag efter dag. Under inspektionsresor med början den 7 februari och slut den 24 juli, tillsammans 100 resdagar, hade han hunnit med att besöka alla skolorna inom sitt inspektionsområde. Han var då ute på resor nästan oavbrutet, endast fyra gånger är han i hemmet i Delsbo för några dagar åt gången. Om sitt tillvägagångssätt meddelar han bl. a.:

Utom inspektionerna i alla skolor höllos i några församlingar öfningsmöten med församlingens alla lärare. Vid dessa möten, som vanligen upptogo 2 dagar vardera, tillgick det sålunda, att lärarne undervisade i folkskolans alla läroämnen första dagen. Efter undervisningens slut och sedan barnen blifvit hemförlofvade, anställdes samtal öfver de hållna lektionerna, hvarvid godt tillfälle erbjöds att gifva de anvisningar och råd, hvartill omständigheterna föranledde. Andra dagen sköttes undervisningen vanligast af undertecknad företrädesvis i de ämnen, hvartill föregående dagens lektioner och samtal gifvit anledning. Sådana öfningsmöten hafva hållits med lärarne i Hassela, Bergsjö, Bjuråker, Norrbo, Ramsjö, Rogsta, Ilsbo, Harmånger, Jättedal, Gnarp, Enånger och Delsbo, med de begge sistnämnda församlingarnes lärare endast en dag, men med de öfriga två dagar vardera.⁸

Som skäl för sina åtgärder angiver Petersson, att tiden för instruktion ej räcker till under de vanliga inspektionsdagarna. Härmed är man inne på en fas i folkskolinspektionen, som är ganska typisk för sin tid. Till en början var folkskolinspektionens uppgift övervägande att vara rapportör till myndigheterna. Det kunde ej räcka med en sådan negativ uppgift, och då man snart kom underfund med den rådande bristen på goda lärare såsom ett hinder för folkskolans utveckling och för dess förtroende ute i bygderna, så måste lärarnas fortbildning bli ett viktigt önskemål. Vem skulle närmast taga hand om detta och hjälpa lärarna? Det blev folkskolinspektörerna. Vi har redan sett, att landstinget i Gävleborgs län tidigt insåg detta. Samma gjorde de flesta andra landsting i riket, förr eller senare. Men för folkskolinspektören blev en av huvuduppgifterna att vara lika mycket instruktör som inspektör. Denna syn på uppgiften levde kvar länge, finns ännu fastän i annan gestalt. Den är särskilt framträdande just under 1870-talet.

Efter att ha framhållit, att under inspektionsåret »har skolväsendet på ett glädjande sätt vidare utvecklat sig i distriktets flesta församlingar», lämnar inspektören efter mönster från Kerfstedt men i mera modesta ordalag en utförlig redogörelse för alla ändringar m. m., som förekommit i de olika skoldistrikten. Goda och mindre goda vitsord omväxla. Om Delsbo heter det, att »genom pastors

⁸ A. J. Petersson: Berättelse till Gefleborgs läns landsting 1873, sid. 3—12. Kommunal Skoltidning nr 3 årg. 1949, sid. 126 o. 127.

försorg erfordras icke lång tid för att få utfördt, hvad som kräfvades för skolans väl i denna församling». Om en annan församling sägs: »De försök, som hittills skett, hafva ej ännu ledt till något resultat. För närvarande är frågan under högvördiga Domkapitlets bepröfning och afgörande.»⁹

Vid 1872 års slut fanns i inspektionsområdet* med en folkmängd av 44.893 personer 6.785 barn i skolåldern, d. v. s. 15,1 % av folkmängden, ett jämförelsevis högt tal. Inskrivna i skolan var vid samma tid 5.572 barn, närvarande vid inspektionerna under året hade varit 2.493. Hela antalet lärare var 80, av vilka 26 med examen från statens folkskoleseminarier, 37 hade examen från länets småskoleseminarier, sex lärare var helt utan examen.¹⁰

Endast ungefär hälften av i skolan inskrivna barnen hade någorlunda jämnt besökt skolan. Om detta säger inspektören:

Här är den punkt, som ingifver den för folkupplysningen nitälskande stort bekymmer. Ty väl går det för sig — och derutinnan har det säkerligen kommit långt inom detta län, som gjort så stora uppföringar för skolväsendet — att efterhand få lämpliga lokaler och tillräcklig materiel äfvensom i allmänhet nitiske och skicklige lärare; men sedan allt detta med mycken omsorg, kostnad och möda anskaffats, så står ännu för årtionden såsom ett oupphunnet mål: en så jemn skolgång, som borde och kunde ega rum.¹¹

Därefter anför inspektören några exempel på allmänhetens hållning gentemot skolan. Dessa äro så drastiska, att de synbarligen väckt uppmärksamhet och upprepas ordagrant i folkskolinspektör Noréns femårsberättelse av den 1 mars 1877:

Det oftast anförda skälet till mångas ovilja är undervisningen i de af dem såsom onödiga, ja skadliga ansedda undervisningsämnen, hvarmed förstas alla utom kristendom och innanläsning samt möjligen äfven skrifning och räkning. Vid inspektionerna, dervid år efter år alltflera af allmogen infinna sig, om de erhålla kännedom om dem, är ofta tillfälle att

* Inspektionsområdet omfattade skoldistriktet Bergsjö, Bjuråker, Delsbo, Enånger, Forsa, Färila, Gnarp, Harmånger, Hassela, Hudiksvall, Tuna, Hög, Idenor, Ilsbo, Jättedal, Ljusdal, Nianfors, Njutånger, Norrbo, Ramsjö och Rogsta.

⁹ A. J. Petersson, a. a., sid. 4—6.

¹⁰ A. J. Petersson, a. a., sid. 7—8.

¹¹ A. J. Petersson, a. a., sid. 9.

märka yttringar af folkets motvilja mot de i deras tycke alltför många ämnena. Så t. ex., då jag efter slutad inspektion i en skola, i B—ö, sistlidet år i afslutningstalet till de närvarande föräldrarna uttryckte min tillfredsställelse med den vackra lokal, de för skolan anskaffat och derjemte uttryckte min förhoppning, att skolan måtte begagnas flitigare än som skett, hördes tydliga hviskningar: »det skulle nog vara bra att skicka sina barn i skolan, men de hade för mycken ömhet för dem att vilja låta dem förstöras af det myckna slarf och otyg, som de få inlära i skolan». Då jag med afseende härpå företog mig att så godt sig göra lät visa nyttan och betydelsen af äfven öfriga ämnen utom kristendom, blef jag af en närvarande mansperson högljudt helsad såsom en »afgrundens apostel, som kunde drifva sådan lära». Året förut inträffade i en annan skola af samma församling, att, då jag begärde uppvisning i gymnastik, en af de närvarande qvinnorna störtade ut under jemmer och klagan öfver »de straffdomar, som vi nedkallade öfver oss genom att sysselsätta barnen med slika öfningar». Tre år förut hade min företrädare i en grannförsamling fått höra följande utgjutelse: »Gud förskona Svea land för den uselhet, som stundar, när barnen skola lära sig att skrifva och räkna».

Sistnämnda uttalande finns direkt anført i folkskolinspektör Kerfstedts berättelse, sådan denna återfinnes i Hudiksvalls-Posten nr 30 den 27 juli 1867. Det lyder där: »Gud oss förskone, hwa uselhet, som stunne inom Svealand, när bära ska lära så skrifwe och räkne!» samt angives härröra från en man, som hade skolpliktiga barn. Men andra, välvilliga yttranden fanns också. Det gick vanligen lättare att vinna barnens kärlek till skolan än föräldrarnas förstäelse.

Sedan folkskolinspektör *Rich. Norén* i sin berättelse av den 1 mars 1877 anført, vad inspektören Petersson skildrat, säger han, att ehuru den närmast avser ställningen i norra Hälsingland, torde den dock i huvudsak även träffa väl in på tillståndet inom provinsens södra del, sådant det intill den tiden var.¹²

Den 5 september 1874 avlämnade folkskolinspektör Petersson sin sista berättelse rörande skolväsendet i norra Hälsingland. Då hade

¹² A. J. Petersson, a. a., sid. 10.

Richard Norén: Berättelse till chefen för eckl.-dep. 1877 sid. 145—146.

han redan med tjänstledighet från juli månad bosatt sig i Stockholm. I tabellform lämnar han då siffermässiga uppgifter för varje skoldistrikt, vilka återfinnas i härtill fogad *Bilaga 6*.

I Stockholm övergick *A. J. Petersson* till prästerlig tjänst såsom kateket samt biträdande pastor vid Blasieholmskyrkan, blev 1881 kyrkoherde i Hökhuvud-Skäfthammar och i Torsåker 1895. Han var kontraktsprost i Gästriklands västra kontrakt 1899—1908. Under sin Stockholmstid var Petersson redaktör för tidningen »Budbäaren» (organ för Evangeliska Fosterlandsstiftelsen). År 1876 utgav han *C. O. Rosenius* »Passionsbetraktelser» och redigerade 1883 »D:r P. Fjellstedts samlade skrifter i ordnad urval», tre band. Petersson avled den 6 juni 1913 och jordfästes på Torsåkers kyrkogård av sin ungdoms vän och gynnare professor *V. Rudin*.

Här anförda biografiska data förtälja redan de rätt väl de djupast liggande dragen i folkskolinspektör Peterssons person och gärning. Förvisso var det för honom ingen lätt uppgift att direkt från studietiden träda in i en folkskolinspektörs gärning. Han tog sig verket an med både allvar och nit. Ett särskilt intresse synes han ha ägnat sin uppgift såsom seminarielärare, varom han ock fick långt fram på ålderns dar erfara bevis från f. d. elever.

Sin sista berättelse till landstinget avslutar Petersson med följande ord, nog så karakteristiska, ehuru han annars samvetsgrant avhåller sig från synbara känsloyttringar:

Mätte Gud med framgång kröna de bemödanden, som gjorts och göras för det uppväxande släktets utbildning till rik väl-signelse för vårt land och folk!¹³

S. G. M. Ströhm.

För sin berättelse för året 1872 har folkskolinspektör *S. G. M. Ströhm* valt en ny form och uppställning. Texten i densamma är helt kort, huvudsak har blivit fyra omfångsrika tabeller med en mängd sifferuppgifter om »Folkskoleväsendets tillstånd och utveckling inom Södra Helsinglands inspektionsområde under åren 1866—1872».¹⁴

Inledningsvis nämner Ströhm, att det sedan flera år tillbaka varit hans avsikt att meddela en »på samma gång någorlunda fullständig

¹³ *A. J. Petersson*, a. a., sid. 25.

¹⁴ *S. G. M. Ströhm*: Berättelse till Gefleborgs läns landsting den 4 aug. 1873, sid. 1—2 jämte tab. I—IV.

och lätt öfverskådlig framställning af Södra Helsinglands folkskoleväsende» under den tid, inspektionen i nämnd del av länet varit honom anförtrodd. Till sina tabeller har han fogat en del förklarande anmärkningar. Hela verket, omfattande 21 fyllda sidor, ger också en god översikt av de förhållanden, som på använt sätt går att framställa. Här måste emellertid hänvisas till det sammandrag av de många uppgifterna, som jag sökt sammanställa i *Bilaga 7*.

Samma tillvägagångssätt använder Ströhm för året 1873, dock inskränkt till åren 1866, då landstingets folkskolinspektion tog sin början, samt åren 1872 och 1873.¹⁵

I sin sista berättelse, avgiven den 12 aug. 1876 från Oskarshamn, då Ströhm på grund av sjuklighet nödgats frånträda sin inspektörsbefattning i Hälsingland, går han ett steg längre i sin strävan att framställa läget för folkskolan och utvidgar sina uppgifter med procentuella beräkningar för början och slutet av sin tioåriga tjänstetid.¹⁶

Inspektionsområdets folkmängd var 1866 48.529 och 1875 54.234 personer. De skolpliktiga barnen beräknar Ströhm till 7.675 resp. 8.988 eller 15,8 resp. 16,6 % av folkmängden. Antalet barn, som undervisats i folk- och småskolor, var vid periodens början, d. v. s. år 1866, 6.146 och år 1875 7.935. I fasta folkskolor hade undervisats 2.524 resp. 3.252 barn, i flyttande folkskolor 2.198 resp. 2.651 barn och i småskolor 1.424 resp. 2.032 barn. De s. k. hemmaläsarna hade successivt minskat från 16,5 % till 6,7 % av hela antalet skolpliktiga, så långt detta gick att exakt beräkna. Skolgången har också förbättrats i så måtto, att antalet närvarodagar i skolan ökats. Här är att märka, det fordringarna i fråga om skolgång alltjämt tedde sig ganska anspråkslösa från en senare tids synpunkter. I den officiella statistiken räknade man med barn i tre grupper: 1) de som varit närvarande 1—60 dagar, 2) de som varit närvarande 60—120 dagar och 3) de som varit närvarande mera än 120 dagar. I alla grupperna betyder talen, att barnens undervisning omfattat det antal dagar, som talen nämner. Inspektör Ströhm kunde efter tio år glädja sig åt den förändringen i skolgången, att procenttalet för de fasta folkskolorna i grupp 1) minskat från 22 till 15 men i grupp 2) ökat från 13,5 till 25, alltså en fullt tydlig förbättring av skolgången.

¹⁵ *S. G. M. Ströhm*: Berättelse till Gefleborgs läns landsting 4 aug. 1874, sid. 15—20 jämte tab. I—IV.

¹⁶ *S. G. M. Ströhm*: Berättelse till Gefleborgs läns landsting 12 aug. 1876 sid. 1—7.

Även för de flyttande folkskolorna och småskolorna var en ändring till bättre förhållanden tydlig, dock ej så stor som i fasta skolor.¹⁷

Vid slutet av år 1875 fanns i området enligt Ströhm 92 fullt färdiga och inredda skolhus. Av dessa hade 80 blivit uppförda under de tio åren, som inspektörens tjänstgöring omfattat. Samtliga utgifter för avlöning till lärare och lärarinnor kunde för året beräknas till 53.616:77 kr., därav statsbidrag med 18.465:— kr.¹⁸

Som folkskolinspektör hade Ströhm av samtliga inspektörer, av landstinget anställda, t. o. m. år 1875 den längsta tjänstetiden. Han hade också lärt känna förhållandena ganska väl. I sitt arbete hade han visat en tydlig tendens till gott samarbete såväl med sina kolleger som med statens inspektörer och skolråden i de olika skoldistriktet. Ett av honom upprättat förslag till läsordning för skolorna hade vunnit tillämpning i en stor del av länet, således även utanför hans eget område. Han hade också visat sig som föregångsman i vissa grenar av undervisningen, bl. a. förordad användning av lösa bokstäver vid den första läsundervisningen.

Sitt avsked till länet och arbetet för folkskolan yttrar folkskolinspektör Ströhm i följande ord:

Mer än ett decennium har flytt, sedan mitt inträde i Landstingets tjänst. — — — Om än sjuklighet och utmattning framtvungo min afgang, kännes det dock tungt att för alltid säga farväl åt ett arbete, hvaråt man så länge egnat alla sina tankar och krafter, att man dermed liksom sammanvuxit, och ett sådant farväl är denna min sista till Landstinget afgifna årsberättelse. Må dess sista ord blifva ett uttalande till Landstinget af min djupa tacksamhet för det godhetsfulla förtroende, som tillåtit mig så länge deltaga i sträfvandet för en av vårt lands mest maktpåliggande angelägenheter. Mätte Landstingets hittills så framgångsrika arbete för höjandet af länets folkundervisning till länets och landets bättnad år efter år bära allt rikare och mera välsignelsebringande frukter!¹⁹

Gustaf Insulander.

Av de berättelser, som folkskolinspektör *G. Insulander* lämnar under perioden 1872—1876, tilldrager sig dels berättelsen till lands-

tinget för år 1876 och dels hans sammanfattande berättelse till ecklesiastikdepartementet för hela femårsperioden det största intresset. För den sistnämnda av dessa berättelser har Insulander noggrant följt det av ecklesiastikdepartementet givna formuläret för uppställning och disposition. Han har alltså använt följande rubriker: Undervisningsanstalterna, skolreglementena, skolbarnen, folkets förhållande till skolan, undervisningstiden, undervisningen, skolförhören, lärarne, anteckningsböckerna, skolmaterielen, skollokalerna, tillsynen över skolorna och kostnaden för skolväsendet.

Inom Gästriklands inspektionsområde med 13 skoldistrikt fanns vid 1876 års slut, d. v. s. 15 år efter folkskolinspektionens början, 150 skolor. Dessa fördelade sig sålunda: 71 folkskolor (69 fasta och 2 flyttande), 31 mindre skolor (21 fasta och 10 flyttande) samt 48 småskolor (40 fasta och 8 flyttande). Av dessa hade under de senaste fem åren tillkommit 41 nya skolor, 30 folkskolor och 23 småskolor hade inrättats, medan samtidigt de mindre skolorna minskat från 43 till 31.²⁰

Vid beräkningen av skolornas antal har folkskolinspektören räknat antalet läraravdelningar (= antalet lärare) lika stort, vilket betyder t. ex. för Gävle stad, att flera lärare fanns anställda vid samma skola men i beräkningen fått ingå som lika många skolor. Man är härmed inne på frågan om beräkningsgrunder, som från början varit obestämda och av olika inspektörer använts olika. Sådana svårigheter fortsätter långt fram i tiden.

Med understöd av landstingsmedel hade föreningar, som bildats för ändamålet, fått till stånd en anstalt för dövstummas undervisning och en dylik för sinnesslöa barns undervisning och vård.²¹

År 1875 utgjorde antalet skolpliktiga barn 10.414 eller 16,9 % av inspektionsområdets befolkning. Av dessa barn hade 8.618 eller 82,8 % erhållit undervisning i folkskolor, mindre skolor eller småskolor.²²

Försöker man att göra en jämförelse mellan åren 1863, då folkskolinspektör *J. A. Dahlström* gav sina första uppgifter (se bil. 1), och 1875, så framgår strax, att antalet skolor inom Gästrikland mer än fördubblats under en tidrymd av femton år. Att få en fullt tillförlitlig jämförelse i fråga om skolornas användning, d. v. s. om

²⁰ Berättelser om folkskolorna i riket för åren 1872—1876, avd. för Upsala erkestift, sid. 65. — Sthlm 1877.

²¹ Berättelser etc. 1872—1876, a. a., sid. 67.

²² Berättelser etc. 1872—1876, a. a., sid. 70.

¹⁷ S. G. M. Ströhm: sist a. a., sid. 3—5.

¹⁸ S. G. M. Ström: sist a. a., sid. 6—7.

¹⁹ S. G. M. Ström: sist a. a., sid. 7.

antalet lärjungar, är svårare, men så mycket ser man dock, att de s. k. hemmaläsarna till allra största delen försvunnit. Enligt Insulanders uppgifter fanns år 1875 endast 886 barn eller 8,5 % undervisade i hemmet, 282 barn eller 2,7 % saknade av olika anledningar undervisning. Detta visar en betydande skillnad till det bättre.

I fråga om undervisningens omfång hade inspektören ej lika glädjande synpunkter att framställa. I Gävle stad hade varje skolbarn i medeltal bevistat skolan 176 dagar på året, i landsförsamlingarna växlade medeltalet från 110 i Högbo, där det var högst, till 62 i Ugglebo (= Ockelbo), där det var lägst. Mycket växlande var också antalet läsdagar i skolorna. Gävle, Hedesunda och Högbo skolor hade mellan 210—220 läsdagar, i Valbo, Ugglebo och Ovansjö sjönk medeltalet till 150—160 läsdagar för året. Detta betyder, att även i ett så gott skoldistrikt som Högbo hade skolbarnen varit närvarande vid undervisningen i medeltal föga mer än halva antalet skoldagar. Iakttagelsen bekräftar, att problemet om regelbunden skolgång var alltjämt ett av de svåraste att bemästra.²³

Den svårighet, som folkskolinspektör *A. J. Petersson* hade mött i Hälsingland, att skolan ansågs meddela onödig och rent av skadlig undervisning, fanns också i Gästrikland, ehuru mindre utpräglad. Men man var tveksam och tvivlande i fråga om nyttan av undervisningen i historia, geografi och naturlära. Man motsatte sig t. o. m. användningen av Läsebok för folkskolan, dylika böcker innehöllo ej Guds ord, och läsningen av dem vore till ingen nytta. I ett skoldistrikt hade föräldrar förbjudit barnen att höra på undervisningen i ämnen, som här ovan nämnts. Då samtal med föräldrarna icke övertygade dem, hade skolrådet i Hedesunda anmält förhållandet till domkapitlet i Uppsala, som i särskild skrivelse meddelat sin uppfattning för offentliggörande. Något hade detta hjälpt men ej helt.²⁴

Om undervisningen har Insulander ett utförligt kapitel i sin berättelse. Han anser, att under de fem åren har ganska stora framsteg i skolans inre arbete skett, och detta är huvudsakligen beroende av att många unga och bättre utbildade lärare inträtt i tjänstgöring.

Bibliska historien hade fått ett bestämt företräde framför katekesen, ej mindre än ungefär 98 % av de vid inspektionerna närvarande barnen hade erhållit undervisning i ämnet. För katekesen uppger han motsvarande 73 %. I kristendomsundervisningen hade inspektören funnit, att lärarna ganska ofta hade svårt att hålla en

²³ Berättelser etc. 1872—1876, a. a., sid. 71.

²⁴ Berättelser etc. 1872—1876, a. a., sid. 72.

god medelväg mellan beroendet av läroboken och friheten inför denna. I mer än en skola händer det, säger Insulander, »att vissa trossatser i försoningsläran med full afsigt nästan förbigås eller åtminstone mycket knapphändigt behandlas». Uttalandet vittnar om att skolan vid denna tid ingalunda var oberörd av den upprörda diskussion i trosfrågor, som pågick under 1870-talet och alldeles särskilt med anledning av de skrifter, som lektor *P. P. Waldenström* i Gävle utgav 1873 i boken »Om försoningens betydelse» och 1875 i den mera spridda folkboken »Herren är from». Gästrikland låg ju i detta fallet i händelsernas brännpunkt.²⁵

Vid den första modersmålsundervisningen följde många skolor fortfarande den gamla stavningsmetoden, t. o. m. i Gävle småskolor, där ändamålsenligare metod borde kunna tillämpas, anser Insulander. Endast i två småskolor hade han funnit den »Kylbergska tillämpningen af ljudmetoden». Vid denna tid diskuterade man som känt livligt spörsmål om metoder i läsundervisningen, men knappast på något område som detta torde gamla vanor hålla i sig. Undervisningen i språklära gav ofta ett klen result. Den skulle »kunna varda barnen till mycken nytta vid uppöfvandet af förmågan att i tal och skrift rätt använda modersmålet, om man vid den samma ginge till väga på ett mera praktiskt sätt, och ej ganska ofta inskränkte sig till ett tomt inlärande af en del grammatikaliska benämningar», ett omdöme, som nog kunnat upprepas av många folkskolinspektörer. I 67 skolor hade inspektören anställt prov i rättsskrivning, för 37 menade han sig kunna lämna vitsordet »godkänd» eller däröver, i 30 skolor »icke godkänd». Bl. a. i Gävle stads skolor hade förekommit små uppsatser, som vittnade om en ganska god förmåga att behandla språket.²⁶

I skrivning hade nu alla i skolan intagna barn erhållit undervisning. Till utvecklingen av räkneundervisningen hade lektor *K. P. Nordlund* i Gävle bidragit icke blott genom sina böcker i ämnet utan även genom föredrag för lärare om lärogång i räkning och genom utarbetandet av undervisningsmateriel. Gymnastik förekom, men mestadels var undervisningen otillfredsställande. I Sandvikens skola hade vapenövning »blifvit bedrifven med allvar och kraft». Undervisning i trädgårdsskötsel var endast sporadisk, 13 skolor hade fått för undervisningen avsedda trädgårdsland, och

²⁵ Berättelser etc. 1872—1876, a. a., sid. 76.

P. P. Waldenström: Broder E. och Broder Olof, Brefwexling rörande försoningsfrågan. Sthlm 1876.

²⁶ Berättelser etc. 1872—1876, sid. 77—78.

en lärare hade mottagit hushållningssällskapets belöning med 100 kronor för visat intresse vid anläggning och ordnandet av en skoltomt i Torsåker (Edskens skola). Undervisning i slöjd hade meddelats åt 599 flickor och 88 gossar, för »de senare dock mera tillfälligt».²⁷

Hela antalet lärare inom inspektionsområdet utgjorde 156, av vilka 63 manliga och 93 kvinnliga. Här kan uppmärksammas det starka inslaget av kvinnliga lärare, nu ungefär tre femtedelar av hela lärarpersonalen. Vad *C. O. Roos* ansåg som önskvärt och en framtids-tanke år 1868, var för Gästrikland redan åtta år senare en verklighet. Vid folkskolorna fanns 48 lärare och 25 lärarinnor, vid de mindre skolorna 10 lärare och 21 lärarinnor, vid småskolorna endast 5 manliga men 43 kvinnliga lärare. Vid slöjdsolor för flickor tjänstgjorde 4 andra lärarinnor. Härtill erinrar Insulander om en svaghet i anställningsvillkoren för lärarna: av de vid folkskolorna anställda var blott 29 manliga och 4 kvinnliga lärare ordinarie å sina tjänster, alla övriga tillsatta endast på förordnande.²⁸

Ett nyvaknat och starkt intresse för möten bland lärarna hör till 1870-talets kännetecken. Redan 1868 omtalar *C. A. Rydberg* (jfr sid. 80) tillvaron av en lärarförening i Gästrikland. Gävleborgs läns landsting visade sig förstå värdet av lärarmöten och anslog år 1875 ett belopp av 1.000:— kronor »till skolläremöten», d. v. s. för att användas till resekostnadsbidrag åt lärare vid möten av nämnt slag. Folkskolinspektörerna fick sig anförtrodda ledningen av dylika möten, som några år framåt kallades »övningsmöten». I juni månad 1876 anordnade folkskolinspektör Insulander ett två dagars möte för hela inspektionsområdets lärarpersonal, som infunnit sig med 102 deltagare. Vid mötet »höllos föredrag och flere läseprof, hvarjemte förekom öfverläggning rörande framställda frågor». En utställning av undervisningsmateriel, prov i räkning, skrivning, teckning och slöjd var ordnad i samband med mötet. Ett mindre möte hade inspektören också hållit med lärare i södra delen av landskapet, närmast för att åstadkomma en krets-förening av lärare. Man finner således, att inspektören ivrar för att samla och övertyga sina lärare inom området om nyttan av gemensamma överläggningar. Han åsyftar att få till stånd fyra krets-föreningar, som skulle omslutas av en förening för hela landskapet.²⁹

²⁷ Berättelser etc. 1872—1876, a. a., sid. 80—83.

²⁸ Berättelser etc. 1872—1876, a. a., sid. 83—84.

²⁹ Berättelser etc. 1872—1876, a. a., sid. 84—85.

Av undervisningsmateriel fanns nu åtskilligt av nyare sådan, t. ex. större väggkartor över Gästrikland, stereometriska figurer, mineral-samlingar, avbildningar i pappersmassa av ögat och hjärtat m. fl. organ, tellurium m. m. Folkskolans läsebok var inköpt för skolorna i 3.053 ex.

Även skolmöblerna hade till stor del förnyats. Tvåsitsiga skolbänkar fanns för 3.758 barn och — märk här! — ensitsiga bänkar för 875 barn. Men Gävle flick- och småskolor hade endast långbänkar utan ryggstöd. Alltid skall det finnas någon mörk fläck i en annars ljus tavla. Men inspektören anser undervisningsmaterielen vara under medelmåttan blott i 17 % av skolorna.³⁰

Nästan alla skoldistrikten hade gjort betydliga uppoffringar för att anskaffa skollokaler. Under fem år hade 29 nya skolhus med 40 klassrum blivit uppförda, en del ombyggnader även vidtagna. Men hyrda lokaler fanns ännu till 25 % av hela lokalbeståndet. Hela antalet befintliga skolhus vid 1876 års slut var inom inspektionsområdet 94, och dessa inrymde 130 lärosalar. Man hade börjat med att inhämta råd och anvisningar hos folkskolinspektören, då frågor uppstått om skolhusbyggen. Med snygghet och luftväxling i skolrummen är inspektören ej belåten, särskilt var »högst illa och ofullständigt sörjt för luftväxling i skolrummen». Ett undantag gör de nya skolhusen i Gävle och Sandviken. Det sistnämnda samhället börjar vid denna tid framträda även i skolans historia och får oftast ett gott vitsord av inspektören.³¹

Till lärarpersonalens avlöning hade år 1875 erfordrats 78.305:82 kronor, däri inbegripet statsbidrag med 25.011:50 kr. För andra utgiftsposter var svårt att ernå en tillförlitlig jämförelse. Byggnadskostnader lades ofta på de enskilda skolrotarna och upptogs ej i kommunernas räkenskaper. Endast för undervisningsmateriel finner Insulander sig kunna nämna en trovärdig summa, stor 8.354:68 kr. för hela inspektionsområdet.³²

Hela 27 år skulle förflyta, innan Insulander kom att lämna sitt inspektionsområde. Han växte samman med det mera än mången annan. Med lugn och säker iakttagelseförmåga, varmt intresse för sin uppgift och med alltmera berättigad tillfredsställelse kunde han följa folkskolans utveckling inom södra delen av Gävleborgs län,

³⁰ Berättelser etc. 1872—1876, a. a., sid. 86.

³¹ Berättelser etc. 1872—1876, a. a., sid. 87—88.

³² Berättelser etc. 1872—1876, a. a., sid. 88—89.

varest skolväsendet redan i mitten av 1870-talet hunnit till en jämförelsevis god ställning.

Lars Fredborg.

Under sista halvåret 1874, då folkskolinspektör A. J. Petersson var tjänstledig, var komministern i Delsbo *Lars Fredborg* förordnad såsom vikarie. Han uppehöll också under följande år samma tjänst.

Lars Fredborg var hemmansägareson, född i Bollnäs den 10 aug. 1842, prästvigdes i Uppsala den 13 dec. 1864 och blev komminister i Delsbo 1868. År 1875 flyttade han därifrån till Ovanåker såsom kyrkoherde men återvände till Delsbo i sistnämnda egenskap år 1891. Sju år senare blev han kontraktsprost i Hälsinglands nedre norra kontrakt (numera Sundhede kontrakt). Från och med år 1904 var han inspektor vid Hudiksvalls högre allmänna läroverk. Han avled i Delsbo den 11 februari 1912.

Det var under dr Landgrens sista år i Delsbo, som Fredborg vid 33 års ålder erhöll förtroende att vara folkskolinspektör. Att Landgren därvid övat inflytande, torde vara visst. Mellan kyrkoherden och komministern i Delsbo rådde ett förtroendefullt samarbete, och Landgren hade lärt sig sätta stort värde på Fredborg, som dock i mångt och mycket var föga lik sin förman. Landgren, storväxt och tämligen tung i sitt väsen, kärv även i sin humor, hade sin motpol i komministern, liten och livlig, ljus och gladlynt samt utrustad med stor förmåga att vinna sin omgivning, både gamla och unga.

Fredborg gjorde sannolikt sin största insats såsom folkskolinspektör i arbetet för en förbättrad skolgång. Mest syntes detta naturligtvis inom hans egen socken. Hans tid såsom folkskolinspektör var ju alltför kort för att medgiva stora resultat, ehuru han år 1881 återkom på ett nytt tillfälligt förordnande. Enligt uttalanden av hans samtida, t. ex. vid prästmötet i Uppsala 1915 i minnesord, och av vad jag själv hört berättas av folkskolinspektör *Ernst Westberg*, var Fredborg en gärna sedd gäst i skolorna. Till komministergården i Delsbo hörde en stor trädgård med rikt bärande fruktträd. Om höstarna förde Fredborg alltid med sig en stor korg med äpplen, som delades ut bland skolbarnen, varvid den eller de, som hade minsta antalet frånvarodagar, fick sin särskilda belöning. Bilden kan kompletteras med en uppgift av inspektor Westberg, att det var de tio bästa i skolan, som fick mottaga de största och vackraste frukterna, övriga elever fick vara utan eller kanske få nöja sig med ett mindre grant äpple från den vänlige mannens trädgård.

Fredborg verkade också med framgång såsom föreläsare i skilda ämnen, även profana sådana, såsom astronomi och hälsovård.³³

Richard Norén.

Endast ett år av Noréns långa tjänstetid såsom folkskolinspektör tillhörde den period, varom här är fråga. Från Delsbo avlämnar han den 1 mars 1877 sin första berättelse till ecklesiastikdepartementet, men redan i augusti 1876 är han färdig med årets berättelse till landstinget. Den behandlar hans verksamhet från hösten året förut. Därvid redogör han dels för sina resor, dels tager han upp till övervägande frågor om behövliga och lämpliga åtgärder från inspektionens sida. Men han utgår mindre från erfarenheten, vilken han ju inte hunnit förvärva, utan mera från några principiella synpunkter.

Det kan förtjäna uppmärksammas, att såväl Ströhm som Norén lämnar berättelser för år 1875 och för samma område. Den förstnämnde inskränker sig till att företrädesvis meddela statistiska uppgifter, Noréns redogörelse är mera en resonerande framställning.

Under hösten 1874 företog Norén som landstingets inspektor rundresa i länet för att göra sig bekant med lokala förhållanden. Han var förut litet eller intet hemma med dessa, emedan han, som han själv bekräftar, ingen gång förr varit i Hälsingland. Närmast kom han från Stockholm till Gävleborgs län.

Problemet att kunna få goda och skickliga lärare till folkskolorna levde kvar. Den utväg, som nu anlitas, hade folkskolinspektör Insulander berört och framhållit betydelsen av möten med pedagogiskt program för lärarna. Samma tankegång för folkskolinspektör Norén fram med större intensitet. En av hans första åtgärder utöver den vanliga inspektionen blev att anordna ett s. k. övningsmöte i Bergsjö. Det pågick i åtta dagar. Om mötets förlopp lämnar Norén följande upplysningar:

Proflektioner i skolans alla läro- och öfningsämnen höllos härunder både å för- och eftermiddagar, såväl af mig som af dem (skoldistriktets lärare) med barnen i den närmast kyrkan belägna folkskolan. Sedan barnen på eftermiddagen å vanlig tid fått gå hem, företogs gemensam kritik öfver de under

³³ Protokoll och handlingar från Prästmötet i Upsala 1915, sid. 218—219. — Uppsala 1916.

Lars Fredborg: Berättelse till Gefleborgs läns landsting 1875 (ej tryckt).

dagen hållna lektionerna, hvartill ämnen utdelats föregående afton. Sedan föreläsaren sjelf fått yttra sig om sin lektion, kritiserades den först af medlärares och sedan af mig, hvarvid jag fick tillfälle att meddela såväl metodiska anvisningar rörande hvarje särskildt läroämnes rätta behandling som åtskilliga praktiska vinkar beträffande undervisningen och uppfostran i allmänhet. Till sista öfningsdagen, den 9 februari, hade genom kungörelse från predikstolen skolrådets ledamöter samt barnens föräldrar och målsmän blifvit inbjudna att dels på förmiddagen afhöra lektionerna, dels på eftermiddagen deltaga uti en offentlig diskussion öfver några uppsatta frågor. Dessa frågor rörde sig kring folkskolans ändamål, de yttre och inre villkoren för uppnående af detsamma, föräldrars och målsmäns pligter gentemot folkskolan samt de betänkligheter, som föräldrar och målsmän hysa i afseende på henne. Rätt många hade infunnit sig och meningsutbytet vardt ganska lifligt.³⁴

Som synes, var dessa »övningsmöten» — förordade från eckl.-departementet och ej ovanliga under 1870-talet — ett slags kombination av seminarieövningar och upplysningskurser.

Folkskolinspektör Norén visade ett mycket livligt intresse för sina övningsmöten. Ett tre dagars möte anordnades i Hassela någon vecka efter mötet i Bergsjö och av »ungefär samma beskaffenhet». En alldeles särskild tillfredsställelse hade folkskolinspektören i förloppet av det första för Hälsingland gemensamma folkskollärarmötet, som hölls den 28 och 29 juni 1876 i Bollnäs. Han stod själv såsom inbjudare till mötet. »Ej mindre än 106 lärare och lärarinnor från alla delar af provinsen jemte ett stort antal prester och skolvänner infunno sig vid mötet.» Man beslöt, att protokollet öfver mötets förhandlingar skulle tryckas.³⁵

Mötet hölls i det festligt prydda skolhuset. För att det skulle blifva så mångsidigt gagnande som möjligt hade dess förhandlingar blifvit fördelade mellan föredrag, proflektioner och diskussion öfver de uppsatta frågorna. Föredrag höllos af mötets ordförande prosten Collinder, hofpredikant Steinmetz, kyrkoherde Fredborg och undertecknad. Proflektionerna voro 8 i åtskilliga läroämnen och höllos dels af lärare och lärarinnor

från distriktet dels af undertecknad. Både föredrag och lektioner följdes med märkbart intresse. Diskussionen, i hvilken meningsutbytet vardt särdeles lifligt, medförde några ej ovigtiga beslut å mötets sida. Angående dessa torde följande böra här framhållas. Mötet uttalade såsom sin önskan, att möten sådana som detta måtte komma att hållas vartannat år omvexlande i södra och norra Hälsingland. Likaledes uttalade mötet enhälligt önskvärdheten af en särskild folkskoletidning för länet och uppdrog åt en komité af 5 personer, nämligen hofpred. Steinmetz, landstingsmannen Nils Larsson i Wexbo, skollärares Kjellin och Nordin samt undertecknad, att sätta sig i förbindelse med skolmän och skolvänner inom Gestrikland för att utröna deras tanke och sedan efter sig företeende omständigheter handla.³⁶

Så berättar inspektör Norén om mötet i Bollnäs. Bakom orden ser man lätt hans stora intresse. Av det anslag, som länets landsting beviljat för »skolläraremöten» under året, erhöill Bollnäs mötet 550 kronor, därtill 50 kronor, som ej förbrukats vid det möte i Gävle, vilket folkskolinspektör Insulander hade anordnat. Norén tillskriver det reseunderstöd, landstinget sålunda gav åt mötesbesökarna, en stor del av orsaken till talrikt deltagande i mötet.

I anslutning till vad som anförts om läraremötet fortsätter folkskolinspektör Norén att dryfta sina planer för nya övningsmöten. Det främsta skälet för att hålla sådana såg han i att de flesta av Hälsinglands lärare och lärarinnor då ej hade annan utbildning än den, som de fått vid landstingets kurser om fyra månader. Dock var många av dessa lärare anställda vid s. k. ersättningsskolor eller mindre skolor, ej blott vid småskolor. Förmåga och tillfälle att förkovra sig genom studier på egen hand saknades dem oftast. Därav beroende olägenheter ville Norén mildra genom vad han benämner övningsmöten. Han framlägger för landstinget en plan, enligt vilken dylika möten borde anordnas på fyra olika platser inom inspektionsområdet varje år, till dem samla lärarpersonalen från omkringliggande bygder under en tid av omkring fjorton dagar för varje möte. Till resekostnaderna m. m. borde landstinget bidraga med anslag. Landstinget gav följande år sitt understöd åt planen genom att bevilja 1.000: — kronor till lärarmöten i Hälsingland.³⁷

³⁴ Richard Norén: Berättelse till Gefleborgs läns landsting aug. 1876, sid. 9.

³⁵ Richard Noren: a. a., sid. 17—18.

³⁶ Richard Norén: a. a., sid. 18.

³⁷ Gefleborgs läns landstings Protokoll 1876 § 47.

En ganska utförlig redogörelse för gången av sina inspektioner har Norén också meddelat. Därvid kommer han in på frågor om undervisningen av barn från hem, där föräldrarna var baptister. Vid denna tid hade söndringarna i religiöst hänseende framträtt för skolans del starkare än förut (jfr sid. 32—33). Nu fanns skolor upprättade av baptister i Hudiksvall och Hassela.

I maj 1876 besökte folkskolinspektör Norén folkskolorna i Hudiksvall, även den av därvarande baptistförsamling upprättade och underhållna skolan. Denna hade då 42 elever, dock endast 12 av dem från baptistiskt sinnade hem, säger Norén. Undervisningen var avgiftsfri och »som det tycktes äfven i allmänhet god, liksom lokalen och materielen lemnade föga öfrigt att önska». Om lärare nämner Norén intet.

Vid Styggberg i Hassela — byanamnen i Hassela kan i vissa fall vara nog så uttrycksfulla, t. ex. Fagnäs, Vrångtjärn, Korpåsen m. fl. — fanns en av baptister anordnad skola, som Norén besökte i mars 1876. Härom säger han:

Skollokalen, som utgjorde ett litet mycket kallt rum i det nyuppförda ännu oinredda bönhuset, var nästan utan egentlig materiel. Ett tiotal barn af både baptistiska och luterska föräldrar fingo här en någorlunda hjälplig undervisning i stafning, innanläsning, biblisk historia, katekes (»bibelkatekes»), räkning, skrifning och sång af en baptistisk lärarinna från Medelpad. Lärarinnan ålades att ej utöfva något proselytmakeri bland barnen.³⁸

De religiösa stridigheterna i Hassela var för skolans del redan mer än ett årtionde gamla. Vid sockenstämma den 4 maj 1862 behandlades ett förslag om skolhus i Kölsjön eller Korpåsen, för vilket prosten *Lars Landgren* upprättat förslagsritning och erbjudit sig att bidra till kostnader med 100 rdr rmt. Förslaget föll. Från Korpåsen fanns ingen närvarande vid stämman (Korpåsen ligger tre mil från Hassela kyrka), från Kölsjön endast en person, som inte ville utfästa något bidrag från sin trakt, »helst baptisterna däromkring vore emot byggandet av detta hus och ej där ville ha någon skollärare, såvida de ej kunde få någon från deras egen sekt». Vid ny stämma den 24 aug. s. å. yrkade en känd pionjär för baptismen, *Per Jonsson* i Bäckeräng, bestämt avslag, »emedan åtgärden utan

³⁸ Richard Norén, a. a., sid. 10.

tvivel åsyftade att motverka den troslära, baptismen, till vilken han av själ och hjärta sig bekände». Den 30 mars 1868 hade folkskolinspektör *Johannes Kerfstedt* sammankallat en del föräldrar m. fl. för överläggning om baptisternas skola. Då hade dessa öppnat egen skola i Berge ej långt från sockenkyrkan. Som skäl för sin åtgärd förklarade baptisterna, att »de ville hava lärare, som voro andligen levande». Den 17 sept. 1870 beslöt skolrådet i Hassela, att »ingen, som har baptistiska åsikter får användas som vikarie ens under kortare tid», d. v. s. som lärare i distriktets skolor. Dessa strider mellan folkskolans officiella övervakare och baptisterna i Hassela fortsatte längre fram med inslag från båda sidorna.³⁹

Från sina inspektioner har Norén lämnat flera uttryck av tillfredsställelse. Han hade funnit nya skolhus vid Hovra i Färila, Flät i Alfsta och i Voxna, varit med om överläggningar för nyorganisation i Ljusdal, Hanebo, Bollnäs, Ovanåker och Los samt påträffat både allmänt och enskilt intresse för skolans sak. Sett mot vad ovan nämnts om strider i Hassela finner han anledning nämna, att det vaknade behovet av bättre skolväsende tycktes stå i sammanhang med den andliga rörelse, som under vintern visat sig med centrum i Los.⁴⁰

Med Forsa skoldistrikt är Norén mindre nöjd. Där hade han sökt åstadkomma en småskola vid Hamre men mött ett segt motstånd. Härtill gör han följande reflektioner:

Man fordrar af folkskolan något, som hon alls icke eller endast medelbart kan åstadkomma, och förbiser, att frukterna af hennes verksamhet tillkomma under enahanda förhållanden, som råda för jordens gröda. I båda fallen gälla såsom betingelser först och främst, att jordmonen är tjenlig, åkern medels kostnad och arbete väl beredd, utsädet godt och sådden välgjord. Sedan måste alltsammans hafva tid på sig, en rätt lång tid af snödjup vinter, under hvilken man intet skördar, men gläder sig tåligt i hoppet om framtida äring. Slutligen måste der ock komma lifgifvande solsken och regn från ofvan. I stället för att tillämpa denna hvardagliga erfarenhets enkla lärdomar på folkskolan och hennes verksamhet, vill man skörda,

³⁹ Oscar Molander: Kort historik över skolväsendets utveckling i Hassela, sid. 14 o. f. — Sundsvall 1942.

Stämмо- och skolrådsprotokoll i Hassela, från tidpunkter som beröras i texten.

⁴⁰ Richard Norén, a. a., sid. 10—13.

medan säden ännu håller på att gro, och fordrar riklig äring af en jordmon, som ej förut blifvit nödortfeligen beredd.⁴¹

Det är ej ofta, man finner ett så bildrikt språk i de officiella berättelserna från folkskolinspektörerna, varken statens eller landstingets. Yttrandet visar, att samma tanke, som medverkade till folkskolinspektionens inrättande, ännu levde kvar och togs till intäkt för en passiv hållning. Man ansåg folkskolan ej motsvara, vad man önskade av densamma, och då ville somliga helst lägga ner hela verket. Fortfarande fanns också i Hälsingland kvar en djupt inrotad uppfattning, att en skola bör, om den skall lära barnen något, först och främst vara en läx-skola. I en senare tid skulle folkskolinspektören få brottas med spörsmål om en s. k. läxfri skola. Kvar levde ock föreställningen om det onyttiga hos vissa ämnen, nämligen historia, geografi och naturlära m. fl., av hälsingarna ofta kallade »slarvämnen». Lägges härtill, säger inspektören, »att skolrådet här såsom flerstädes synes ej fullt behjertat det ansvarsfulla i sitt kall och ej heller med tillbörlig kraft ingriper till skolans förmon samt att församlingen hvad lärarekrafter angår ej alltid varit särdeles välloftad, så torde dermed vara angifna de förnämsta orsakerna, hvarföre folkskolan i Forsa under sin jemförelsevis korta tillvaro ej mäktat åstadkomma bättre resultat eller gifva den behållning å de nedlagda kostnaderna, man trott sig kunna påräkna».⁴²

Till vad folkskolinspektör *Richard Norén* meddelat i sin berättelse till länets landsting måste fogas någon sammanfattning av hans omfångsrika berättelse av den 1 mars 1877 till ecklesiastikdepartementet för femårsperioden 1872—1876. Efter att först ha erinrat om att han själv varit förordnad såsom statens inspektör blott ett år, det sista under perioden, lämnar han sin redogörelse (i vilken han ej följer, vad instruktionen föreskrev om rubriker m. m., kanske på grund av bristande kännedom i allt) om befintliga undervisningsanstalter dels i statistiska uppgifter, dels i form av reflektioner till desamma. Norén skriver lätt och ledigt men blir i följd därav stundom alltför ordrik. En sammanfattning ger därför blott en ofullständig bild.

Inom inspektionsområdet fanns vid 1876 års slut 195 skolor: 79 folkskolor, 82 mindre skolor och 34 småskolor. Vid periodens början var antalet skolor 168.

⁴¹ Richard Norén: a. a., sid. 15.

⁴² Richard Norén: a. a., sid. 15—16.

Vad som genast faller i ögonen, är det stora antalet s. k. mindre skolor. Detta är samma slag av skolor, som tidigare benämnts småskolor (t. ex. i den officiella statistiken för år 1868), ersättnings-skolor eller än tidigare by- och roteskolor. Norén förklarar saklaget sålunda:

Då ombildningen af Helsinglands folkskoleväsende i medlet af 1860-talet började, blef det nödvändigt att upprätta en mängd nya skolor och skolstationer, hvarest på grund af det långa afståndet från de förut befintliga fasta eller flyttande folkskolorna, egentlig folkskoleundervisning borde meddelas. Dock var det ej tänkbart att kunna åstadkomma examinerade lärare eller lärarinnor ens för flertalet af dessa nya skolor. Dels skulle nemligen en sådan anordning hafva alldeles öfverstigit kommunernas förmåga genom de stora kostnaderna derför, hvilka då mera än direkt drabbade dem sjelfva. De dryga omkostnaderna för uppförande af en mängd nya skolhus togo dessutom, redan de, denna förmåga i hårdt anspråk. Dels var ock folkets ställning till folkskolan vid den tiden allmänt sådan, att yrkanden i ofvannämnda riktning skulle för lång tid omöjliggjort hvarje reformsträfvande från inspektörernas och pastorernas sida. Dels fanns ock ändtligen ej på långt när tillgång på erforderligt antal lärarekrafter af nämnda slag. Så vida icke folkskoleväsendet ännu i årtionden skulle förblifva i lägervall, måste man derföre, tillsvidare åtminstone, låta sig nöja med en nödfallsåtgärd.⁴³

Denna förklaring måste anses såsom fullt riktig, även om man får pruta något på uttrycket »en mängd nya skolor». De visade sig ju alltfört otillräckliga.

Av inspektionsområdets 195 skolor var ej mindre än 110, d. v. s. över hälften, flyttande skolor. Det större antalet flyttande skolor föll också inom gruppen mindre skolor, av 82 ej mer än 15 fasta men 67 flyttande. Antalet skolstationer hade dock reducerats. Tre flyttande skolor vandrade mellan fyra stationer, tjugo å tre stationer, övriga 87 stannade på två stationer.⁴⁴

Hela antalet skolstationer inom inspektionsområdet var nu 324. Å dessa fanns 197 för ändamålet uppförda skolhus samt 127 för-

⁴³ Berättelser om folkskolorna i riket för åren 1872—1876, avd. för Upsala erkestift, sid. 93.

⁴⁴ Berättelser etc. 1872—1876, a. a., sid. 95.

hyrda eller på annat sätt upplåtna skollokaler. Under åren 1872—1876 hade 79 nya skolhus blivit byggda. Därtill skulle komma 16 skolhus, som var under uppförande.⁴⁵

I likhet med vad fallet var i Gästrikland hade antalet kvinnliga lärarkrafter ökats så, att de utgjorde 50 % eller jämnt 100 av de 201 befintliga lärarna. Flertalet eller 114 (34 manliga och 80 kvinnliga) hade utbildats vid landstingets seminarier. Vid statens folkskoleseminarier examinerade utgjorde 64 manliga och endast 19 kvinnliga, fyra lärare hade ingen examen att åberopa.

De skolpliktigas antal angiver inspektören till 15.735. Av dessa var 13.737 »skolbesökande», d. v. s. inskrivna i skola. Detta betydde alltså, att vid 1876 års slut beräknades 87,3 % av de skolpliktiga tillhöra folk- och småskolor, hemmaläsarnas antal hade nedgått till 8 %, övriga undervisades i allmänt läroverk eller enskilda skolor (2,6 %) och 2 % saknade undervisning. Siffrorna är denna gång ett talande bevis för skillnaden i folkskoleväsendets ställning vid folkskolinspektionens början och 15 år senare.⁴⁶

VI. En återblick.

I flera avseenden var särskilt 1860-talet en nydaningens tid för folkskolan. Följande av statsmakterna vidtagna åtgärder bör hållas i minne. År 1862 gjordes folkskoleseminarierna treklassiga, ny seminariestadga utkom 1865, ny lönereglering för lärarpersonalen genomfördes 1864 och nya grunder för statsbidrag bestämdes, folkskol-lärarnas pensionsinrättning tillkom 1865, samma år kom normalritningar till folkskolebyggnader. Om det kungl. cirkuläret av den 22 april 1864 har här erinrats flera gånger, ett nytt kungl. cirkulär kom 1869 med föreskrifter om ordnat samband mellan små- och folkskolor m. m.

För åtgärder, som beslutas av rikets högsta myndigheter, erfordras givetvis verkställande organ, om reformer skall föras ut i verkligheten. Folkskolinspektionen blev ett dylikt verkställande organ. Dess betydelse och resultat kom att i ganska hög grad bli beroende av personer, som för varje särskilt avsnitt gav gestalt åt inspektionen. Denna i sin tur blev emellertid inte blott inspektion eller — som längre fram — även instruktion. Den blev något mera, kanske värdefullare. Den blev småningom en förmedlande länk mellan stat och kommun, stannade ej heller vid detta, då den var som bäst. Den blev, när den var vad den borde vara, en inspirerande och till viss grad vägledande faktor även för de lärare, av vilkas verksamhet i det undanskymda vardagslivet skolans resultat slutligen berodde och alltjämt beror.

I Gävleborgs län intager landstingets andel i folkskolinspektionen ett egenartat och bevisligen avgörande rum. Utan den insatsen hade folkskolinspektionen här blivit mindre verksam och sannolikt även mindre livgivande. De statligt förordnade folkskolinspektörerna hade ju under ett tiotal år sitt uppdrag som bisyssla. Deras tid och krafter räckte ej till för en hel personlig insats. Genom det djärva steget att på en gång år 1866 sätta in tre personer, som i egenskap av folkskolinspektörer fick som enda uppgift att taga sig an folkundervisningen dels genom lärarutbildning, dels genom inspektion, gjorde länets landsting en avgörande handling. Den förringas ej av att

⁴⁵ Berättelser etc. 1872—1876, a. a., sid. 100—104.

⁴⁶ Berättelser etc. 1872—1876, a. a., sid. 111.

bakom densamma stod en enskild motionär. Hans initiativ bars upp av en stor grupp likatänkande, i annat fall skulle ett enhälligt beslut inom landstinget ej ha kommit till. Visserligen var Gävleborgs läns landsting blott ett i raden av de landsting, som flerstädes, t. ex. i Göteborgs och Bohus län, i Älvsborgs och Östergötlands län, vidtog åtgärder av liknande natur och med samma syfte men knappast någonstädes så vittgående.

*   *
*   *

Ett folkskoleväsendes tillstånd och utveckling kan naturligtvis i likhet med flera andra samhällsfunktioner mätas eller bedömas till både kvalitet och kvantitet.

En belysande notis om det allmänna tillståndet lämnar bruksdisponenten *Hj. Åselius* i en minnesruna om sin mor och hennes skoltid. Modern, *Margareta Nordlund*, var född år 1852 i Uhrfors, Gästrikland, och alltså i skolåldern omkring 1860 eller vid tiden för folkskolinspektionens början. Hon växte upp i ett enkelt hem — fadern var stallkarl — »under förhållanden, som då gällde huvuddelen av vårt svenska folk. Undervisningen var bristfällig, och det ansågs tillräckligt, om folkets stora massa kunde lära sig läsa och kanske även skriva. I betraktande av det då utvecklade skolväsendet var detta säkert en tillräckligt stor och betydelsefull uppgift för den unga skolorganisationen. Så kom det sig, att vår Mor väl var läs- men knappast skrivkunnig», säger hennes son, nu erkänd ledare för ett stort industriföretag. Härtill bör nämnas, att disponent Åselius fader var smed »i den kände bruksägaren Hjalmar Petres lancashire-smedja» vid Hammarby.¹

Mot en bakgrund, som tecknats så konkret och vittnesgillt, ter det sig föga förvånansvärt, att enskilda personer, regering och riksdag sökte åstadkomma en bättre sakernas ordning. Som ett led i en strävan till förbättring kom folkskolinspektionen in i sammanhanget.

I fråga om kvantiteten hos folkskoleväsendet är det lättare att få tillförlitliga uppgifter än om kvaliteten. Siffermässiga uppgifter finns att få rörande antalet skolor, ehuru även sådana i början kan visa sig mindre säkra. Emellertid råder stor och påfallande skillnad mellan folkskolinspektör Dahlströms uppgifter från t. ex. år 1863

och inspektörernas uppgifter för år 1876. Uppgifterna visar, jämförda med varandra, en betydande ökning i antal skolor, inskrivna lärjungar och antal lärare. Lärarnas utbildning hade också blivit avsevärt förbättrad. I Hälsingland fanns år 1876 endast fyra lärare utan examen av något slag (se Bilaga 8, tab. C). I alldeles särskild grad hade barnens skolgång förändrats till det bättre, fastän brister fanns kvar. Dock är det fullt befogat att påstå, att folkskoleväsendet i Gävleborgs län under tiden från 1861 till 1876 genomgått en långt framskriden nydaningsprocess.

Som ett särskilt faktum i folkskolinspektionens historia förtjänar antecknas, att Gävleborgs län haft endast två folkskolinspektörer med befattningen såsom bisyssla, nämligen *J. A. Dahlström* och *C. O. Roos*, d. v. s. de två första med statligt förordnande. Fr. o. m. år 1872 har inom länet samtliga folkskolinspektörer innehaft sina uppdrag i dess egenskap av huvudsyssla.

Av stort intresse är att betrakta folkskolinspektörernas arbetssätt och personliga uppträdande. De har varit ett av önskemålen vid detta arbetes avfattning att kunna belysa rent personliga drag hos inspektörerna.

I den södra länsdelen, Gästrikland, blev kontinuiteten i folkskolinspektionen större än i den norra. Gästrikland hade under hela perioden 1866—1876 blott två av landstinget anställda inspektörer, *C. A. Rydberg* och *Gustaf Insulander*. Rydbergs verksamhet blev jämförelsevis kortvarig, varför Insulanders person satte sin prägel på inspektionsarbetet. Det utmärktes av saklighet, lugn och målmedveten kraft.

Hälsingland hade till antalet flera inspektörer, vilka i somliga fall avlöste varandra efter ganska kort tid. Längsta tjänstetiden före 1876 fick *S. G. M. Ströhm*, som också verkade enande och sammanhållande både för sina av landstinget anställda kolleger och för de statligt förordnade inspektörerna. Fr. o. m. år 1876 kom *Richard Norén* att längre tid än någon av sina föregångare ägna tillsyn över och vara ledare för folkskoleväsendet i länets norra del. Hans verksamhet infaller dock till sin väsentliga del under en senare period.

Att folkskolinspektörerna särskilt i början av sin tjänstgöring hade att möta och bekämpa ett ganska starkt motstånd, är i själva verket ej så underligt. Traditionen låg emot, fruktan för tunga ekonomiska bördor gjorde beslutande kommunala institutioner betänksamma. Stundom övergick betänksamheten till hel negativism. Men allt eftersom statsverket påtog sig mera av kostnaderna för

¹ Ivan Oljelund m. fl.: *Min mor*, 3:e uppl., sid. 259—260. Sthlm 1946.

folkskoleväsendet, mildrades den negativa betänksamheten, och allmänhetens motvilja i de olika bygderna övergick småningom till en välvillig neutralitet, längre fram hos ej så få till en förtroendefull uppskattning av skolan och dess arbete för barnen.

Från inspektionens sida fanns en tydlig strävan efter att åstadkomma »goda skolor», d. v. s. sådana skolor, där barnen kunde trivas och där ett gott arbetssätt kunde finna rum. Inspektörernas verksamhet blev därmed till stor del inriktad på att ernå lämpliga skollokaler och tillräcklig undervisningsmateriel. Under nära ett tiotal år — 1866—1874 — ägnade de av landstinget anställda inspektörerna ungefär en tredjedel av sin tid åt verksamhet vid utbildningskurser för lärare vid småskolorna. I alltför stor utsträckning måste sålunda utbildade lärare inträda även på annat stadium i folkskoleväsendet än det egentligen avsedda (se t. ex. Bilagor 6 och 7).

Den här behandlade perioden 1861—1876 kan på goda skäl betecknas som ett märkligt skede i Gävleborgs läns folkskoleväsen. Längre fram kommer andra och nya drag fram i helhetsbilden. Men de går ut ifrån och bygger till stor del på den grund, som blivit lagd.

Bilagor 1—8,

sid. 142—154

Utdrag från J. A. Dahlströms berättelse 1863.
Öfersigt af folkskolorna i Gestrikland och Helsingland.
 (Efter Skolstyrelsernas uppgifter.)

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Inspektion		Församlingar	Egentliga folkskolor		Små- eller By- och Koreskolor	Slöjdskolor	Söndagsskolor	Privatskolor (Pensioner)
År	Dag		Fasta	Flyt- tande				
I Gestrikland								
1861	17—18/10	Wahlbo	2	1	3	—	—	—
	10—12/10	Hille	2	—	1	—	—	—
1862	25—29/10	Ockelbo	1	7?	—	—	—	—
	27/10	Ämot	1	2	1	—	—	—
1861	19—21/10	Hedesunda	1	5	—	—	1	—
	21—22/10	Östra Fernebo	2	—	4	1	—	—
	23—24/10	Årsunda	1	—	2	—	—	—
1862	3—5/11	Thorsåker	3	2	2	—	—	—
	31/10)	Ofvansjö	2	—	10	1	—	1
	1—3/11)	Högbo	1	—	—	—	1	—
	29—30/11	Järbo	1	3?	3?	—	—	1
1861	1/11	Hamråde	1	2	3	—	—	—
	8—9/10	Gefle	4	—	—	1	2	13
	14—16/10		22	22	29	3	4	15
I Helsingland								
1863	27/5	Mo	1	—	1	—	1	—
	28/5	Regnsjö	1	—	1	—	1	—
1863	—	Söderala	2	2	—	—	1	1
	12/5	Hanebo	1	—	4	1	—	1
	13/5	Segesta	—	—	1	—	—	—
1862	10/12	Söderhamn	1	—	1	1	1	2
	26—27/11	Norråla	1	—	3	—	—	—
	28/11	Trönö	1	—	2	—	1	—
	24—25/10	Skog	1	1	—	—	—	—
	25/10	Lingbo	—	1	—	—	—	—
1863	1—3/6	Bollnäs	1	5	—	—	—	1
	3/6	Anneforss	1	—	—	—	—	—
1862	13—15/3	Alfta	2	5	—	—	1	—
1863	11—12/6	Arbrå	2	2	—	—	—	—
	11/6	Undersvik	1	—	—	—	—	—
1862	15/3	Ofvanåker	1	1	8?	—	1	—
	17/3	Woxna	1	—	1	—	1	—
	27—28/3	Jerfsö	1	3	—	—	1	—
	25—27/3	Ljusdal	—	6	—	—	—	—
	—	Ramsjö	1	—	3	—	—	—
1862	24/3	Färila	1	13?	—	—	—	—
	18—19/3	Loos	—	2	7?	—	—	—
	21/3	Hogdal	1	3	—	—	—	—
1863	16/3	Hudiksvall	1	—	1	—	1	5
	17/3	Idenor	—	1	—	—	1	—
	20—21/6	Delsbo	1	15?	—	—	—	—
	19/6	Forssa	1	2	—	—	—	—
	26/3	Hög	1	—	—	—	—	—
		Öfverförda	48	84	62	5	15	25

1	2	3	4	5	6	7	8	9
1863	10—12/3	Enånger	48	84	62	5	15	25
	12—14/3	Njutånger	—	4	—	—	—	—
	13/3	Nianforss	1	—	—	—	1	—
	16/6	Harmånger	—	1	—	—	—	—
	16/6	Jättendal	1	—	—	—	—	—
	17, 27/3	Tuna	—	1	2	—	—	—
	21/3	Bergsjö	1	2	—	—	1	—
	20/3	Hassela	1	2	—	—	—	—
	24—26/3	Norrbo	—	1	—	—	1	—
	23—24/3	Bjuråker	—	1	7	—	1	—
	18/3	Rogsta	—	1	2	—	—	—
	19/3	Ilsbo	1	—	—	—	—	—
	17/6	Gnarp	1	1	—	—	—	—
		Summa		54	102	73	5	19

A n m. : Skoldistriktens antal = 54.

Utdrag från J. A. Dahlströms berättelse 1863.

»8:o Lärokursen.

För att utröna vidden af lärokursen i de särskilda församlingarnes skolor, skulle man hafva ledning af skolstyrelsernas uppgifter i punkterna 5—7 af A) beträffande skolväsendet i allmänhet, samt af punkten 7 i B) beträffande hvarje särskild skola.

Enligt de förra har antalet nattvardsbarn (under 3 år) som läst öfver eller under minimum varit följande:

Församlings namn	Antal nattvardsbarn under 3 års tid	Som läst öfver minimum							Som läst under minimum				
		Bibl. hist.	Räkning	Geografi	Historia	Naturlära	Moder-mål	Geometri	Summa	Summa	Bibl. hist.	Skrifning	Räkning
Hamrånge	94	—	26	39	11	17	—	—	41	53	—	6	53
Hille	130	—	19	19	19	—	—	19	82	—	82	82	82
Gefle	410	323	276	216	216	225	98	98	383	27	27	27	27
Wahlbo	220	—	—	—	—	—	—	—	100	120	—	—	—
Hedesunda	207	—	24	—	—	—	—	—	24	186	—	—	—
Alfta	180	—	85	44	16	—	—	—	145	35	—	—	—
Skog	135	—	1	—	—	—	—	—	1	35	25	25	25
Åmot	96	27	27	27	—	—	—	—	27	87	40	42	63
Högbo	45	—	4	—	—	—	1	—	5	33	28	28	33
Rogsta	88	—	11	43	11	—	—	—	43	54	—	46	54
Ilsbo	48	—	1	—	—	—	—	—	1	38	10	34	38
Bergsjö	158	—	—	—	—	—	—	—	—	20	16	15	20
Hassela	74	—	16	10	6	9	—	—	24	28	10	16	30
Norrbo	40	—	—	—	—	—	—	—	3	38	4	25	29
Bjuråker	179	—	—	—	—	—	—	—	2	175	12	135	135
Hanebo	148	—	—	—	—	—	—	—	120	90	—	90	90
Segebersta	32	—	—	—	—	—	—	—	—	32	—	25	30
Jättendal	51	—	1	1	1	—	1	—	1	50	50	50	45
Förssa	106	—	18	18	18	—	—	—	18	52	—	28	52
Söderala	179	—	1	5	5	—	—	—	5	132	132	132	132

Uppgifterna för de öfriga församlingarne äro så obestämda, att deraf ingen säker beräkning låter sig göra.

Af svaren på 7:e punkten i B) inhemtas, att lärokursen öfverallt är inskränkt till minimum för det stora flertalet, och att ett ganska litet antal barn undervisas i geografi och historia och ännu färre uti geometri, naturlära och modersmålets grammatik.»

A n m.: En granskning av ovanstående uppgifter ger vid handen, att det varit förenat med stora svårigheter att få ett tillförlitligt siffermaterial att bygga på, och att erhållna uppgifter i somliga fall måste vara ofullständiga eller rent av oriktiga. Men de har sitt obestridliga värde för upplysning om situationen i allmänhet.

Folk- och småskolor i Gävleborgs län år 1866 enligt uppgifter av folkskolinspektör J. A. Dahlström.

Skoldistrikt	Undervisningsanstalter				Övriga skolor	År för första folkskolans inrättande	Anm.
	Folkskolor		Småskolor				
	Fasta	Flytande	Fasta	Flytande			
Gävle	4	—	3	—	1 slöjdskola, 1 borgarskola, 1 söndagsskola, 14 privatskolor	1777	
Ockelbo	1	3	—	1		1847	
Åmot	1	2	—	1		1845	
Järbo	2	—	3	—		1851	
Ovansjö	13	1	—	—		1823	1)
Torsåker	4	2	3	—		1826	2)
Österfärnebo	2	2	—	—	1 slöjdskola för flickor	1848	
Hedesunda	1	—	—	5		1842	
Årsunda	2	—	—	1		1846	
Högbo	1	—	—	1		1849	
Valbo	6	4	—	—	1 slöjdskola	1840	3)
Hille	2	1	—	—		1825	4)
Hamrånge	1	3	—	—		1826	5)
Skog	1	3	—	2		1847	
Söderala	1	2	1	—		1828	6)
Norråla	1	—	—	3		1847	
Trönö	1	—	—	2		1847	
Mo	1	—	—	1		1848	
Rengsjö	—	1	—	1		1850	
Segebersta	1	—	—	1		1863	
Hanebo	1	—	1	5		1844	
Bollnäs	2	8	—	—		1843	7)
Alfta	2	4	—	—		1847	
Svabensverk	1	—	—	—		1843	
Ovanåker	1	1	6	1		1850	
Voxna	1	—	—	1		1846	8)
Arbrå	2	—	—	4		1847	
Undersvik	1	—	—	1		1849	
Los	—	1	—	3		1847	
Söderhamn	2	—	4	—	2 privatskolor	1766	
Järvsö	1	3	—	—	1 privatskola	1847	
Ljusdal	—	9	—	—		1844	
Ramsjö	—	1	—	—		1853	
Färila	1	3	—	—		1847	

A n m.: 1) Skola vid Hammarby bruk. 2) Skola vid Kratten. 3) Skola vid Forsbacka bruk. 4) Skolor vid Hille kyrka och Oslättfors. 5) Skola vid Hamrånge kyrka. 6) Skola vid Matfors bruk. 7) Skola vid Annefors bruk. 8) Enligt Magn. Swederus: Matrikel öfver Upsala Ärkestifts Presterskap och Skolbetjening 1782 fanns »scholmästare», d. v. s. förenad prästerlig och skolläroretjänst eller prästerlig befattning med undervisningsskyldighet åt barn, år 1782 såväl vid Woxna bruk som i Arbrå och Bollnäs.

För Segebersta: se även sid. 25.

Bilaga 3. (Forts.)

1	2	3	4	5	6	7	8
Bjuråker	1	—	6	—		1846	9)
Norrbo	—	1	—	—		1847	
Delsbo	1	4	3	—		1844	
Nianfors	1	—	1	—		1798	10)
Enånger	—	4	1	—		1846	
Njutånger	1	2	—	—		1846	
Forsa	—	3	—	—		1847	
Hög	1	—	—	—		1847	
Ilsbo	—	1	—	—		1850	
Hälsingtuna	—	1	2	—		1847	
Idenor	—	1	—	—		1848	
Rogsta	—	1	4	—		1846	
Harmånger	—	1	—	—		1847	
Jättendal	1	—	—	—		1847	
Gnarp	1	2	—	—		1847	
Bergsjö	2	—	2	—		1791	11)
Hassela	1	—	2	—		1827	12)
Hudiksvall	1	—	1	—	1 slöjdskola	1790	

A n m.: 9) Skolor inrättades år 1835 vid Hedvigsfors, Movikens och Strömbacka bruk efter enskilt initiativ. 10) Skolan inrättades samtidigt med att Nianfors kapellförsamling avskildes från Enångers församling. 11) Skola vid Bergsjö kyrka inrättades genom donation. 12) Skola inrättades genom donation.

Där ej annorlunda har särskilt angivits beträffande den äldsta skolan i församlingen, avses den skola, som var förlagd till närheten av församlingens kyrka.

Bilaga 4.

Utdrag från folkskolinspektör J. A. Dahlströms berättelse om folkskolorna i Gästrikland och södra Hälsingland 1867—1868, sid. 39 o. f.

Lärokurser vid landstingets utbildningskurser

enligt uppgift av folkskolinspektör S. G. M. Ströhm, Bollnäs.

a) Kristendom.

Luthers lilla katekes med korta ordförklaringar, lämplig öfversigt af innehållet samt ständig hänvisning till Lindblomska förklaringen; — ett urval berättelser ur gamla testamentet och de flesta af nya testamentets med förklaring, hufvudsakligen efter Melin, samt med ständig ledning af kartan öfver Palestina; — Kort anvisning till Bibelns känedom; — Matthei evangelium samt ett större antal af sön- och helgdagarnes evangelier och epistlar, genomgångna och förklarade efter Melin.

b) Svenska språket.

Reglor för och öfningar i stafning samt rätt- och välläsning; — rättskrifningsläran fullständigt genomgången och det hufvudsakligaste af läran om ordens härledning och böjning samt om enkla och utbildade satser; — öfningar i rätt- och brefskrifning.

c) Skönskrifning.

Kort redogörelse för skrifbokstäfvernas bildning samt öfningar i skönskrifning.

d) Räkning.

Inledning till räkneläran, öfningar i tals uppskrifning och utsägende; hufvudräkning i enkla tal samt räkneöfningar på tafla i enkla tal och bråk.

e) Naturlära.

Berlins mindre lärobok till större delen genomgången, med utförligare redogörelse för afdelningarne om Menniskan, Djuren, Växterna, Luften och Vattnet.

f) Historia och geografi.

Sveriges samtliga regentätter och dessa särskilda leder; någorlunda fullständig öfversigt af hedniska och katolska tidevarfen samt Gustaf I, med särskildt afseende på landets tillstånd samt seder och bruk under olika tider, lagväsendets utveckling o. m. d.; det viktigaste af matematiska och fysiska geografin, en kort öfversigt af Europa samt en någorlunda fullständig af Sverige och särskildt af landskapet Helsingland.

g) Sång, gymnastik och exercis.

Jemte ett större antal psalmmelodier har flertalet af eleverna inöfvat 16 af de vackraste styckena uti den af Folkskole-Inspektören Fr. Sandberg utgifna »Folkskolans Sångbok». De första grunderna af gymnastik och exercis.

Ytterligare må tilläggas: de första 6 veckorna har undervisningen hufvudsakligen afsett bildandet af småskolelärare och derföre inskränkts till: rättstafning, rättläsning, välläsning, rättskrifning, räkning och välskrifning. De religiösa ämnena hafva dock äfven från början haft sina bestämda terminer, äfvensom sång och gymnastik. Jemte repetition af och fortgående i förenämnda ämnena tillkommo under sednare delen af terminen modersmålets form- och satslära, brefskrifning, naturlära, geografi och svensk historia.

Bilaga 5.

Avskrift.

Protokoll, hållet vid lagligen utlyst sammanträde med Tuna församlings skolråd uti sakristian den 18 april 1868.

Skolrådet, som var nästan mangrant församlat, afgaf först svar på af inspektören framställda frågor rörande församlingens skolväsende så i pedagogiskt som ekonomiskt afseende.

Sedan framhöllos af inspektören de viktigaste bristerna, som blifvit iakttagna under inspektionen af församlingens skolor, förrättad de näst föregående 3 dagarna, hvilka voro:

a: att församlingens indelning i skolrotar är oändamålsenlig, så att kyrkroten är alldeles för stor, nämligen 133 skolskyldiga barn, af hvilka en del hafva en half mil och att Lingarö, som skulle höra till den yttre roten, har en half mil och ytterst svår väg tidtals.

b: att skolgången är ytterst ojämn, varpå anfördes de mest slående bevis från alla skolrotarna.

c: att undervisningstiden är ojemnt fördelad.

d: att småskolorna icke uppfylla sitt ändamål, utan gå vida framom församlingens folkskola.

e: att hemläsningen vanvårdas, endels under terminerna men nästan allmänt under ferierna, så att barnen få glömma bort det de i skolan lärt.

f: att det oakadt och ehuru påminnelser derom gjorts icke blott vid förra inspektionen utan äfven vid skolrådsammanträdet den 19 jan. detta år, repetitionsförhör icke hållits.

g: att barnen icke börja sin skolgång vid terminens början, utan när som helst under pågående termin.

h: att katekesens läsning föregår bibliska historiens, tvärt emot Kungl. Maj:ts föreskrift. På detta missförhållande framställdes också talande bevis.

i: att undervisning ännu icke meddelas uti folkskolans alla läroämnen, hvilket i synnerhet är fallet uti den egentliga folkskolan, då deremot uti de s. k. småskolorna undervisning meddelas uti flera ämnen och att gymnastik blifvit försummad i folkskolan, ehuru äfven derom gjordes påminnelser vid sista inspektionen.

k: att skolan fått sönderfalla i en hel mängd lexlag, hvilka gjort skolan till en förhørsanstalt i stället för en undervisningsanstalt.

l: att undervisningsmaterielen är ofullständig.

m: att matrikel och journal ännu saknas, ehuru derom påminnelser förut blifvit gjorda.

o: att barnen få afsluta skolgången och intagas i nattvardsskolan med ytterst underhaltiga och bristfälliga kunskaper, så att t. ex. bland årets 32 nattvardsbarn 15 stycken icke uppnått det allra minsta kunskapsmättet och 6 af dem äro alldeles oförsvarliga.

p: att den största delen af föräldrarna visa likgiltighet för skolan och för sina barns undervisning och en del visar till och med motvilja för skolan.

q: att skolrådet icke så nitiskt som det bort och som behöfligt varit öfvervakat undervisningen och barnens skolgång, hvilket dock skett mer af bristande förmåga än vilja.

Sedan skolrådet tagit dessa brister i öfvervägande och funnit nödigt, att de med det snaraste afskaffades, föreslogs och beslöts:

1:o att församlingen skulle indelas i följande skolrotar:

I. **Kyrkroten:** byarne Mo, Ullsäter, Tunbyn, Hällsäter, Risberg, Fors, Hede och Finflo, tillsammans 58 skolbarn.

II. **Sanna rote:** Sanna, Hällby, Skogsta, Slasta, Hällsta, Fläsbro, tillsammans 42 skolbarn.

III. **Vestra roten:** Vester Rå, Knösta, Narsta, Hallsta, Ulfsta, tillsammans 31 skolbarn.

IV. **Södra roten:** Håsta, Måsta, Hamre, Björka och Söder Rå, 25 skolbarn.

V. **Yttra roten:** Vij, Smälsk, Tholsta, Fiskeby, Östanbräck, 51 skolbarn.

VI. **Lingarö rote:** 13 skolbarn.

VII. **Silja rote:** 21 skolbarn.

2:o Läsetiden fördelas mellan dessa rotar på följande sätt:

Herr Ullberg läser 18 veckor i kyrkroten och 16 veckor i Sanna rote. Kristina Ullberg läser 18 veckor i yttre roten, 14 veckor i södra roten och 4 veckor i Lingarö rote.

Erika Larsson läser 14 veckor i Silja rote, 16 veckor i Vestra roten och 6 veckor i Lingarö rote, allt årligen.

Dessa läseveckor delas i två terminer. Uti kyrkroten, Sanna rote och yttre roten fördelas barnen efter deras kunskaper i två afdelningar, hvilka turvis hvarannan dag besöka skolan.

3:o Uti de rotar, der möjligen icke skolhus i första hand komme att uppföras, skulle anskaffas fast lokal mitt i roten, hvilken lokal skall vara ljus, varm och tillräckligt stor för barnens antal och, som skolrådet förutsåg, att alla rotar skulle vilja hafva skolhus, så ansågs bäst föreslå, det hvarje rote skulle bygga sitt eget skolhus.

4:o När skolhusen blefve uppförda, skulle de förses med ändamålsenliga skolbänkar, helst efter den amerikanska modellen, som vore att påse i Delsbo.

5:o Repetitionsförhör skulle hållas hvarje lördag af såväl läraren som lärarinnorna uti den rote, der undervisningen ej pågår.

6:o Barnen skola infinna sig i skolan första dagen af terminen, men kunna äfven under de första 8 dagarna få der intagas, såvida giltigt skäl till utblifvandet förefinnes. Infunne sig icke barnet i skolan under de första 8 dagarna af terminen, så må icke lärare eller lärarinna emottaga detsamma utan att pastor pröfvat saken och dertill lemnat sitt tillstånd.

7:o Undervisningen skall i hvarje skola drifvas efter den af inspektören lemnade läseordningen och lexlagen i skolan icke få vara flera än 2, högst 3, hvilka hållas tillsammans under hela terminen.

8:o Så snart barnet inhemtat det kunskapsmätt, folkskolestadgan föreskrifver, må det på sina föräldrars önskan få examineras ut ur skolan, dock med skyldighet att inställa sig till repetitionsförhören för att underhålla det i skolan inhemtade, tills det intages i nattvardsskolan. Försummar barnet dessa förhör eller glömmor bort, hvad det i skolan lärt, skall ordentlig skolgång det åläggas.

9:o Barnen få icke intagas i nattvardsskolan utan att hafva inhemtat minimum och skola alla, som för året önska intagas i nattvardsskolan, inlysas till förhör inför skolrådet, som äger pröfva, om barnet är moget att få afsluta skolgången.

10:o Hvarje år skall vid vårterminens slut en skolfest hållas på det sätt att läraren och lärarinnorna utväljer några af de skickligaste och flitigaste bland deras skolbarn och finner sig med dem i sockenstugan på utsatt dag för att inför det församlade skolrådet och föräldrarna anställa förhör med barnen — hvar och en med sina — hvarvid några sånger och psalmer sjungas och Pastor håller ett tal till barn, lärare och föräldrar.

11:o Fullständig materiel skall anskaffas till alla 3 skolorna.

12:o Både matrikel och journal skola anskaffas.

13:o Flera skolrådsmöter skulle inväljas och skulle skolrådet flitigare besöka skolan och noggrannare öfvervaka barnens skolgång samt i skolans anteckningsbok anteckna sina besök jemte de anmärkningar, som dervid blifvit gjorda.

14:o Skolrådet ansåg billigt, att lärarinnornas löner skulle höjas med 50 öre i veckan, såsom kostpengar för söndagarna.

15:o Skolrådet skulle anskaffa några exemplar af folkskolestadgan för att taga reda på sina skyldigheter.

År och dag som ofvan
JOHANNES KERFSTEDT
Folkskoleinspektör.

Uppläst och erkänt intyga på skolrådets vägnar:
Jöns Michelsson i Finflo
Erik Ersson i Sanna

Avskrift.

Protokoll, hållet vid allmän kyrkostämma med Tuna församling den 19 april 1868.

§ 1.

Sedan ordföranden meddelat resultatet af de vid sistlidna vecka förrättade inspektion af församlingens skolväsende gjorda iakttagelser, framhållit de svåraste bristerna, hvilka finnas upptagna uti de vid föregående dags skolrådssammanträde förda protokoll, yttrade han sin tillfredsställelse öfver det sätt, hvarpå lärarinnorna skött undervisningen och, åberopande församlingens beslut vid kyrkostämma den 26 januari 1868, »att framdeles, då man fått pröfva lärarinnornas duglighet, skulle man försöka höja deras lön», frågade kyrkostämman, om den ville godkänna skolrådets beslut att lärarinnorna skulle få 50 öre i kosthållning om söndagarna, men blott en enda ansåg detta skolrådets förslag billigt, alla öfriga, som yttrade sig, röstade för afslag.

§ 2.

Kyrkostämman ansåg dock billigt, att lärarinnorna skulle få någon ersättning för skjuts, när de skulle hålla repetitionsförhören, och beslöt att, när afståndet emellan det ställe, der lärarinnan höll skola, och det, hvarest repetitionsförhör skulle hållas, vore en half mil och derutöfver, då skulle lärarinnorna få räkna sig till godo vanlig skjutsersättning för halfva vägen eller vägen fram, men själfva svara för vägen tillbaka. Är avståndet deremot under en half mil, då kommer ingen skjutsersättning i fråga.

§ 3.

Församlingen yttrade sin synnerliga belåtenhet med den fördelning i skolrotar, som skolrådet föreslagit, och beslöt äfven kyrkostämman, att hvarje skolrote skulle bygga sitt eget skolhus, men ansåg det ej böra komma ifråga, att Lingarö skulle för det ringa antal barn, som der finnas, bygga ett skolhus, utan skulle denna rote upplåta ett ändamålsenligt rum till skollokal. Yttre roten skulle få räkna sig till godo den hjälp, den af församlingen erhållit för uppförande af stenfoten till sitt nya skolhus, men skulle ersätta, hvad den för öfrigt kommit den till godo.

§ 4.

Ny kyrkostämma skulle utlysas till för val af flera skolrådsledamöter.

§ 5.

Kyrkostämman delgäfvos de beslut, som rörande undervisningen och skolväsendets upphjelpande fattats uti gårdagens skolrådssammanträde.

År och dag som ofvan
JOHANNES KERFSTEDT
Folkskoleinspektör.

Uppläst och erkänt å församlingens vägnar:
Carl Carlsson i Slasta   Lars Larsson i Fors

En samling avskrifter af protokoll i Hälsingtuna (förr benämnd Tuna) församlings skolstyrelse och socken- samt kyrkostämma är af folkskolinspektören N. J. Jonsson (1866—1950) verkställd och av honom deponerad den 28 augusti 1945 i arkivet hos folkskolinspektören i Gävleborgs läns norra inspektionsområde.

Bilaga 6.

Avskrift af folkskolinspektör A. J. Peterssons tabelluppgifter i berättelse till Gävleborgs läns landsting den 5 sept. 1874 (uppgifterna avse folkskoleväsendet vid slutet av år 1873).

Skoldistrikt	Folk- mängd	Barn i skol- åldern	I skolan in- skrifna	Vid inspekt. närv. barn	Lärare						Skolhus	
					Ord- narie		Biträ- dande		Små- skole-		ej än färdiga	färdiga
					m.	qv.	m.	qv.	m.	qv.		
Hudiksvall	3.503	618	375	310	2	1	—	1	—	3	—	1
Idenor	622	62	62	31	—	1	—	—	—	—	—	1
Delsbo	4.315	579	491	229	2	—	1	3	—	1	—	13
Forsa	2.872	372	304	79	1	—	2	—	—	—	—	5
Hög	593	66	56	36	1	—	—	—	—	—	—	1
Enånger	2.932	448	428	86	1	—	2	—	—	3	—	6
Njutånger	1.581	186	184	110	1	—	1	1	—	—	3	1
Nianfors	438	77	70	32	1	—	—	1	—	—	—	1
Harmånger	1.826	282	269	182	1	—	1	1	—	—	—	4
Jättendal	1.166	129	97	67	1	—	—	—	—	—	1	1
Tuna	1.601	224	187	75	1	—	—	2	—	—	3	3
Bergsjö	3.287	493	393	152	2	—	1	2	—	—	1	4
Hassela	2.007	326	228	112	1	—	—	3	—	—	1	1
Bjuråker	3.630	527	404	212	2	—	—	5	—	—	1	9
Norrbo	882	116	91	31	1	—	—	—	—	—	—	2
Rogsta	1.768	305	282	121	1	—	1	1	—	—	—	5
İlsbo	529	81	69	26	1	—	—	—	—	—	—	1
Gnarp	2.870	434	296	133	1	—	1	1	—	1	—	5
Ljusdal	4.887	750	692	243	1	—	5	3	1	—	—	15
Ramsjö	873	164	138	43	1	—	1	1	—	—	1	3
Färila	3.528	565	542	171	1	—	4	1	—	2	—	11
Summa	45.710	6.804	5.658	2.481	24	2	20	26	1	10	11	93

A n.m. Emedan de båda folkskolinspektörerna i Hälsingland använt olika uppställningar för sina uppgifter, har det ej gått att få fullständig likhet i uppställningen av Bilagor 6 och 7.

Folkskolinspektör Petersson har inga uppgifter om antalet fasta och flytande skolor. Det totala antalet skolor kan anses vara lika med totala antalet lärare, alltså 83.

Bilaga 7.

Utdrag ur folkskolinspektör S. G. M. Ströhms tabelluppgifter i berättelse till Gävleborgs läns landsting augusti 1874 (uppgifterna avse folkskoleväsendet vid slutet av år 1873).

Skoldistrikt	Folk-mängd	Barn i skol-åldern	I skolan in-skrifna	Skolor			Lärare		Skolhus		Skolor	
				Folkskolor	Biträdande skolor	Småskolor	Manliga	Kvinnliga	Färdiga	Bestyrelse el. und. byggn.	Fasta	Flyttande
Mo	1.535	259	209	1	—	1	1	1	—	1	1	
Regnsjö	1.410	224	208	1	2	—	3	—	—	1	2	
Söderala	5.016	888	779	7	—	2	8	1	7	1	5	
Segerstad	820	126	101	1	1	—	1	1	2	—	2	
Hanebo	3.228	565	536	3	1	4	7	1	4	1	3	
Söderhamn	5.808	959	645	5	—	5	2	8	7	1	10	
Norråla	2.068	329	310	1	2	1	1	3	1	3	3	
Trönö	1.337	233	195	1	1	1	1	2	1	—	1	
Skog	2.989	494	440	1	3	2	4	2	2	3	5	
Bollnäs	7.637	1.502	1.196	4	8	1	8	6	8	4	9	
Alfta	4.936	824	781	6	2	2	4	6	7	5	6	
Arbrå	3.145	443	390	2	—	5	3	4	3	1	2	
Undersvik	981	163	151	1	2	—	1	2	1	—	2	
Ofvanåker	3.274	530	500	2	4	—	3	3	7	1	5	
Woxna	952	172	168	1	—	2	1	2	4	1	2	
Jerfsö	5.484	758	549	1	6	1	3	5	8	2	7	
Loos	1.429	245	170	4	—	—	3	1	4	3	4	
Summa	52.049	8.714	7.328	42	32	27	54	48	69	26	60	

Anm. Emedan de båda folkskolinspektörerna i Hälsingland använt olika uppställningar för sina uppgifter, har det ej gått att få fullständig likhet i uppställningen av Bilagor 6 och 7.

Folkskolinspektör Ströhm skiljer ej mellan manliga och kvinnliga lärare i olika slag av skolor eller i olika slags anställning (jfr Bilaga 6) utan har redovisat antalet lärare utan angivande av det slags skolor, varest de tjänstgjort. I en annan uppgift, som ej medtagits här ovan, anger Ströhm antalet biträdande lärare till 32 (= antalet s. k. biträdande folkskolor).

Bilaga 8.

a) Utdrag från folkskolinspektör G. Insulanders uppgifter i berättelse om folkskolorna i Gästriklands inspektionsområde åren 1872—1876.

Skolor i inspektionsområdets skoldistrikt 1876.

Skoldistrikt	Folkskolor		Mindre skolor		Småskolor		Summa skolor	Ökning i antal från år 1871
	Fasta	Flyttande	Fasta	Flyttande	Fasta	Flyttande		
Gävle	18	—	2	—	11	—	31	+ 8
Valbo	7	—	4	—	5	—	16	+ 4
Hille	4	—	—	—	1	2	7	+ 3
Ugglebo	4	1	—	2	1	4	12	+ 6
Åmot	1	—	—	3	1	—	5	+ 1
Hedesunda	3	—	4	2	2	—	11	+ 3
Östra Fernebo	4	—	3	—	1	—	8	+ 1
Årsunda	3	—	1	—	2	—	6	+ 1
Torsåker	10	—	—	—	6	1	17	+ 4
Ofvansjö	8	—	6	—	4	—	18	+ 3
Högbo	3	—	—	—	2	1	6	+ 3
Järbo	2	—	1	—	2	—	5	+ 1
Hamrånge	2	1	—	3	2	—	8	+ 3
Summa	69	2	21	10	40	8	150	+41

b) Tabeller i folkskolinspektör Richard Noréns berättelse om folkskolorna i Hälsinglands inspektionsområde åren 1872—1876.

Tab. A. Offentliga undervisningsanstalter 1876.

Kontrakt	Folkskolor		Mindre skolor		Småskolor		Summa skolor af alla slag
	Fasta	Flyttande	Fasta	Flyttande	Fasta	Flyttande	
Östra kontraktet	18	4	4	6	9	8	49
Vestra Nedre kontraktet	15	5	1	13	2	7	43
Vestra Öfre kontraktet	5	5	1	25	1	1	38
Norra kontraktet	18	9	9	23	2	4	65
Hela insp.-området	56	23	15	67	14	20	195
	79		82		34		

Tab. B. Undervisningslokaler 1876.

Kontrakt	Skol-stationer	Skolhus			Förhyrde eller upplåtna lokaler	
		Färdiga	Under byggnad	Beslutade	Särskildt inredda	Icke särskildt inredda
Östra kontraktet	66	34	3	11	17	15
Vestra Nedre kontraktet	72	43	4	9	6	23
Vestra Öfre kontraktet	79	42	5	2	3	34
Norra kontraktet	107	78	4	10	2	27
Hela insp.-området	324	197	16	32	28	99

Bilaga 8 (forts.)

Tab. C. Lärarekrafternas antal och arter 1876.

Kontrakt	Antal examinerade		Antal oexaminerade				Summa av alla slag
			som genomgått landstings- eller småskolesemin.		som icke genom- gått något slags seminarium		
	Lärare	Lärar- rinnor	Lärare	Lärar- rinnor	Lärare	Lärar- rinnor	
Östra kontraktet	19	5	9	18	—	—	51
Vestra Nedre kontraktet	10	10	2	21	—	—	43
Vestra Öfre kontraktet ..	10	—	12	16	—	—	38
Norra kontraktet	25	4	11	25	3	1	69
Hela insp.-området	64	19	34	80	3	1	201

Tab. D. Skolpliktiga och skolbesökande barn 1875.

Kontrakt	Folkmängd	Skol- pliktiga barn	Skol- besök- ande barn	Proc.-förhållan- de mellan skol- besökande och skolpliktiga	Undervisade i allm. läroverk eller enskild skola	Undervisade i hemmet	Saknade undervisning
				%	%	%	%
Östra kontraktet ..	25.775	4.330	3.761	86,8	4,8	6,1	2,2
Vestra Nedre kontr.	21.341	3.560	3.289	92,3	1,3	4,0	2,1
Vestra Öfre kontr. ..	16.631	2.544	2.167	85,2	0,6	10,2	3,7
Nora kontraktet	37.599	5.301	4.520	85,2	2,7	11,1	0,8
Hela insp.-området	101.346	15.735	13.737	87,3	2,6	8,0	2,0

Tab. E. Förhållandet mellan olika skolor och antalet i dessa skolor undervisade barn 1875.

Kontrakt	Antal skolor			Antal barn som undervisats i			Antal barn i me- deltal på hvarje			Antal barn i medeltal på hvarje skola
	Fasta	Flyttande	Små- skolor	Fasta	Flyttande	Små- skolor	Fasta	Flyttande	Små- skolor	
Östra kontraktet	22	10	17	1.840	870	1.051	83	87	62	77
Vestra Nedre kontr. ...	16	18	9	1.296	1.426	567	81	79	63	76
Vestra Öfre kontr. ...	6	30	2	277	1.808	82	46	60	41	57
Norra kontraktet	27	32	6	1.599	2.469	452	59	77	90	69
Hela insp.-området	71	90	34	5.012	6.573	2.152	70	73	66	70

Uppgifterna i Bilaga 8 är sammanställda från Berättelser för folkskolorna i riket för åren 1872—1876, avd. för Upsala erkestift sid. 66, 92, 100, 106, 111, 112, 114, 140 och 153.

Använda källor och litteratur.

1. Otryckt källmaterial.

Protokoll och handlingar i Gävleborgs läns landstings arkiv från åren 1863—1876, landstingets undervisningskommitté (»komité för folkskoleväsendets ordnande») m. m. Avskrifter och utdrag från skolstyrelse-, skolråds-, sockenstämmo- och kyrkostämmoprotokoll i Forsa, Färila, Hudiksvall, Hälsingtuna (Tuna), Ramsjö m. fl. skoldistrikt i Gävleborgs län.

Diverse handlingar i arkivet hos folkskolinspektören i Gävleborgs läns norra inspektionsområde, Hudiksvall.

Josef S. Gralén: Skolor och bildningssträvanden i Hudiksvall, manuskript (tryckt som korrektur Uppsala 1951).

Georg Grängsjö: Ur sockenstämmoprotokoll från tiden för införande av folkskolan i Delsbo (manuskript).¹

Sven Hammarqvist: Historisk återblick, given vid folkskolans 100-årsjubileum i Ljusdals kyrka den 14 juni 1942 (manuskript).¹

Israël Jonzon: En återblick vid minnet av folkskolestadgans tillkomst (manuskript).¹

Edvin Pålbrant: Anteckningar rörande skolväsendet i Jättendals församling (manuskript).¹

Olof Redenius: Tal vid folkskolans 100-årsjubileum i Kärböle (manuskript).¹

Erik Selling: Avskrifter m. m. från sockenstämma, skolråd och kyrkostämma i Ljusdals församling (förvaras i Ljusdals kyrkoarkiv och Stenhamre folkskolas arkiv, Ljusdal).

P. O. Svensson: Tal vid skoljubileet i Harmångers kyrka söndagen den 14 juni 1942 (manuskript).¹

B. Wixner: Historik över Idenors sockens skolväsende (manuskript till föredrag i Idenors kyrka den 16 juni 1942).¹

2. Nyare litteratur,

belysande folkundervisningens historia i Gävleborgs län.

Fagerberg, Christian: Historik över skolväsendets utveckling i Gnarp. 1942.

Hanzén, J. J. son: Järvsö folkskolor, deras historia och förhistoria. 1942.

Hedin, Alfr.: Folkundervisningen i Njutånger 1200—1942. 1942.

Humble, Nils C.: Folkskoleväsendet i Forsa 1860—1928. 1929.

Hällbom, J. D.: Skolans historia i Voxna under 180 år. 1943.

Jonzon, B. G.: Historik över Gävleborgs läns seminarium i Bollnäs. 1932.

Lundén, G. E.: Gävle folkskolors historia. 1942.

Ohlsson, Johan: Kyrkskolan 1848—1948. Några blad ur Alfita församlings skolhistoria. 1948.

Persson, Hans: Skolhistoria och skolhistorier från Enånger. 1942.

Svensson, P. O.: Harmångers folkskola 1842—1942. 1946.

Söderala folkskolstyrelse: Undervisningsväsendets utveckling i Söderala. 1942.

Waldenström, G. R.: Ovanåkers skolor. 1942.

Westberg, Ernst: Hudiksvalls folkskola under dess första århundrade. 1908.

¹ Förvaras i arkivet hos folkskolinspektören i Gävleborgs läns norra inspektionsområde, Hudiksvall.

PERSONREGISTER

- Agardh, C. A., 16.
 Akrell, K. F., 44.
 Almqvist, C. J. L., 17.
 Anderson, P. G., 14.
 Andrä, Tor, 10.
 Asker, G. F., 22, 56.
- Bergner, Stefan, 9.
 Berlin, N. J., 74.
 Bogren, A. G., 14.
 Bohlin, Torsten, 88.
 Bohman, Fr. O., 9.
- Carlson, F. F., 40, 46, 59, 64, 69, 91, 92, 112.
 Claesson, C. F., 73.
 Cnattingius, A. J. D:son, 44.
 Collinder, J., 115, 130.
- Dahlström, Carl Axel, 14.
 Dahlström, J. A., 7, 9, 11, 13, 15, 22, 39, 63, 65, 68, 110, 123, 139.
 Dahm, O. E. L., 44, 45.
 De Geer, L. G., 112.
- Ekelundh, J. E., 63.
 Elfbrink, W., 97.
 Eneroth, Olof, 95.
 Engman, Eric, 7.
 Erson, Olof, 52.
- Fagerström, Fr. E., 14.
 Forss, Fr., 32, 33.
 Fredborg, Lars, 113, 128, 130.
- Geijer, E. G., 16.
 Gilljam, G. F., 53.
 Gustafson, H. P., 14.
- Hallgren, J. M., 115.
 Hanzén, J. J:son, 69.
 Hazelius, Artur, 10.
 Hazelius, Johan, 10.
 Hedberg, Fr. Gabr., 32.
 Hertzell, Jonas, 7.
 Hillberg, J. R., 30.
 Hällbom, Joh. D., 9.
 Högström, Erik, 9.
- Iggbom, Emilia, 34.
 Insulander, Gustaf, 98, 101, 113, 122, 131, 139.
 Johansson, J. F., 14.
 Jonsson, Jon, 52.
 Jonsson, Per, 132.
 Jonzon, B. G., 79.
 Justus, Christopher, 7.
 Kerfstedt, Johannes, 59, 61, 78, 88, 98, 100, 102, 107, 119, 133.
 Kjellin, J., 73.
- Landgren, Lars, 22, 36, 44, 53, 56, 57, 95, 132.
 Larsson, Nils, 131.
 Lefrén, J. P., 17.
 Ling, P. H., 44, 45.
- Meijerberg, C. J., 14, 15, 78, 101.
 Melin, S. R., 44.
 Mickelson, E., 73.
- Newman, Ernst, 32.
 Nordin, O., 131.
 Nordlund, K. P., 125.
 Nordlund, Margareta, 138.
 Norén, Richard, 114, 119, 129, 130, 134, 139.
 Norlén, Wilh., 78.
 Nyblaeus, G., 14.
- Oldberg, Anders, 44, 45.
 Olsson, Per, 52.
- Paulsson, P., 9.
 Petersson, A. J., 98, 102, 109, 113, 116, 120, 124.
 Petre, J. W., 52.
 Petre, Hjalmar, 22, 25, 30, 37, 51, 53, 56, 57, 61, 81, 97, 113.
 Petre, Thore, 8, 51, 57.
- Qviding, Elof, 14.
- Rettig, Robert, 52.
 Reuterdahl, Henrik, 33, 101, 112.
 Robson, H. J., 14.

- Roos, C. O., 44, 63, 64, 69, 78, 87, 92, 99, 106, 126, 139.
 Rosenius, C. O., 120.
 Rosenius, E. A., 14.
 Rudenschöld, Torsten, 11, 35, 59.
 Rudin, Vald., 102, 120.
 Rundbäck, A., 14.
 Rydberg, C. A., 59, 65, 78, 79, 100, 101, 126, 139.
 Rydberg, Viktor, 59, 82.
- Sahlström, Per, 11.
 Schmidt, A. N., 14, 44, 45.
 Schotte, G. V., 14.
 Schönbeck, H., 14.
 Sefström, J. G., 7.
 Staaff, Per, 56, 115.
 Stave, Erik, 88.
 Steinmetz, Alfr., 18, 107, 115, 130.
 Ströhm, S. G. M., 59, 60, 78, 82, 86, 98, 100, 102, 105, 112, 113, 120, 139.
 Strömbäck, P., 8.
 Sundberg, A. N., 112.
 Sundler, J. F. A., 14.
- Tamm, P. A., 10.
 Tegnér, Esaias, 16.
 Tersmeden, V. F., 10.
 Thyselius, C. J., 24.
- Wagenius, S. H., 14, 44.
 Waldenström, P. P., 125.
 Wallander, J. W., 66.
 Walldén, N. G., 52, 56, 115.
 Wallin, J. O., 16.
 Wedberg, Johan, 115.
 Wennerberg, Gunnar, 112.
 Westberg, Ernst, 32, 73, 128.
 Westin, J. P., 13.
 Wiberg, Anders, 33.
 Wijkman, Sven, 10.
 Wåhlén, P., 97.
- Zweigbergk, P. A. von, 44, 45.
- Åberg, L. 14.
 Åhrman, L. E., 20.
 Åkerblom, Joh. Fr., 14, 44.
 Åselius, Hj., 138.

ILLUSTRATIONER

1. *J. A. Dahlström*, efter porträtt i Söderala kyrka.
2. *G. F. Asker*, efter porträtt å Gävle slott.
3. *Hjalmar Petre*, efter porträtt hos folkskolstyrelsen i Gävle.
4. *Landgrensbysten* vid Delsbo kyrka, efter fotografi.
5. *F. F. Carlson*, efter fotografi.
6. *Lars Landgren*, efter porträtt å Hudiksvalls h. a. läroverk.
7. *C. A. Rydberg*, efter fotografi.
8. *S. G. M. Ströhm*, efter fotografi.
9. *Johannes Kerfstedt*, efter fotografi.
10. *A. J. Petersson*, efter fotografi (äg. D. Petersson, Sala).
11. *C. O. Roos*, efter fotografi å Hälsinglands museum.
12. *Rihard Norén*, efter fotografi (äg. Gunnar Norén, Nyköping).
13. *Gustaf Insulander*, efter porträtt hos folkskolstyrelsen i Gävle.
14. *Richard Norén*, efter fotografi (äg. Gunnar Norén, Nyköping).

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	Sid.
Förord	3
I. Något om folkundervisningen i Gävleborgs län före år 1861	5
II. Statlig folkskolinspektion 1861—1866	13
1. De första folkskolinspektörerna tillsätts	13—15
2. Folkskolinspektör J. A. Dahlström	15—19
3. Länets allmänna struktur, ekonomiska villkor m. m.	19—22
4. Folkskolinspektörens berättelse för åren 1861—63	22—38
5. Treårsperioden 1864—1866	39—50
III. Länets landsting ordnar egen folkskolinspektion	51
1. Förberedelser, motion och beslut	51—56
2. Kommitté för folkundervisningens främjande	56—58
3. Landstinget anställer tre folkskolinspektörer	58—62
IV. Samtidig inspektion från stat och landsting åren 1867—1871	63
1. Statens folkskolinspektörer 1867—1868	63—78
2. Landstingets folkskolinspektörer 1867—1868	78—92
3. Statens folkskolinspektörer 1869—1871	92—99
4. Landstingets folkskolinspektörer 1869—1871	99—111
V. För stat och landsting gemensam folkskolinspektion 1872—1876	112
1. Organisation och personförändringar	112—116
2. Folkskolinspektörernas berättelser 1872—1876	116—136
VI. En återblick	137
Bilagor	141
1. Folkskolorna i Gävleborgs län 1863	142
2. Lärokursernas omfång i folkskolorna 1863	144
3. Folk- och småskolor i Gävleborgs län 1866	145
4. Lärokurser vid landstingets seminariekurser 1868	147
5. Protokoll vid skolrådssammanträde och kyrkostämma i Tuna (Hälsingtuna) april 1868	148
6. Uppgifter om folkskoleväsendet i norra Hälsingland 1873	151
7. Uppgifter om folkskoleväsendet i södra Hälsingland 1873	152
8. Uppgifter om folkskoleväsendet i Gävleborgs län 1876	153
Använda källor och litteratur	155
Personregister	156
Innehållsförteckning	158